

TARTU ÜLIKOOL
HARIDUSTEADUSKOND
ERIPEDAGOOGIKA OSAKOND

Monika Trükmann
AJASUHETE VÄLJENDAMINE EESTI VIIPEKEELES
magistritöö

Läbiv pealkiri: Ajasuhete väljendamine viipekeeles

KAITSMISELE LUBATUD

Juhendaja: Reigina Toom, MA
.....
(allkiri ja kuupäev)

Kaasjuhendaja: Karl Karlep, ped dokt
.....
(allkiri ja kuupäev)

Osakonna juhataja: Kaja Plado, MA
.....
(allkiri ja kuupäev)

Osakonnas registreeritud
.....
(allkiri)
.....
(kuupäev)

Tartu 2006

Sisukord

Sisukord.....	2
Kokkuvõte	3
Abstract	4
Ajasuhete väljendamine eesti viipekeeles	5
<i>Aja väljendamine verbaalsetes keeltes ja viipekeeltes</i>	6
<i>Grammatilised ajaväljendusvahendid</i>	8
<i>Leksikaalsed ajaväljendusvahendid</i>	12
<i>Spetsiifilised ajaväljendusvahendid viipekeeltes.....</i>	17
<i>Eesmärk ja hüpotees.....</i>	23
Meetod.....	25
<i>Osalejad</i>	25
<i>Mõõtevahendid.....</i>	26
<i>Protseduur</i>	26
<i>Kogutud materjali analüüsiks ettevalmistamine ja transkribeerimine.....</i>	28
Tulemused	29
<i>Oleviku väljendamine</i>	30
<i>Mineviku väljendamine.....</i>	38
<i>Tuleviku väljendamine</i>	48
Eesti viipekeeles ajasuhete väljendamise seaduspärasusi.....	55
Arutelu.....	56
Kasutatud kirjandus.....	60
Lisad.....	65

Kokkuvõte

Käesoleva töö eesmärgiks oli välja selgitada aja väljendamise võimalusi eesti viipekeeles (EVK). Eesmärgist tulenevalt oli peamine ülesanne kirjeldada, kuidas eesti viipekeeles väljendatakse olevikku, minevikku ja tulevikku. Teoreetilises osas anti ülevaade teiste viipekeelte ajaväljendusviisidest ja -vahenditest. Metoodika koostamisel toetuti Bethere (2002), Engberg-Pedersen (1993) ning Pereiro ja Soneira töödele (2004). Uurimuse töörühmas osalenud viiele kurdile inimesele esitati kaks ülesannet. Esiteks, aega väljendavate lähtelausete (74) tõlkimine eesti keelest viipekeelde ja teiseks suunatud vestlus teemal „Minu elulugu”. Tulemuste tõlkimisel ja analüüsil osales ekspertrühm. Viibete ülesmärkimisel kasutati eesti viipekeele jaoks koostatud transkriptsioonisüsteemi (vt Toom, Trükmann, Hollman). Tulemustest selgus, et eesti viipekeeles on võimalik väljendada kõiki ajasuhteid, mida eesti keeleski, kuid kasutatavad vahendid on erinevad. Eesti viipekeele ajaväljendamisviisid ja – vahendid sarnanevad teiste viipekeelte omadele.

Abstract

The aim of the present study was to research the variety of ways of expressing time in Estonian Sign Language (ESL). The main purpose was to describe how the present, past and future are expressed in ESL. The methodology used was developed based on the works of Bethere (2002), Engberg-Pedersen (1993) and Pereiro and Soneira (2004). The deaf members of the work group had to solve two exercises – the translation of sentences (74) expressing time in Estonian language into ESL and a guided conversation on the topic “My biography”. The interpretation and analysis of the collected data was done corporately with the experts. For the notation of signs, the transcription system developed for Estonian Sign Language was used (see Toom, Trükmann and Hollman). The results show that it is possible to express the same time relations in ESL as in Estonian language. Furthermore, the possibilities for expressing time in ESL were found to be similar to the ones used in other sign languages.

Ajasihete väljendamine eesti viipekeeles

Aega kui nähtust maailmas on püütud selgitada läbi ajaloo ning definitsioone leiab eri teadusvaldkondadest (füüsika, filosoofia jt). Väidetakse, et kõik inimesed ei taju aega ühtemoodi (vt Radden, 2003), et ajataju sõltub situatsioonist (vt Evans, 2003) või inimese kultuurilisest taustast. Seejuures arvatakse, et ka kurdid ja kuuljad tajuvad aega erinevalt (vt Kyle, 1990). Inimese subjektiivset ajast teadlik olemist e kronesteasiat käsitleb põhjalikumalt Tulving (2000). Räägitakse ka keeleüksuste ja ajakujutluste vahekorra. Keeleteaduses eristatakse suhtelist ja absoluutset ajakäsitlust. Esimesel juhul on nullpunktiks mõne teise sündmuse toimumisaeg või kõnehetk. Absoluutne ajakäsitlus toetub mingile üldkehtivale konventsionaalsele ajaarvamissüsteemile. Nii on Eestis kehtiva ajaarvamissüsteemi järgi alguspunktiks oletatav Kristuse sünd (Erelt jt, 1993). Traugott (1978) selgitab, et keelelise aja (*linguistic time*) all mõeldakse seda, et kõnealused sündmused ja situatsioonid paigutatakse viitamiskohtadesse. Keeles oleva ajakujutluse väljendamine keelespetsiifiliste vahendite abil kuulub psühholingvistika ja lingvistika uurimisvaldkonda.

Psühholingvistika seisukohalt koosneb kõneloome protsess kindlastest etappidest: motiivi ja kavatsuse tekkimine kõnelemiseks, mõtte-, semantilise ja grammatilise süntaksi etapid ning motoorne programmeerimine ja artikuleerimine¹. Arvatakse, et semantilise süntaksi tasandi üksused (sõnatähendused) kajastavad ühtlasi ka süvakäändeid. Viimaste all peetakse silmas kindlaid grammatilisi suhteid, mida kõneleja peab oma lauses väljendama. Kuivõrd iga sündmus toimub mingil ajahetkel, käsitletakse ühe süvakäandena ka aega. Süvakäändeid väljendatakse igas keeles, kuid sõltuvalt keelest kasutatakse selleks erinevaid vahendeid (Karlep, 1998, 2003; vt ka Õim, 1974). Seega võib öelda, et võimalused aja väljendamiseks on olemas kõigis keeltes, sh ka viipekeeltes, kuid selle väljundid pindstruktuuris sõltuvad juba iga keele spetsiifilistest vahenditest ja reeglitest.

Võimalused viipekeeltes aega väljendada on pakkunud huvi mitmetele viipelingvistidele, kellest enam tsiteeritud on järgmised: Brennan (1983) uuris aja väljendamist briti viipekeeles (*British Sign Language*, lüh BSL), Schermer ja Koolhof

¹ Terminil *artikuleerimine* on viipekeelte seisukohast kaks tähendust. Esiteks võib see üldmõistena tähistada keelelise signaali tekitamist viipekeelele omaste vahendite, käevormi, liigutuste ning viiperuumi abil (Laipea 1992a). Teiseks tähistakse selle terminiga viipe moodustamisega samaaegset sõna hääletut artikuleerimist. Viimases tähenduses on see termin kasutuses ka käesolevas töös.

(1990) tegelesid sama valdkonnaga hollandi (*Nederlandse Gebarentaal*, NGT) ning Pereiro ja Soneira (2004) hispaania viipekeeles (*Lengua de signos española*, LSE). Engberg-Pedersen (1993) uuris ruumikasutust taani viipekeeles (*Dansk Tegnsprog*, DTS), kuid muuhulgas kirjeldas autor ka ajaliine² ja nende funktsioone, Boyes Braem (1995) uuris saksa-šveitsi viipekeelt (*Deutschschweizer Gebärdensprache*, DSGS), sh aja väljendamist, Valli ja Lucas (2000) ning Emmorey (2001, 2002) kirjeldasid ameerika viipekeele (*American Sign Language*, ASL) ajaväljendusviise³. Uuematest töödest võiks nimetada Selvik'u (2006) uurimust aja väljendamisest norra viipekeeles (*Tegnspråk*, NSL). Eesti viipekeelt (lüh EVK) on vähe uuritud. Läbiviidud uurimustest ja eesti viipekeele alastest kirjutistest võiks nimetada järgimisi: Kivisild, Toom, 1990; Laiapea, 1992a, 1992b, 1993, 2001, 2003; Laiapea, Miljan, Sutrop, Toom, 2003; Miljan, 2000, 2001, 2002, 2003; Paales, 2002, 2004; Paavel, Toom, 1991; Püvi, 2006; Sutrop, 2000; Toom, 1988, 1990, 1994, 2002; Toom, Hollman, 2004, kuid eesti viipekeele ajaväljendamist uurijale teadaolevalt põhjalikumalt käsitletud pole.

Eesti viipekeele, sh ka aja väljendamise põhjalikum uurimine annaks täpsemat teavet nii väheuuritud keelest kui ka teadmisi, mida saaks viipekeele õpetamisel rakendada. Sellest tulenevalt on käesoleva töö eesmärgiks uurida ajasuhete⁴ väljendamise võimalusi eesti viipekeeles. Kuivõrd tegemist on Eestis uurimata valdkonnaga, annab käesoleva töö teoreetiline taust põhjalikuma kirjelduse eri viipekeelte ajaväljendusviisidest- ja vahenditest⁵ ning nende kasutamisest. Ajaväljendusviiside ja – vahendite võrdluses püütakse välja tuua erisused ja sarnasused eesti viipekeele ajaväljendusel teiste viipekeeltega ning selgitada võimalusi eesti keelele omaste ajaväljendusviiside (ajavormide jt) väljendamiseks eesti viipekeeles.

Aja väljendamine verbaalsetes keeltes ja viipekeeltes

Keeleteaduse seisukohalt on „aeg deiktiline kategooria, mis suhestab lause poolt väljendatu kõnehetkega või mõne muu valitud hetkega” (Karlsson, 2002:259). Eesti keeles

² Ajaliin - aja väljendamiseks kasutatav viibete konstruktsioon viiperuumi sees (vrd e k ajakategooriaga). Täheendust omavad nii viipe moodustamise koht, kui ka liigutuse suund, st käe liikumine mööda ajaliini (määratud) trajektoori.

³ Ajaväljendusviis – ajaväljendusvahendite kasutamise viis aja väljendamiseks.

⁴ Ajasuhe – ajaline suhe kirjeldatud sündmuse ja/või kõnehetke suhtes. Käesolevas töös kasutatakse märkimaks eesti keeles grammatiliste vormide/konstruktsioonide ja/või ajaväljendite abil väljendatud aega.

⁵ Ajaväljendusvahend – vahendid, mille abil aega väljendatakse, viipekeeltes eristatakse grammatilisi, leksikaalsed ja mittekäelised vahendeid ning ajaliine.

kasutatakse ajadeiksise väljendamiseks leksikaalseid⁶ ja grammatilisi vahendeid⁷ (Pajusalu, 1999). Aja väljendamise võimalused viipekeeltes on: (a) *grammatilised vahendid*, tuleviku ja mineviku (e lõpetatuse) markerid⁸ (*FINISH, WILL*) (Schermer & Koolhof, 1990) ja aspekt⁹ (Sutton- Spence & Woll, 2003); (b) *leksikaalsed vahendid* e temporaalset e ajalist tähendust kandvad viiped (Klima & Bellugi, 1979; Deuchar, 1989, Schermer & Koolhof, 1990 järgi); (c) *ajaliinid* e tinglikud viiperuumisisesed konstruktsioonid (Pereiro & Soneira, 2004); (d) *mittekäelised vahendid*¹⁰ (näoilme jt) (Schermer & Koolhof, 1990).

Viipekeeltes on aja väljendamine tihedalt seotud viiperuumi ja selle kasutamisega. Ajaväljendusviiside ja – vahendite valik sõltub keelesüsteemist, mistõttu antakse järgnevalt lühike ülevaade viipekeelte struktuurist.

Verbaalsed e suulised keeled on akustilis-artikulaatorsete märkide süsteemid (vt ka Karlep, 1998), viipekeeled e žestikulaarsed keeled on ülesehituselt visuaal-motoorsed märgisüsteemid (vt ka Engberg-Pedersen, 2002). Verbaalsete ja žestikulaarsete keelte suurimad erinevused tulenevad keelte tajumise ja produktsiooni erinevustest (Siple, 1997). Viipekeelte produktsioonil osalevad käed, ülakeha, pea ja nägu (vt ka Laiapea, Miljan, Sutrop, Toom, 2003). Viiplemine toimub viipeja ümber asuvas kolmemõõtmelises ja kindlate piiridega alal, mis ulatub vertikaalsuunas puusadest üle pea ning horisontaalselt ühest väljasirutatud küünarnukist teiseni. Seda piiritletud ala nimetatakse viiperuumiks (*signing space*) (Emmorey, 2001). Järgneval joonisel (vt joonis 1) on kujutatud viiperuumi piirkonnad Rissase (1985) järgi.

⁶ Leksikaalsed vahendid – eesti keele seisukohalt iseseisva leksikaalse tähendusega sõnad (lekseemid), mille põhiülesandeks on situatsiooni komponentide tähistamine (Erelt jt, 1993). Käesolevas töös käsitletakse leksikaalsete vahenditena eesti keele ajaväljendeid ning eesti viipekeele ajalist tähendust väljendavaid ajaviiped.

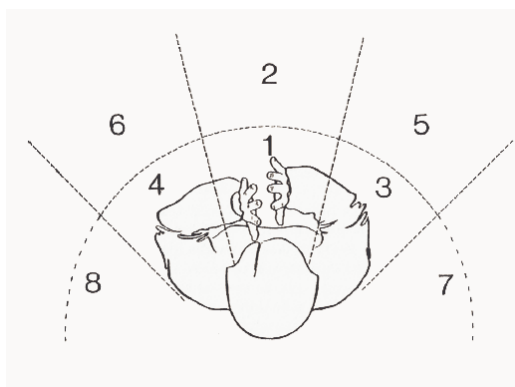
⁷ Grammatilised vahendid – keeleüksused ja kõne tunnused, mis seovad leksikaalsed vahendid funktsionaalseks tervikuks. Eesti keeles on nelja liiki grammatilisi vahendeid: (a) abisõnad; (b) morfoloogiliste kategooriate tunnused e muutetunnused, so noomeni arvu- ja käändetunnused, verbi arvu-, isiku-, aja-, tegumoe-, kõneviisi- ja kõneliigitunnused, samuti infiniitsete verbivormide tunnused; (c) prosoodilised vahendid (intonatsioon ja rõhk) ja (d) sõnajärg (Erelt jt, 1993). Viipekeeltes käsitletakse grammatiliste vahenditena tuleviku ja mineviku (e lõpetatuse) markereid ja aspekti.

⁸ Tuleviku ja mineviku (e lõpetatuse) markerid – viiped, mida kasutatakse märkimaks sündmuse/tegevuse tulevikulisust või lõpetatust. Käesolevas töös käsitletakse lõpetatuse markeritena eesti viipekeele viipeid LÕPP ja VALMIS

⁹ Aspekt – aspekti kategooria väljendab tegevuse lõpetatust või lõpetamatust, hetkelist või pikemaajalist kulgu (vt ka Karlsson, 2002). Viipekeeltes võimaldab aspekt kirjeldada kestvat või lõpetatud tegevust jne (Sutton-Spence & Woll, 2003) ning aspekti väljendamiseks muudetakse viipe vormi (Selvik, 2006).

¹⁰ Mittekäelised vahendid – viipekeeltes keelelist ja mitteverbaalset teavet väljendavad spetsiifilised näoilmed, pea ja ülakeha positsioon ja liikumine, suupilt ja pilk (Engberg-Pedersen, 1993; Boyes Braem, 1995; Boyes Braem & Kolb 1990).

Joonis 1. Viiperuumi piirkonnad

(Rissanen, 1985:18)

Viiperuum jaguneb kaheksaks piirkonnaks ja kolmeks tasandiks (üla-, kesk-alaosa), neil kõigil on oma funktsioon tähenduse väljendamiseks. Viiperuumis eristatakse vahetult viipeleja ees rinna kõrgusel asuvat piirkonda, mida nimetatakse neutraalruumiks e neutraalpiirkonnaks (vt ka Laiapea, 1992a). Viipe paigastamiseks¹¹ valitud koht viiperuumis ning viipe liikumine viiperuumis võivad mõjutada viipe tähendust.

Grammatilised ajaväljendusvahendid

Suulistes keeltes peetakse grammatiliste ajaväljendusvahendite all silmas verbi vormi muutmist aja väljendamiseks. Viipekeeletes on sarnase ajaväljendusviisi, st grammatiliste morfeemide lisamine verbiviipele¹² (mitte)olemasolu tekitanud uurijates (vt ka Sutton-Spence & Woll, 2003) mitmeid küsitavusi. Vaid Stokoe ja Jacobowitz (1988) väidavad, et ASL-is on olemas võimalus ajavorme grammatilistelt st verbi muutmise abil väljendada (Selvik, 2006). Briti viipekeele uurijad on seisukohal, et viipekeeletes tuleks grammatiliste ajaväljendusvahenditena käsitleda tuleviku ja mineviku markereid ja aspekti.

¹¹ Paigastamine (*localization, position*) -viipekeeltele omane teksti ruumilise struktureerimise strateegia, st objekte tähistavatele viibetele määratakse koht viiperuumis (Laiapea, 1992a). Kord paigastatud viibetele saab osutada. See on viipekeeletes kasutatav tehnika viitamaks nii reaalselt viiperuumis kohal olevatele, kui eemal viibivatele isikutele/objektidele. Osutamiseks kasutatakse pilku, üksikut sõrme või spetsiifilisi käevorme (proforme) (vt ka Trükmann, 2005).

¹² Verbiviibe - käesolevas töös kasutatakse sõna *verb* ka märkimaks viipeid, mis väljendavad liikumist, olemist, tegevust või protsessi. Viipekeeletes on verbe ja noomeneid üldiselt raske eristada. Stokoe (2001) märgib ühe eristusvõimalusena, et noomeniks võib nimetada viibet, milles liigutus (peaaegu) puudub, kuid kui liigutus on intensiivsem või suurema ulatusega, on tegemist verbiga.

Grammatilised ajaväljendusvahendid eesti keeles

„Aja kui lause grammatilise kategooria liikmeteks on olevik (situatsioon on ajalise lähtepunktiga samaaegne), minevik (situatsioon eelneb ajalisele lähtepunktile), tulevik (situatsioon järgneb ajalisele lähtepunktile) ja üldaeg (situatsioon on lähtehetke suhtes lokaliseerimata, seda märgib preesens)” (Erelt jt, 1993:32). Ajalisi tähendusi e ajatähendusi väljendavad morfoloogilised ajavormid: olevik e preesens, lihtminevik e imperfekt, täisminevik e perfekt, enneminevik e pluskvamperfekt ja üldminevik e preteeritum (sealsamas, 1993).

1. Olevik märgib sündmuse toimumist kõnehetke suhtes mitteminevikulisel vaatlushetkel (Erelt, Erelt, Ross, 1997). Kui sündmuse kirjelduses või kontekstis ei ole tulevikule viitavaid asjaolusid, asub vaatlushetk kõnehetkel (*Ma töötan siin juba kümme aastat*). Tulevikule viitavate ajamääruste (*Homme kirjutan ma kodus artiklit*) või aspektilt piiritletud lausete puhul asub vaatlushetk tulevikus (Erelt jt, 1995).

2. Lihtminevik väljendab tavaliselt seda, et tegevus eelneb kõnehetkele (*Ma kirjutasin artikli*) ja tegevust vaadeldakse tegevusega kaasa liikudes, st vaatlushetk langeb ühte sündmushetkega (Erelt jt, 1997).

3. Täisminevik vaatleb mineviku tegevust kõnehetkest lähtuvalt (Karlsson, 2002), nt *Näostki on näha, et oled kõvasti tööd teinud*. Täismineviku vormi kasutatakse ka siis, kui kõnehetkele järgnevat tegevust vaadeldakse mingi veelgi hilisema vaatlushetke seisukohalt (tuleviku minevikus), nt *Loodame, et pühapäeva õhtuks oled sa selle töö lõpetanud* (Erelt jt, 1997). Perfektivormiga väljendatud minevikuline sündmus võib kõnehetkel jätkuda, kui sellele viitavad kestust märkivad ajamäärused (*olen pikka aega jälginud*) (Erelt jt, 1995). Seega seostab täisminevik kui grammatiline kategooria kujutlused või teadmised varem toimunud sündmustest kõnehetkega.

4. „Enneminevik on kindla kõneviisi minevikuaeg, mis väljendab seda, et sündmushetk eelneb minevikulisele vaatlushetkele” (Erelt jt, 1997:233). Sündmus võib vaatushetkel ka jätkuda, kui sellele viitavad kestust märkivad ajamäärused (*Ma olin teda juba tund aega oodanud*) (Erelt jt, 1995).

5. Üldminevik on tingiva ja kaudse kõneviisi minevikuaeg ning märgib sündmuse eelnemist kõnehetkele, nt *Mari olevat pika maa maha käinud ja ära väsinud* (Erelt jt, 1995).

Kuivõrd eesti keeles puudub morfoloogiline tuleviku vorm, kasutatakse tuleviku väljendamiseks mitmeid leksikaalseid vahendeid ja süntaktilisi konstruktsioone (alljärgneva loetelu koostamisel on toetutud Erelt jt, 1997):

- (a) verb on olevikuvormis ning vajadusel kasutatakse mitmesuguseid tulevikule viitavaid leksikaalseid vahendeid, nt ajamäärusi;
- (b) tulemusliku tegevuse korral viitab tulevikule verbi olevikuvorm koos täissihitise ja ajamäärusi pole vaja;
- (c) tulemusverbide *tulema*, *minema*, *saama*, *jääma* olevikuvormide kasutamine;
- (d) tulevikulisus järeldeb ka tarindist: verbi *olema* olevikuvorm+ põhiverbi mas-vorm (*on saabumas*) ning verbi *saama* olevikuvorm + tud-partitsiip (*saab tehtud*);
- (e) *saama* olevikuvorm + põhiverbi ma-tegevusnimi (*saab olema*);
- (f) tuleviku abiverbi funktsiooni võib kanda ka verb *hakkama* (*hakkavad toimuma*).

Kirjeldatud eesti keele oleviku, mineviku ja tuleviku väljendamise võimalused olid aluseks uurimuses kasutusel olnud eestikeelsete lausete (edaspidi ka lähtelausete) koostamisel.

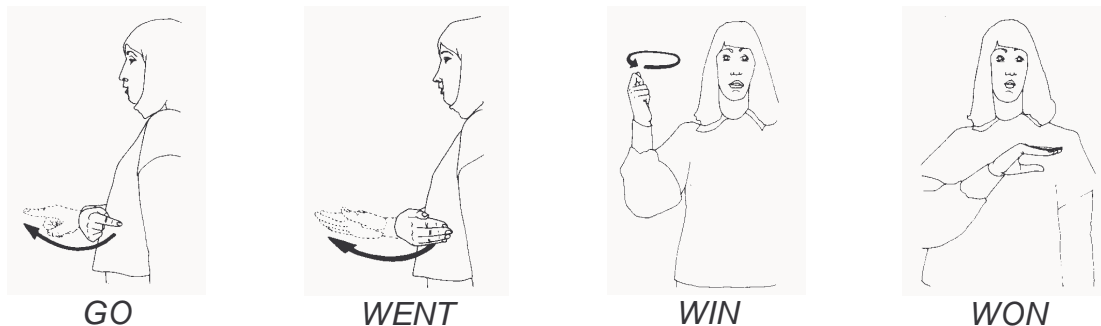
Grammatilised väljendusvahendid viipekeeletes

Stokoe ja Jacobowitz (1988) uurisid ajavormide väljendamiseks sooritatavaid verbiviipe muutusi ASL-is. Nad väitsid, et viipekeeles on võimalik tulevikku ja minevikku väljendada sarnaselt verbaalsetele keeltele verbi muutmisega. Tuleviku väljendamiseks sirutatakse ja mineviku väljendamiseks vastavalt painutatakse kätt (rannet, küünarnukki), õlga või kaela (Schermer & Koolhof, 1990; Engberg-Pedersen, 1993; Sutton-Spence & Woll, 2003). Selgus, et kirjeldatud ajaväljendusviis on võimalik vähemalt 24 ASL-i verbiviipe puhul (Selvik, 2006). Briti viipekeeles uurivad Sutton-Spence ja Woll (2003) väidavad, et BSL-is on kirjeldatud käte liikumisel teistsugune grammatiline tähendus. Nimelt väljendatakse vastava käte liikumise suunaga verbi viiplemisel inimestevahelisi suhteid (esimese, teise ja kolmanda isiku vahel), mida eesti keeles väljendatakse pöördvormidega.

Seevastu on briti viipekeeles uurimisel leitud üksikuid näiteid sellistest verbi oleviku- ja minevikuvormidest, mis on sarnased inglise keele ebareeglipärasele verbidele: *SEE/SAW* (nägema/nägi), *WIN/WON* (võitma/võitis), *LEAVE/LEFT* (lahkuma/lahkus), *SAY/SAID* (ütleva/ütles), *GO/WENT* (minema/läks) (Brennan, 1983; Kyle & Woll,

1995). Alljärgneval joonisel nr 2 on kujutatud nelja näidet BSL-i ebareeglipärastest verbiviibetest.

Joonis 2. Ebareeglipäraste verbide viiped BSL-is

(Kyle, Woll 1995:143)

Nimetatud ebareeglipärased verbiviiped on ainsad näited kirjeldatud ajaväljendusvõimalusest (Brennan, 1983), mistõttu ei saa väita, et BSL-is väljendatakse aega ebareeglipäraste verbivormidega. Pigem tuleks neid viipeid käsitleda eraldiseisvate leksikaalsete üksustena (Sutton-Spence & Woll, 2003). Kahjuks puuduvad andmed samalaadsete viibete olemasolust teistes viipekeeletes.

Sutton-Spence ja Woll (2003) väidavad, et BSL-is ja ASL-is kasutatakse aja väljendamiseks hoopis *aspekti* (vt ka Klima & Bellugi, 1979). Suulistes keeltes koondab „aspekti (täendusaspekti) kategooria tegevuse sisemisi mitte-ajalisi omadusi, mida mõnikord nimetatakse ka tegevuse kvaliteediks” (Karlsson, 2002:258). Aspekt väljendab tegevuse/protsessi järgmisi tunnuseid: lõpetatud või lõpetamata, kestev või hetkeline (sealsamas, 2002). Viipekeeletes võimaldab aspekt viiplejal kirjeldada sündmuste sisemist aega (*internal timing of events*), sündmuse kestvust, lõpetatust jne (Sutton-Spence & Woll, 2003). Selvik (2006) märgib Liddell’ile (2000) toetudes, et viipekeeletes muudetakse aspekti väljendamiseks viipe vormi ning lisab, et paljudes viipekeeletes on aspekt grammatiline kategooria. BSL-is võib aspekti väljendamisel viipe algvormi¹³ liigutuskereemi või käe/käte liikumist muuta järgmiselt: (a) liigutuse kordamine (tavapärasest kiirema või aeglasem liigutusega), (b) viipe algvormi sirge liigutus muutub kaarjaks, (c) äkiline hoid (*sudden hold*) viipe lõpus, (d) viipe hoid pikema aja jooksul kui tavaliselt, (e) käe/käte järkjärguline liikumine, (f) käe/käte aeglasem liikumine. Sageli on aspektuaalsed muutused ka visuaalselt motiveeritud, st sujuva liigutuse korral on seda

¹³ Viipe algvorm – selline viibe, mida pole muudetud ühelgi sel kujul, et see muudaks või lisaks viipele tähendust. Engberg-Pedersen (1993) nimetab viipe algvormi baasviipeks e viipe sõnaraamatuvormiks.

väljendava viipe liikumine samuti sujuv, järsult katkestatud tegevuse puhul väljendub see katkestus ka viipleemisel (Sutton-Spence & Woll, 2003).

Tuleviku ja mineviku (e lõpetatuse) markerid. ASL-i uurimisel on märgatud, et aja väljendamisel kasutatakse viipeid *WILL* ja *FINISH* ning sõrmen datud viibet #*WILL*. Viibet *WILL* kasutatakse tulevikku väljendavates lausungites. Viipe *FINISH* inglisekeelseks vasteks on sõna *past* (minevik) ning mõnel juhul peetakse seda viipevasteks ka inglise keele minevikku märkivale grammatilisele morfeemile „-ed”. Samas kasutatakse viibet *FINISH* ka lõpetatuse markeri funktsioonis ning selle abil märgitakse, et tegevus on täielikult lõppenud (Valli & Lucas 2000). DSGS-is täidab lõpetatuse markeri funktsiooni viibe *FERTIG* (valmis) (Boyes Braem, 1995).

Lisaks eelpool märgitud võimalustele kasutatakse viipekeeletes enam teisi ajaväljendusviise ja vahendeid: ajaviipeid, aja väljendamist ajaliinide abil; viibete paigastamist viiperuumi ja neile osutamist ning liikumist viiperuumis.

Leksikaalsed ajaväljendusvahendid

Leksikaalsete ajaväljendusvahendite all peetakse käesolevas töös silmas eesti keele ajaväljendeid¹⁴ (ajamäärusi, mõõdu- ja ajanimisõnu) ning viipekeeletes ajalist tähendust kandvaid viipeid e ajaviipeid.

Leksikaalsed ajaväljendusvahendid eesti keeles

„Aeg kulgeb pidevalt, ühemõõtmelisena ja ühesuunalisena, seda võib mõõta ja jaotada, ajateljel võib eraldada punkte ja lõike. Selliseid mõttelisi operatsioone kasutatakse sündmuste iseloomustamiseks ja lokaliseerimiseks ja neid vormistavad mitmesugused ajamäärused. Aja mõõtmiseks on vaja mõõtühikuid, ajas lokaliseerimiseks mingit nullpunkti ajateljel, mille suhtes sündmuste toimumisaega paigutada. Ühikuid, milleks aega annab jaotada, märgivad mõõdunimisõnad (*aasta, kuu, päev, tund* (---) jms). Ajas lokaliseerivad ajanimisõnad *hommik, õhtu, esmaspäev* (---) jne ning ajamäärsõnad *täna, eile* (---) *praegu, varem, hiljuti* jne” (Erelt jt, 1993:77). Aja väljendamiseks keeles kasutatakse ka ruumi ja liikumist märkivaid sõnu. Ruumisõnade kasutamisel ajaväljendamiseks toimub metafooriline ülekanne. Nii tähendab sõna *otse* algselt asjade või

¹⁴ Ajaväljend - eesti keeles aja väljendamiseks kasutatav keeleüksus või mitmest keeleüksusest koosnev väljend.

liikumiste omadust, kuid lisaks ruumist, paiknemisest, liikumisest ja asenditest rääkimisele kasutatakse seda ka ajasuhete väljendamiseks (näiteks *otsekohe*) (Õim, 2000; Erelt, 2003).

Eesti keeles märgib sündmuse ajalisi parameetreid: toimumisaega, kestust, korduvust jne ajamäärus ehk temporaaladverbiaal (vastab küsimustele *millal?*, *mis ajani?*, *kui tihti?* jne.) (Erelt jt, 1993). Harilikult on ajamäärus alalütlevas või seesütlevas käändes (nt *sel nädalal*, *eelmisel aastal*, *pühapäeval*, *vanas eas*) (Vainik, 1995; Erelt jt, 1997).

Deiktilised ajaväljendid osutavad vahetult kõnekonteksti sisse (Veismann, 1997). Nende sõnade kasutamine ja interpreteerimine sõltuvad täielikult situatsioonist, milles neid öeldi (Pajusalu, 1999). Seetõttu peab mõistmaks aega, millele sõna/väljend viitab, teadma, millal see öeldi. Fromkin, Rodman ja Hyams (2003) toovad näite inglise keelest: lausest *big sale next week* (järgmisel nädal on suur allahindlus) ei selgu, kas see sündmus on juba toimunud või veel ees, sest väljendil *next week* (järgmisel nädalal) on erinev tähendus sõltuvalt sellest, kas seda öeldakse täna või on juba öeldud.

Deiktilised ajaväljendid jagunevad kahte tüüpi: piiritletud e üksuslikud, mis hõlmavad mingite konventsioonidega kehtestatud kindla ajavahemiku (*eile*, *eelmisel nädalal* jne), ja piiritlemata e mitteüksuslikud, mis viitavad suhteliselt ebamäärasele ajahetkele minevikus, olevikus või tulevikus (*praegu*, *kohe*, *ammu* jne) (Veismann, 1997). Sõnadega *nüüd* ja *praegu* väljendatakse eesti keeles kõnehetke e ajalist nullpunkti, milles kõneleja kõnelemise hetkel viibib (Pajusalu, 1999). Deiktilisi väljendeid saab kasutada ka anafooriliseks (uuesti viitamiseks) osutamiseks, st osutamaks mingile eelnevalt kasutatud väljendile ja alles selle kaudu objektile (Veismann, 1997).

Leksikaalseid ajaväljendusvahendeid viipekeeletes

Aja väljendamiseks kasutatavate viibete puhul on viipekeeletes eristatud järgmisi ajaviipeid: (a) iseseisvad leksikaalsed üksused; (b) ajalisust sisaldavad viiped, mille moodustuskoht¹⁵ ja käe liikumise suund võivad viipe moodustamisel selle koostisosana aega markeerida. Nii näiteks viitab keha ees moodustatud¹⁶ viibete mooduskoht sellele, et nende viibetega väljendatakse olevikku (*NOW* - praegu). Viibetega, milles käe liikumise suund on tahapoole (selja taha), väljendatakse minevikku (*YESTERDAY* - eile) ja

¹⁵ Moodustuskoht (edaspidi ka kohakereem) – kereem on viipekeeletes väikseim üksikult mitte tähendust omav üksus. Eristatakse kolme põhikereemitüüpi: käevorm e käekuju, moodustuskoht, käe liigutus ja neljanda kereemina sõrmede ja peopesa suunda. Kereemina võidakse käsitleda ka näoilmet (Sutton-Spence, Woll 2003). Eesti viibete kereeme ja keroloogiasüsteemi on põhjalikumalt uurinud Püvi (2006).

¹⁶ Käesolevas töös mõeldakse *viipe moodustamise* all keelelise signaali tekitamist viipekeelele omaste vahendite, käevormi, liigutuste ning viiperuumi abil.

viibetega, milles käe liikumise suund on ettepoole, väljendatakse tulevikku (*TOMORROW*-homme) (vt joonis 3). Kirjeldatud viiplemisel on seos deiktilise ajaliini (põhjalikumalt ajaliini kirjeldust vt ptk ajaliinid viipekeeles) ruumilise jaotusega ning seepärast nimetatakse selliseid viipeid ajaliini järgivateks e ajalisust sisaldavateks viibeteks (Boyes Braem, 1995; Wrobel, 2001).

Joonis 3. Deiktilisel ajaliinil moodustatavad viiped (ASL)

(Basic Sign Communication, 1983, Emmorey 2001:157 järgi)

ASL-is märgitakse ka selliseid viiped (*WEEK* - nädal, *YEAR* - aasta), mille algvorm väljaspool konteksti ei viita, kas selle viipe abil väljendatakse olevikku, minevikku või tulevikku. Kuid muutes käe liikumise suunda ja ulatust, saab viipele lisada vastava tähenduse. Näiteks moodustatakse viipe *WEEK* (nädal) algvorm neutraalruumis, kuid liigutuse suuna ja ulatuse muutmisega saab viipele anda tähenduse *next week* (järgmisel nädalal - liigutus suunaga ette) või *last week* (eelmisel nädalal - liigutus suunaga tahapoole) (vt joonis 4) (Emmorey, 2001).

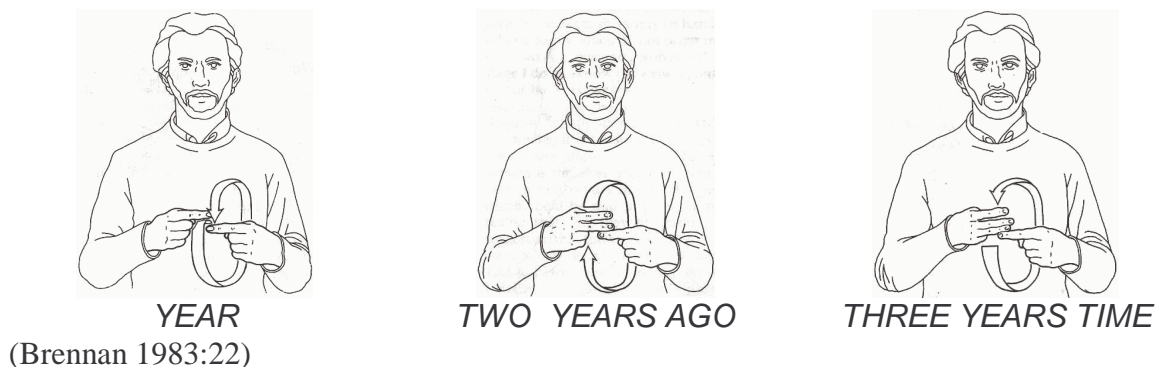
Joonis 4. Viipe *WEEK* (ASL) moodustamine deiktilisel ajaliinil

(Basic Sign Communication, 1983, Emmorey 2001:157 järgi)

(c) spetsiifilisemat tähendust väljendavad ajaviiped, arvsõrmendi¹⁷ ja ajaviipe inkorporatsioonil (*numeral incorporation*) e ühildumisel, tekkinud liitviiped. Ühildumisel asendatakse kalendrilist ühikut tähistava viipe käekuju arvsõrmendi omaga, viipe moodustuskoht, käe liikumise suund ja mittekäelised komponendid¹⁸ jäävad samaks. Eelpool nimetatud ASL-i viibe *WEEK* võib muutuda ka nii, et väljendab tähendust *two weeks* (kaks nädalat) või *three weeks* (kolm nädalat). Samal põhimõttel võivad arvsõrmendiga ühilduda ka viiped *MONTH* (kuu), *DAY* (päev) jt (Valli & Lucas, 2000). Alljärgneval joonisel on Brennani (1983) toodud näide BSL-i viipe *YEAR* (aasta) ja arvsõrmendi ühildumisel tekkinud liitviibetest (vt joonis 5).

Joonis 5. Arvsõrmendi ja ajaviipe ühildumine BSL-i näitel

Boyes Braem (1995) märgib, et ajaviibete kasutamisel viipekeelsetes lausungites¹⁹ ja tekstides kehtivad kindlad reeglid.

1. Ajaviipe abil markeeritakse e märgitakse²⁰ aeg lausungi alguses või võimalikult kiiresti peale algust. Markeeritud aeg kehtib ajaviipele järgneva(te) lausungi(te) jooksul. Aja märkimata jätmine tähendab Saksa (DGS), hollandi, briti, ameerika ja hispaania viipekeeltes, et lausungis kirjeldatud sündmus toimub olevikus (Schemer & Koolhof, 1990; Keller, 1998; Pereiro & Soneira, 2004). Aja markeerimist lausungi alguses illustreerib Boyes Braem (1995) näitega *GESTERN ICH LADEN INDEX GEHEN SCHULE INDEX*

¹⁷ Arvsõrmend – kindlad käekujud EVK-s arvude/numbrite tähistamiseks.

¹⁸ Viipe mittekäelised komponendid – mittekäelised vahendid, mis kannavad lingvistilist teavet ja ilmnevad samaaegselt koos viipega, mille juurde nad kuuluvad.

¹⁹ Lausung – suulise kõne suhtlusüksus, mis grammatiliselt ehituselt võib olla väga mitmesugune (liit-, liht-, elliptiline lause, mitmesõnaline sõnarühm e fraas, sõna, häälitus). Normatiivne lause on ainult üks võimalik lausungi realisatsioon (Karlep, 2003). Käesolevas töös kasutatakse terminit *lausung* märkimaks viipekeelset lauset.

²⁰ Aja markeerimine e märkimine – aja määramine vastavat tähendust väljendava ajaviipe, mittekäelise või grammatilise vahendiga.

(*Gestern ging ich vom Laden in die Schule*). Lausungi ligikaudne eestikeelne tõlge on: *Eile läksin ma enne poodi ja alles siis kooli*.

2. Rääkides mingil teisel ajahetkel toimuvast sündmusest, tuleb aeg uuesti ajaviipe abil markeerida. Näiteks, kui eelnevas lausungis räägiti minevikust ning aeg markeeriti ajaviipe *GESTERN* (eile) abil, siis peab tulevikus toimuvatest sündmustest rääkimiseks aja uue lausungi alguses uuesti märkima, nt ajaviipega *MORGEN* (homme) (Boyes Braem, 1995). Viipekeelses lausungis näeks see välja nii: *MORGEN ICH UNTERRICHTEN GESCHICHTE* (*Ich werde morgen Geschichte unterrichten*). Lausungi ligikaudne eestikeelne tõlge on: *Homme õpetan ma ajalugu*.

3. Eri ajahetkedel (nt üks kulgeb minevikus ja teine tulevikus) toimunud sündmuste kirjeldamisel viibeldakse ajalises järgnevuses eelnev (minevik) kehale lähemal, nt lausungis *MORGEN MEIN BUCH ÄNDERN-VIEL* (*nahe dem Körper*) *FERTIG* (*Mein Buch, an dem ich viel geändert habe, wird morgen fertig sein*). Lausungi ligikaudne eestikeelne tõlge on: *Minu raamat, milles ma palju muudatusi tegin, on homme valmis* (sealsamas, 1995).

4. Üldjuhul järgitakse lausungis võimaluste piires sündmuste tegelikku järgnevust. Järgnev lausung *Kui olen söömise lõpetanud, pesen hambad puhtaks* produtseeritakse viipekeeles nii, et viibete järjestus vastaks tegevusaktide reaalsele järgnevusele (enne söömine ja siis hammaste pesemine) *ESSEN FERTIG / ICH PUTZEN ZÄHNE (1) Ich esse 2) danach putze ich Zähne* (sealsamas 1995).

Eelpool käsitleti lühidalt *deiktilist ja anafoorilist osutamist* verbaalsetes keeltes. Viipekeelte uurijate seas pole deiksise ja anafoori olemasolu ja väljendusvahendite osas ühtset seisukohta. Lähtudes reeglist, et viipekeeltes märgitakse aeg lausungi alguses ning see kehtib kuni aja uuesti märkimiseni, esineb arvamus, et viipekeeltes on kõik ajalised suhted anafoorilised (Wrobel, 2001). Bellugi ja Klima (1982) väitel esineb ASL-is nii deiktilist kui anafoorilist viitamist. Olulise erinevusena suuliste ja viipekeelte deiktiliste osutuste vahel toovad autorid välja erisuse viipekeelte ja verbaalsete keelte vahel. Kui suulistes keeltes vaadeldakse deiksist osutamise verbaalse asendajana, siis viipekeeltes ongi tegemist otsese osutamisega (st kui mingit objekti tähistav viibe on ruumi paigastatud, osutatakse sellele kas pilgu või sõrmega). Osutamisega juba eelnevalt viiperuumi paigutatud objektidele kasutatakse anafoori ka BSL-is (vt Miles, 1988 Malmkjaer, 2001 järgi).

Anafoorilise viitamisega seostub viipekeeltes aja tinglik paigastamine viiperuumi. Sellisel juhul markeerib mingi ruumipunkt kindlat lingvistilist aega ning kui viipeleja tahab hiljem sama aja juurde uuesti tagasi pöörduda, saab ta viidata juba eelnevalt markeeritud ruumipunktile (Brennan, 1983; Schermer & Koolhof, 1990; Kyle & Woll, 1995). Seejuures ei pea viibet kordama, piisab tekstisisisest viitamisest, so viitavast osutamisest või pilgust kokkuleppelisse ruumiossa või suunda. Oluline on järjepidevusepõhimõtte järgimine. Kui ruumipaigutus mingil hetkel katkeb (räägitakse mingil uuel teemal), tuleb vana teema juurde tagasi pöördudes eelnev ruumipaigustus taastada (paigastades sinna endine viibe). Teise viipe paigastamine ruumipunkti, mis juba teise viipe poolt „hõivatud“, on agrammatiline (Bellugi, Lillo-Martin, 1990 jt, Laiapea 1992a järgi). Näite aja tinglikust viiperuumi paigastamisest toob Boyes Braem (1995). (---) Kurt räägib, kuidas ta koos kolme kuuljaga rongis sõitis. Jutustamise alguses paigastab ta kuuljaid tähistavad isikuviiped viiperuumis vasakule poole. Hilisema jutu käigus selgub, et need kolm inimest astusid rongist maha ja tulid siis jälle sisse tagasi. Jutustaja lõpetab oma loo lausega *Nad olid üllatunud, et me (kurdid) rääkida oskame*. Neile, st kuuljatele viidates osutab ta kohtadele viiperuumis, kuhu ta kuulajaid tähistavad viiped jutustamise alguses otseselt paigastas. Lähtudes osutamisest tuleks lausung tõlkida *Kui nad sellel kohal olid, siis olid nad üllatunud* (Boyes Braem 1995).

Spetsiifilised ajaväljendusvahendid viipekeeltes

Viipekeeled on oma ülesehituselt verbaalsetest keeltest erinevad, mistõttu kasutatakse ka selliseid aja väljendamisviise ja -vahendeid, mis on suuliste keelte omadest märgatavalt teistsugused.

Ajaliinid viipekeeltes

Aja väljendamisel viipekeeltes on väga tähtis osa ajaliinidel, kuid ajaliinidest räägitakse ka seoses verbaalsete keeltega. Verbaalsetes keeltes on eristatud kahte ajaliini, mis keeles väljenduvad ajametafooridena (vt ka Veismann, 2000). Esimene neist kulgeb sirgjooneliselt kõneleja kõrval. Ajaliini ruumilise jaotuse järgi ühtib olevik kõneleja kohaga ajaliinil ning kõnehetkega. Minevikku ja tulevikku väljendavate piirkondade „paigutamine“ liinile on kultuuriti erinev (Sutton-Spence & Woll, 2003; Radden, 2003). Lääne kultuurides asub minevikku tähistav piirkond kõneleja selja taga (Laiapea, 1992a),

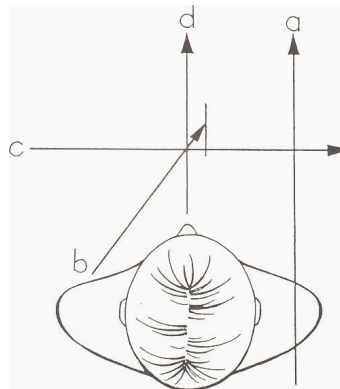
vastupidist ruumilist jaotust esineb nt Brasiilia indiaanlaste urubu-kaaporite keeles (Kyle & Woll, 1995). Teine, ringikujuline ajaliin märgib korduvat, tsüklilist aega ning seostub eelkõige eksootiliste kultuuridega (Radden, 2003).

Saamaks teada, milliseid ajaliine eri viipekeeltes kasutatakse ning milline on nende funktsioon, võrreldi omavahel kuut viipekeelt (BSL, ASL, LSE, DTS, DSGS ja NGT). Eristatakse kaheksat eri ajaliini²¹: (a) deiktiline (*deictic*) liin e horisontaalne kehaga risti kulgev liigutus; (b) järgnevuse (*sequence*) liin e horisontaalne kehaga paralleelselt kulgev liigutus; (c) anafooriline liin (*anaphoric*) e diagonaalselt üle viiperuumi kulgev liigutus; (d) kasvamise liin e vertikaalne liigutus; (e) kalendriplaan (*calendar plane*); (f) segatud (*mixed*) ajaliin; (g) näo ees ülevat alla kulgev liin ja (h) keha ees risti kulgev ajaliin.

Kuue viipekeele võrdlusest selgus, et kõik kaheksa ajaliini polnud kasutusel mitte üheski viipekeeles (vt lisa 1). Kõige rohkem (5) ajaliine on kasutusel DTS-is ja NGT-s, kõige vähem (2) LSE-s ja DSGS-is. Seega on igas viipekeeles kasutusel vähemalt kaks ajaliini. Üks neist on kindlasti deiktiline ajaliin (kirjanduses nimetakse seda ka viipekeelte põhiajaliiniks vt Crystal, 1997), teine aga anafooriline, järgnevuse või kasvamise ajaliin.

Igal ajaliinil on oma kindel trajektoor ning funktsioon. Joonisel nr 6 on kujutatud nelja ajaliini kulgu taani viipekeele näitel.

Joonis 6. Ajaliinid (taani) viipekeeles

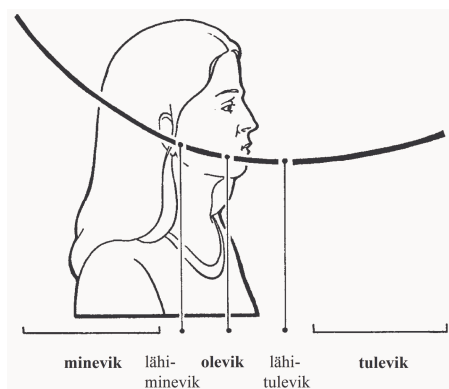
- a - deiktiline ajaliin
- b - anafooriline ajaliin
- c - järgnevuse ajaliin
- d - segatud ajaliin

(Engberg-Pedersen 1993:80)

²¹ Uurijate kasutatud ajaliinide nimetused ja jaotused pole alati üks-üheselt kattuvad, mistõttu on nii palju kui võimalik võetud aluseks Engberg-Pederseni (1993) märgitud ajaliinide nimetused ja jaotus. Mõned ajaliinid võiks kirjelduse järgi liigitada üheks ja samaks ajaliiniks, kuid täpsema uurimuse puudumisel seda käesolevas töös ei tehtud.

Deiktiline ajaliin (a ajaliin joonisel 6) kulgeb viiperuumis viipleja dominanttsel poolel²². Järgneva joonise nr 7 koostamisel oli aluseks ASL, kuid võrreldes deiktilise ajaliini kirjeldusi ja ruumilist paigutust teistes viipekeeletes (vrd nt Keller, 1998), võib öelda, et liini ruumiline paigutus on viipekeeliti sarnane. Ajaliin jaguneb olevikku, minevikku ja tulevikku väljendavateks/tähistavateks piirkondadeks. Olevikku väljendav piirkond asub viipleja keha lähedal, minevikku tähistav piirkond selja taga ja tulevikku väljendav piirkond viipleja ees. Viipe liikumise suunaga ettepoole viidatakse tulevikule, suunaga tahapoole (selja taha), aga minevikule (Engberg-Pedrsen, 1993; Valli & Lucas, 2000; Emmorey, 2001; Sutton-Spence & Woll, 2003). Olulisem, kui viipe täpne asukoht ajaliinil, on peopesa suund ning liikumise ulatus ja suund (Sutton-Spence & Woll, 2003).

Joonis 7. Risti kulgeva ajaliini piirkondade jaotus ASL-is

(Frishberg & Gough 1973, Klima ja Bellugi 1980:82 järgi)

Järgnevuse ajaliin (c ajaliin joonisel 6) kulgeb viipleja ees vasakult paremale ning selle kasutamist on märgitud viies viipekeeles (va DSGS). Ajaliinil väljendatakse jätkuvust, kestvust (BSL-is *FOREVER* - igavesti, *CONTINOUS* - kestev), sündmuse või oleku säilimist pika perioodi jooksul (üldjuhul kõnehetkel veel kehtvat). Sündmusi tähistavad viiped paigastatakse ajaliinile nii, et ajalisel varasem jääb viiperuumis vasakule, hilisem aga paremale (Engberg-Pedrsen, 1993; Sutton-Spence & Woll, 2003). Ajaliini ruumiline paigutus on vasaku- ja paremakäelistel viiplejatel ühesugune (Emmorey, 2001).

ASL-is kasutatakse järgnevuse ajaliini siis, kui tahetakse väljendada üksteise järel toimunud, kuid kõnehetkega mitteseotud sündmusi. Deiktilise ajaliini puhul on viidatavad hetked kõnehetkega seotud (Emmorey, 2001, 2002). Winstonile toetudes toob Emmorey

²² Viiplemisel eristatakse dominantset ja mittedominantset kätt. Dominantse käega (tavaliselt parem käsi) moodustatakse enamik viipeid. Mittedominantset (tavaliselt vasak) kätt kasutatakse viiplemisel harvem ning sageli kasutatakse seda moodustuskohaks dominantse käega moodustatava viipe jaoks.

(2001) näite järgnevuse ajaliini kasutamise kohta. Viipeja paigastab 1960. aastat tähistava viipe viiperuumis vasakule, 1980. aasta oma paremale ning moodustab nende vahele kujuteldava liini. Järgnevalt paigastab ta ajaliinile erinevad elusündmusi tähistavaid viipeid *marriage* (abielu), *divorce* (lahutus) ja *re-marriage* (uus abielu). Sündmust tähistava viipe asukoht ajaliinil väljendab sündmuse toimumisaega varem fikseeritud aja suhtes (st kas nimetatud sündmus toimus lähemal aastale 1960 või 1980). Viiperuumis võiks see näha välja järgmiselt (vt joonis 8)²³.

Joonis 8. Järgnevuse ajaliini kasutamine ASL-is

Anafooriline ajaliin (b ajaliin joonisel 6) kulgeb diagonaalis üle viiperuumi viipeja mittedominantsel poolel küünarnukist kuni sõrmeotsteni (Engberg-Pedersen, 1993; Emmorey, 2001; Sutton-Spence & Woll, 2003). Anafooriline ajaliin on kasutusel BSL-is, DTS-is ja ASL-is. Kirjelduste põhjal võib oletada, et NGT-s täidab sarnast funktsiooni keha ees risti kulgev ajaliin (vt allpool).

BSL-is väljendatakse anafoorilisel ajaliinil nii mineviku- kui tulevikusündmusi, kalendrilisi ühikuid tähistavaid üksuseid, nt *WEEK* (nädal), kuid ka järgnevust *BEFORE* (enne), *AFTER* (pärast) ja jätkuvust *A-LONG-TIME* (pikka aega). Liini kasutatakse ka jutustamisel (Brennan, 1983; Sutton-Spence & Woll, 2003). DTS-is väljendatakse anafoorilisel ajaliinil enamasti minevikku, tulevikust rääkimiseks kasutatakse segatud ajaliini (Engberg-Pedersen, 1993).

Kasvamise ehk viipeja dominantsel küljel²⁴ alt-üles (või ülevalt alla) kulgevat ajaliini kasutatakse NGT-s, BSL-is ja DSGS-is väljendamaks objektide muutumist aja jooksul, st nende suure(ma)ks kasvamise protsessi (Boyes-Braem, 1995; Sutton-Spence & Woll, 2003). BSL-is kasutatakse ajaliini ka tähenduse *gradually over time* (vähehaaval aja jooksul) väljendamiseks (Brennan, 1983). Sutton-Spence ja Woll (2003) täpsustavad, et sõltuvalt konkreetsest teabest võib kasvamise ajaliini trajektoor viiperuumis muutuda, nt juuste kasvamist väljendatakse liikumisega kaelast allapoole; raseda naise kõhu

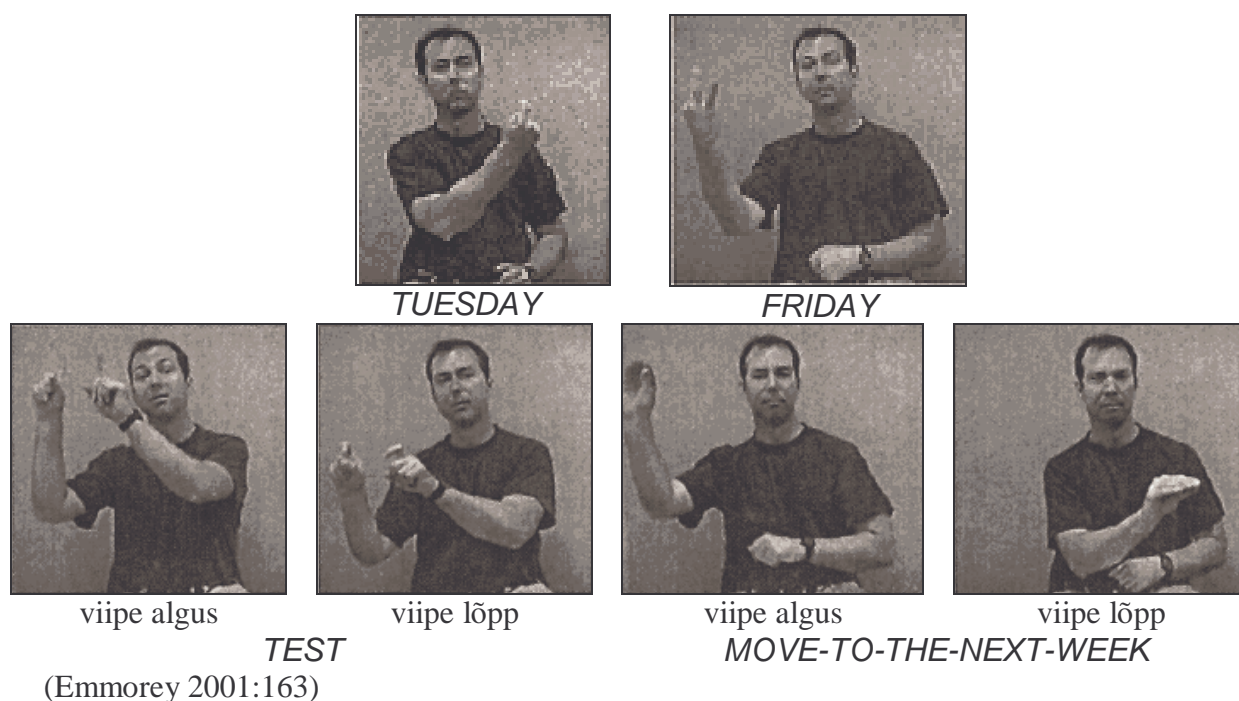
²³ Joonis on töö autori nägemus kirjanduses toodud ajaliini kirjeldusest lähtuvalt ega pruugi vastata kirjeldatud sündmuses viipeja poolt tegelikult kasutatud ruumipaigutusele.

²⁴ Dominantne külg – sõltub viipeja dominantsest käest, st kas vasak või parem külg.

suurenemist raseduse kulgedes märgitakse kõhu ees; juurvilja kasvu aga järgnevuse (c) ajaliinil.

Kalendriplaan on viipeja ees asuv, kehaga paralleelne kahedimensionaalne vertikaalne tasapind. Ajaliini kasutatakse DTS-is ja ASL-is. Ajaliini kasutatakse märkimaks piiritletud (kalendrilisi) ajaühikuid (aasta, kuu, nädal) ning kellaaega. Käsi liigub viiperuumis vasakult paremale. Nii näiteks, paigastatakse kuid märkivad viiped aastaplaani tegemisel ajaliinile nii, et jaanuari tähistav viibe on vasakul ja detsembrist tähistav paremal. Järgnev on näide kalendriplaani kasutamisest ASL-is (vt joonis 9).

Joonis 9. Lausungi viiplemine kasutades kalendriplaani ajaliini

Viibeldud lausungi **TUESDAY**, PASS OUT REVIEW PAPERS. **FRIDAY** TEST. IF NOT-YET PASS-OUT, **TEST MOVE-TO-THE-NEXT-WEEK**²⁵ tõlge inglise keelde on järgmine: *On Tuesday, I pass out review papers because tests are on Friday. If I haven't yet passed them out, the test will be moved to next week* (lausungi ligikaudne tõlge eesti keelde on: *Ma jagan kordamisküsimused välja teisipäeval, sest testid on reedel. Kui ma pole neid selleks ajaks välja jaganud, liukub test järgmisesse nädalasse*). Viiplemisel paigastab viipeja ajaliinile teisipäeva ja reedet tähistavad viiped, järgides seejuures päevade reaalselt järjekorda.

²⁵ Joonisel nr 9 on kujutatud ainult rasvaselt trükitud (boldis) sõnade viiplemine.

Viipekeelte vaheline võrdlus näitab, et ASL-is kasutatakse kalendriplaani viitamaks nädalatele kuus, DTS-is aga aastaplaani kirjeldamiseks (Engberg-Pedersen, 1993, 1998; Emmorey, 2001). Emmorey (2001) täpsustab, et kalendriplaani kasutatakse nädalasündmuste üldise struktuuri kirjeldamisel, deiktilist ajaliini aga siis, kui sündmusi kirjeldatakse mingi kindla ajaga (kõnehetkega) seoses.

Segatud ajaliin (d ajaliin joonisel 6) kulgeb risti viipeja kehaga. Liini olemasolu ja kasutamist on märgitud üksnes DTS-is. Kirjelduse järgi on liin segu deiktilisest, anafoorilisest ja järgnevuse ajaliinist, kuid seda võib vaadelda ka tuleviku väljendamise osana deiktilisel ajaliinil. Ajaliini kasutatakse, kui mingil põhjusel ei taheta tulevikku väljendada anafoorilisel ajaliinil ning viidatav hetk ajas on viipeja lähedal (olevikus) ja tahetakse märkida aega "konkreetselt hetkest edasi" (Engberg-Pedersen, 1993, 1998).

Näo ees ülevalt-alla kulgevat ajaliini mainiti ainult NGT-s. Ajaliini kasutatakse juhul, kui räägitakse nädalaplaani tegemisest terve nädala kontekstis (igal päeval toimub mitmeid sündmusi). Esmaspäeva tähistav viibe paigastatakse liini algusesse, pühapäeva oma aga ajaliini lõppu (Schermer & Koolhof, 1990). Liini kirjelduse järgi võib leida sarnaseid jooni DTS-is ja ASL-is nimetatud „kalendriplaaniga”, kuid ilma täpsema uurimusega pole võimalik öelda, kui palju need ajaliinid tegelikult kattuvad.

Keha ees risti kulgev ajaliini esineb samuti üksnes NGT-s. Kuigi uurijad loevad seda deiktilise ajaliini osaks, käsitleti seda käesolevas töös iseseisva ajaliinina. Kirjelduse põhjal võib oletada, et funktsioonilt sarnaneb liin eelpool nimetatud anafoorilisele (b) ajaliinile. Keha ees risti kulgeval ajaliinil moodustatakse viiped *BEFORE* (enne) ja *AFTER* (pärast) (Schermer & Koolhof, 1990).

Kuigi ajaliinid on kõige enam nimetatud aja väljendamise võimalus viipekeeltes (Sutton-Spence & Woll, 2003), esineb nende kasutuse osas ka lahkavamusi. Näiteks uurijad Stokoe ja Jacobowitz (1988) väidavad, viipekeeltes väljendatakse aega hoopis verbiviipe muutmise (vt eespoolt), mitte aga ajaliinide abil (Schermer & Koolhof, 1990; Engberg-Pedersen, 1993).

Mittekäelised vahendid viipekeeltes

Keelelist suhtlemist toetab žestide ja miimikana avalduv mitteverbaalne suhtlus (Karlsson, 2002). Viipekeeltes peetakse mittekäeliste vahendite all silmas spetsiifilisi näoilmeid, pilku, pea ja ülakeha positsiooni ning nende liikumist ja suupilti (Engberg-Pedersen, 1993; Boyes Braem, 1995; Boyes Braem & Kolb 1990). Nimetatud vahendite

abil väljendatakse nii keelelist kui ka nn mitteverbaalset teavet. Viimast funktsiooni täidavad mittekäelised vahendid ka suulistes keeltes, kus näoilmed, žestid ja pilk annavad täiendavat teavet kõneleja emotsionaalse seisundi, hoiakute ja suhtumise kohta. Pilgul on tähtis osa kõnevoorude struktureerimisel, žestidega antakse edasi teateid. Kõige olulisemad ilmed on seotud silmade ja suu ümbrusega (Karlsson, 2002).

Verbaalsetes keeltes on keelelist ja mitteverbaalset teavet kerge eristada, sest neid antakse edasi eri kanalite kaudu, esimest artikulatsiooni ja teist näo ning kehakeele abil. Viipekeeletes on eristus keerulisem, sest keelelise ja mitteverbaalse teabe väljendamiseks kasutatakse sama kanalit. Seega tuleb visuaalsete keelte uurimisel väga täpselt selgitada, millised mittekäelised vahendid kannavad keelelist teavet (kuuluvad viipe juurde) ja milliste abil antakse edasi mitteverbaalset teavet (emotsioone).

Mittekäeliste vahendite eristust püüdis teha Baker-Schenk (1983). Uurimusest selgus, et lingvistilist teavet kandvad näoilmed järgivad kindlaid kasutamismustreid: erineva intensiivsusega kindel näoilme; mitme mittekäelise vahendi üheaegne esinemine (nt kulmukergitus, peakallutus, „külmutatud” näoilme). Need mittekäelised vahendid ilmnevad samaaegselt koos viipega, mille juurde nad kuuluvad. Mitteverbaalset teavet edastavate emotsioonide juurde kuuluva miimika puhul selliseid seaduspärasusi ei ilmne (Boyes Braem 1995).

Ajale osutavad lingvistilist tähendust kandvad mittekäelised vahendid on: *ülakeha ja pea* (või ainult pea või lõug) liikumine taha- (minevik) või ettepoole (tulevik); kõrvale või natuke tahapoole suunatud *pilk* viitab minevikule, ettepoole suunatud pilk tulevikule (Sutton-Spence & Woll, 2003; Pereiro & Soneira, 2004). Mittekäelised vahendid võimaldavad ka rõhutada ajaperioodi pikkust või täpsustada perioodi tähendust. Nii saab viipele *RECENTLY* (hiljuti) mittekäeliste vahenditega anda tähenduse *just recently* (just hiljuti) (Brennan, 1983).

Eesmärk ja hüpotees

Käesolev töö toetub teistes viipekeeletes läbiviidud uurimustele ajaväljendusviisidest ja -vahenditest ning nende kasutamise reeglitest. Töö **eesmärgiks** on välja selgitada aja väljendamise võimalusi eesti viipekeeles. Eesmärgist lähtuvalt on **uurimisülesanded** järgnevad:

1. Kirjeldada, kuidas väljendatakse eesti viipekeeles minevikku, olevikku ja tulevikku. Kirjeldamisel toetutakse lausungite ja suunatud vestluse analüüsisist kogutud andmetele.

Lausetes sisaldusid:

- (a) ainult grammatilise vormi²⁶ abil edastatav oleviku ja mineviku ajasuhe;
- (b) grammatilise vormi ja ajaväljendi(te) abil väljendatav oleviku ja mineviku ajasuhe;
- (c) käänete ja grammatilise vormi abil väljendatud oleviku, mineviku ja tuleviku ajasuhe;
- (d) eesti keeles tulevikku väljendada võimaldavad grammatilised konstruktsioonid;
- (e) tulevikule viitavad grammatilised konstruktsioonid koos ajaväljendi(te)ga.

2. Võrrelda, milles seisnevad aja väljendamise sarnasused ja erinevused kirjalikult esitatud lähtelausete ja suunatud vestluse puhul.

3. Selgitada välja eesti viipekeeles ajaväljendusvahendite kasutamise sarnasused ja erinevused teiste viipekeeltega võrreldes.

4. Koostada ülevaade eesti viipekeeles iseloomulikest ajasuhete väljendamise seaduspärasustest.

Kirjanduse andmetel võib püstitada järgmised **hüpoteesid**:

1. Leksikaalsete, grammatiliste ja mittekäeliste aja väljendusvahendite valikuid ning ajaliinide kasutamist mõjutab see, kas tegemist on seotud teksti või üksiklausungiga.
2. Eesti viipekeeles aja väljendamiseks kasutatavad ajaliinid on pigem sarnased kui erinevad teistes viipekeeltes kirjeldatud ajaliinidega, kuid nende ruumiline paigutus ja funktsioon ei kattu.
3. Eesti viipekeeles ajaliinidega seotud ajaviibete moodustamisel peetakse kinni kindlast ruumilisest paigutusest, mis sarnaneb teistes viipekeeltes kirjeldatule.
4. Ajasuhete väljendamisel lähtelausete näitel järgitakse viipekeelses lauses pigem eestikeelse lause struktuuri.

²⁶ Eesti keeles on olemas ainult grammatiline oleviku ja mineviku aeg, mistõttu kasutatakse neist rääkides terminit *grammatiline vorm*, tuleviku aja väljendamisest rääkides aga väljendit *grammatiline konstruktsioon*.

Meetod

Osalejad

Analüüsiks sobiva viipematerjali kogumiseks moodustati viiest inimesest koosnev töörihm. Andmete analüüsimiseks ja järelduste õiguste kontrollimiseks kaasati ekspertriim.

Töörihm

Töörihma osalejate valiku eelduseks olid: 1. Sünnipärane või esimese kolme eluaasta jooksul kujunenud kurtus. 2. Vanus: üle 18 ea. 3. Keelekeskkond: kurtide vanematega päritoluperekond või kuuljate vanemate puhul võimalikult varajane pereväline kontakt viipekeelse kogukonnaga. 4. Haridus: (a) põhi- ja keskkhariduse on omandanud, kas oraalse meetoodika baasil (Tartu Hiie Koolis, Porkuni Kurtide Koolis) või viipekeelse meetoodika baasil Tallinna Kurtide Koolis (praegu Tallinna Heleni Kool); (b) eesti keele valdamine tasemel, mis on piisav uurimuses esitatud lausetest arusaamiseks. 5. Tihe kontakt kurtide ja viipekeelse kogukonna teiste liikmetega. 6. Huvi ja nõusolek uurimuses osaleda. Neid tingimusi arvestades valiti töörihma viis kurti inimest: kaks naist ja kolm meest vanuses 22 – 44 ea. Kõik osalejad on viipekeele valdajad. Viiest kaks osalejat on päritolukurdid, kes viipekeele on omandanud emakeelena ning kolm osalejat, kes on pärit kuuljate vanematega perest ja valdavad viipekeelt esmakeelena²⁷.

Ekspertiim

Rühma kuulmise eeldused olid järgmised: üks või mõlemad vanematest on kurdid, pidev ja jätkuv kontakt viipekeelse kogukonnaga; vähemalt keskkhariduse omamine; viipekeelsesse kogukonda kuulumine; huvi ja nõusolek uurimuses osaleda. Vastavalt kehtestatud tingimustele valiti ekspertriim kaks inimest: (a) naine (48), kuulja, kurtide vanemate laps, vanematega suhtlemisel kasutab viipekeelt, töötab viipekeeletõlgina, keskkharidus; (b) naine (25), ema kuulja, isa kurt, isaga suhtlemisel kasutab viipekeelt, töötab viipekeeletõlgina, kõrgharidus.

²⁷ Ülevaade osalejate taustast ankeetidest (vt lisa 2) kogutud andmete põhjal on esitatud lisa nr 3.

Mõõtevahendid

Meetodite valikul toetuti metoodikatele, mida oma viipekeeles uuringutes on kasutanud Bethere (2002) (uuris läti keele grammatilist struktuuri), Engberg-Pedersen (1993) ning Pereiro ja Soneira (2004). Taani viipekeeles uurija Engberg-Pederseniga konsulteeriti e-maili vahendusel ka isiklikult. Soovitusi materjali valiku ja uurimuses osalejatele parema esitamise osas, arvestades viipekeeles omapära, andsid nii ekspertgrupp kui ka töö juhendaja.

Uurimus koosnes kahest ülesandest: suunatud vestlus teemal „Minu elulugu” ja eesti keeles kirjalikult esitatud lausete tõlkimine EVK-de. Eestikeelseid lauseid oli 74, neist 22 sisaldas olevikule, 25 minevikule ja 27 tulevikule viitavat grammatilist vormi (konstruktsiooni) ja/või ajaväljendit, 23-s lauses oli ajaväljend eesti keele käändevormis (lausete täielik nimekiri on lisas 4-7).

Lausete koostamisel olid aluseks eesti keele grammatikat kirjeldavad teaduspublikatsioonid Erelt jt (1993), Erelt jt (1995) ja Erelt jt (1997). Deiktiliste ajaväljendite valikul olid aluseks uurimused Veismann (1997) ja Pajusalu, Tragel, Veismann, Vija (2004). Ajaväljendite valikul lähtuti põhimõttest, et iga ajasuhet iseloomustaks vähemalt üks piiritletud ja üks piiritlemata (e ähmaste piiridega) ajaväljend. Uurimuses kasutatud laused jagati vastavalt sellele, millist tähendust väljendavad selles sisalduvad grammatiline vorm/konstruktsioon ja/või ajaväljend:

- (a) olevikku väljendavat grammatilist vormi ja/või ajaväljendit sisaldavad laused (edaspidi olevikulaused),
- (b) minevikku väljendavat grammatilist vormi ja/või ajaväljendit sisaldavad laused (minevikulaused),
- (c) tulevikule viitavad laused (tulevikulaused).

Nimetatud lauserühmade põhjal moodustati alarühm lausetest, milles väljendatakse aega käändevormide abil (vt lisa 7). Mineviku ja tuleviku lauserühmas sisaldasid ka lausungid (8), mille tõlkimisel eestikeelset lähtelauset ei esitatud ning lausungid paluti moodustada olevikulause baasil.

Protseduur

Uurimus eesti viipekeeles ajaväljendusviiside ja vahendite selgitamiseks viidi läbi 2005. a suvel ja sügisel. Töö koosnes neljast etapist: (a) ettevalmistamine, (b) läbiviimine, (c) salvestatud materjali ettevalmistamine analüüsiks, (d) tulemuste analüüs ja

tõlgendamine. Uuring viidi iga osalejaga läbi individuaalselt. Koos instrueeriva etapiga kestis see sõltuvalt inimesest 30-60 minutit. Katsed koosnesid järgmistest alletappidest:

Esimene etapp. Anti ülevaade uurimuse eesmärgist ja ülesannete sisust. Osaleja täitis ankeedi (vt lisa 2), milles sisalduvad küsimused puudutasid tema üldandmeid (vanus, kurdustumise aeg, päritolu, hariduslik taust). Nii selle kui ka järgnevate etappide käigus kasutati vajadusel viipekeeletõlgi abi.

Teise etapi käigus tehti osalejale eesti keelest arusaamise test), mis koosnes kahest ülesandest – piltide ja lausete sobitamine (vt lisa 8) ning lause grammatilisest konstruktsioonist ja tähendusest arusaamise kontrollimine (vt lisa 9). Esimesel juhul oli tegemist pildiseeriaga. Iga pildi juurde pidi osaleja leidma sobiva lause (esitati kirjalikult, iga lause eraldi lehel). Laused ei kirjeldanud mitte pildil kujutatud sündmust, vaid kujutatud tegevuse eesmärki. Lausetest arusaamise testimisel paluti lause esmalt läbi lugeda, siis esitati viipekeeles küsimus ning paluti sellele vastata. Alljärgnevad on näited selles osas kasutatud lausetest ja esitatud küsimustest:

Enne kui ma töölt tulin, käisin ma poes. *Mida ma enne töölt tulekut tegin?*

Mari oleks läinud poodi, aga auto läks katki. *Miks Mari poodi ei läinud?*

Kõik osalejad sooritasid mõlemad testülesanded. Pildi ja lause sobitamise käigus anti ühel korral ka lisaselgitusi. Ühel juhul selgus, et uurija poolt esitatud lause (*Poiss ja tüdruk valmistuvad puu istutamiseks*) on mõistetav mitmeti ja sellest tulenevalt ei paigutatud seda selle pildi juurde, mille juurde algselt mõeldud oli. Lause paigutamine teise pildi alla oli põhjendatud, sest lause oli tõepoolest kahetähenduslik. Kuivõrd kõik osalejad läbisid testülesanded edukalt, eeldati, et nad saavad eesti keelest piisavalt aru ja võivad uurimuses osaleda.

Kolmanda etapi sisuks oli ülesannete täitmine ja viiplemine. Iga ülesande täitmisele eelnes instrueeriv etapp, mille käigus anti osalejale ülevaade sellest, mida temalt ülesande täitmisel oodatakse. Terve ülesannete täitmise protsess salvestati videokaameraga.

Ülesanne nr 1. Suunatud vestlus teemal „Minu elulugu”. Oma elust paluti rääkida eesti viipekeelt kasutades ja toimunud sündmuste kindlas ajalises järjestuses. Nõuet kirjeldatud episoodide aega rõhutada polnud. Jutustamisel paluti vastata järgmistele põhiküsimustele:

(a) Olevik. *Palun räägi oma praegusest elust, kus elad, millega tegeled, kus töötad või õpid, oma perest.*

(b) Minevik. *Millal sa lasteaeda läksid? Millal sa kooli läksid? Mida tegid enne kooli/tööle minemist? Mis ajast, mis ajani sa seal õppisid/töötasid? Millises järjekorras koolid lõpetasid?*

(c) Tulevik. *Millest sa unistad? Mida tahad tulevikus teha? Mis on sinu plaanides? Mida teed edaspidi?*

Osalejad said vastamise ajal kasutada esitatud küsimusi. Märgates, et midagi jäi rääkimata, esitas uurija lisa- ja suunavaid küsimusi ka viiulemise ajal.

Ülesanne nr 2. Kirjalike eestikeelsete lausete tõlkimine eesti viipekeelde. Lausete viiulemisel paluti katses osalejatel viipekeeles edasi anda lauses sisalduv tähendus (mitte lause vorm). Enne ülesande sooritamist oli igal osalejale aega lausetega tutvuda ning sobivad võimalused läbi mõelda. Ettevalmistusaega ei piiratud. Vajadusel selgitati sõna või lause tähendust. Lausete puhul ei eeldatud nende päheõppimist, need olid ülesande sooritamise ajal kirjalikus vormis kasutada. Töökorraldus oli järgmine: osaleja luges lauset, viiules lausungi jne.

Kogutud materjali analüüsiks ettevalmistamine ja transkribeerimine

Järgnes salvestatud materjali ettevalmistamine edasiseks analüüsiks, lausungite tõlkimine ja kirjapanek e *glossimine*²⁸ koos ekspertgrupiga. Kirjapanekul ja edasisel transkribeerimisel e viibete konstruktsiooni ülesmärkimisel sümbolite abil, kasuti Toome, Trükmanni ja Hollmani poolt EVK-e jaoks kohandatud ja koostatud transkriptsioonisüsteemi²⁹ (vt lisa 10). Alljärgnevad on põhilised reeglid, mida viibete ülesehituse ja moodustusviisi ülesmärkimisel järgiti.

Viibete ülesehituse kirjeldamisel märgiti üles kindlad tunnused - käekuju- (KK), koha- (K) ja liigutuskereemid (L), sõrmede (SO) ja peopesa (PO) suund ning kahekäeviibete puhul ka käte omavaheline suhe (S). Kui käekuju või moodustamiskoht viiulemise käigus muutusid, märgiti nurksulgudes [] lõpu käekuju ja moodustuskoht. Tunnuste märkimisel olid aluseks järgnevad valemid:

(a) Ühekäeviibe (käekuju ja koht muutuvad): KK / PO SO / K / L [KK / PO SO / K]

²⁸ Viibete kirjapanek e *glossimine* – viibete üleskirjutamise eesmärgil neile sobiva eestikeelse sõnavaste leidmine. Pole sünonüüm *tõlkimisele*.

²⁹ Põhjalikum ülevaade Eestis eelnevalt kasutusel olnud transkriptsioonisüsteemidest ja käesoleva süsteemi kujunemislugu ilmub artiklis Toom, Trükmann, Hollman „Eesti viipekeele transkriptsioonist” (esitatud avaldamiseks Rakenduslingvistika aastaraamatus 2, 2006).

(b) Ühekäeviibe (käekuju ja koht ei muutu): KK / PO SO / K / L

(c) Kahekäeviibe (mõlemad käed on aktiivsed): 2 KK / PO SO / S / K / L []

(d) Kahekäeviibe (passiivne käsi on viipe moodustamise kohaks): KK / PO SO / S / KK / PO SO / L []

Kahekäeviibete puhul märgiti alati esimesena domineeriv (tavaliselt parem) käsi, kui koha sümbolit pole märgitud, siis oli viipe moodustuskohaks teisena märgitud käekuju ning liigutuse sümboliga märgiti domineeriva käe liikumist. Kui viipes sooritati samaaegselt mitu liigutust (nt, EILE– kaarjas liigutus endast eemale) märgiti ära kõik liigutused.

Kindlaid põhimõtteid järgiti ka EVK-e grammatilise ülesehituse ja semantika ülesmärkimisel:

1. Viipe tähenduse märkimiseks kasutati algvormis ja suurte tähtedega kirjutatud eestikeelset vastet (PÄEV).
2. Kui viipele polnud võimalik leida ühesõnalist eestikeelset vastet, kasutati mitut omavahel sidekriipsuga ühendatud sõna. Sidekriips viitab sellele, et tegemist on ühe viipega (TERVE-PÄEV). Samamoodi tähistati ka ühildunud viipeid e liitviipeid.
3. Verbi kordamise tähistamiseks kasutati kahte võimalust: (a) märgiti korduva liigutusega väljendatud tegevuse tähendus (OOTAMA-KAUA-AEGA) või (b) rõhutati liigutuse kordamist, lisades selle eestikeelsele vastele +++ (OSTMA+++).
4. Sõrmentatud sõna märgiti omavahel sidekriipsuga ühendatud väikeste tähtedega, nt k-o-e-r.
5. Osutavat viibet tähistati sõnaga *osutus*.
6. Pausi lausungis märgiti kahe kaldkriipsuga (/ /).

Transkribeeritud sümbolid esitati kasutades kirjastiili *Arial*. Inglise- ja eestikeelsete näidete märkimisel kasutati *italic* stiili. Sõna tähenduse märkimiseks kasutati ülakomasid ning *italic* stiili.

Tulemused

Uurimuses osalejatele esitati kaks ülesannet, esiteks eestikeelsete lähtelausete tõlkimine eesti viipekeelde ning teiseks suunatud vestlus teemal „Minu elulugu”. Kasutatud lähtelaused jagunesid vastavalt nendega väljendatavale ajale oleviku-, mineviku- ja tulevikulauseteks. Igas rühmas eristusid ajaväljendita ja ajaväljendiga laused (viimased

jagunesid omakorda piiritletud ja piiritlemata ajaväljendit sisaldavateks lauseteks). Mineviku- ja tulevikulausungite hulgas olid konstruktsioonid, mille moodustamise aluseks olid olevikulaused. Suunatud vestluse käigus paluti uurimuses osalejatel oma elust rääkides küll järgida kindlat ajalist järjestust (olevik, minevik, tulevik), aga aja rõhutamist ei nõutud.

Tulemuste analüüsil ja tõlgendamisel toetuti kirjandusest kogutud ja uurija oma teadmistele ja oskustele viipekeelest. Lausungite analüüsil püüti kirjeldada, milliseid võimalusi vastava eestikeelse ajasuhte väljendamisel eesti viipekeeles kasutatakse. Seega polnud eesmärgiks mitte leida kahe keele ajaväljendusviiside ja -vahendite sarnasusi, vaid selgitada, kuidas eesti keeles ajavormide ja/või ajaväljendite abil väljendatud ajasuhteid antakse edasi eesti viipekeeles. Suunatud vestluse puhul püüti analüüsida, milliseid vahendeid aja väljendamisel üldiselt kasutatakse ja milles seisnevad sarnasused ning erinevused, võrreldes lähtelausete põhjal moodustatud lausungitega. Järelduste paikapidavust kontrolliti konsulteerides ekspertrühmaga.

Oleviku väljendamine

Olevik on verbi ajavorm, mis märgib mitteminevikulist sündmust ning vaatlushetk asub kõnehetkel. Olevikulauseid oli uurimuses 22, neist üheksa ajaväljendita ja 13 ajaväljendiga (üheksa piiritletud ja neli piiritlemata ajaväljendit sisaldavat lauset) (vt lisa 11).

Leksikaalsed vahendid oleviku väljendamisel

Ajaviiped lausungites. Analüüsil selgus, et üheksa ajaväljendita lause tõlkimisel viipekeelde ajaviipeid üldiselt ei kasutatud. Vaid kahel juhul markeerisid osalejad aja ka täpsemalt, andes viiperuumile enda ees tähenduse "käesolev hetk" (ajaviipe PRAEGU abil). Kui lausungis aega ei märgistatud, siis tajutigi lausungis kirjeldatud sündmust või tegevust olevikus toimuvana, mis viitab sellele, et olevikust rääkides pole aja markeerimine tingimata vajalik.

Kui ajaväljend (*aasta, kuu, päev*, nädalapäevade nimetused jt) oli olevikulauses juba olemas, kasutati selle tähenduse väljendamiseks eesti viipekeeles vastavaid ajaviipeid (vt lisa 12) TÄNA, AASTA, KUU, PÄEV ja nädalapäevade nimetusi. Iga ajaväljendi puhul sellist täpset viipevastet sõnale ei kasutatud ning ajasuhet väljendati viipekeeles teiste

EVK-le omaste viibete abil. Näiteks lauses *Ma ootan tihti Jaani* kasutati ajalist tähendust kandva mäarsõna *tihti* väljendamiseks viibet PIDEVALT.

Lause *Sel aastal töötan ma õpetajana* tõlkimisel viipekeelde kasutasid neli osalejat tähenduse "sel" väljendamiseks vastava tähendusega ajaviibet SEE, nt SEE AASTA MINA TÖÖ ÕPETAMA TÖÖ. Üks osalejatest ei kasutanud sama tähenduse väljendamiseks mitte viibet SEE, vaid markeeris aja, osutades sõrmega enda ette (vt joonis 10).

Joonis 10. Olevikuaja markeerimine osutamise abil

osutus (SEE)

Arvestades deiktilise (edaspidi A) ajaliini³⁰ ruumilist jaotust, mille järgi asub olevikku väljendav piirkond kehale lähedal (ees või kõrval), võib öelda, et sõrmega osutades markeeris osaleja mingi hetke olevikus (SEE). Toetudes viipelingvistidele võib seda nimetada deiktiliseks ajale osutamiseks (vt eespool ptk leksikaalseid ajaväljendusvahendeid viipekeeltes).

Analüüsid ajaviipe kohta lausungis, selgus, et ajaviipeid kasutati oleviku markeerimiseks 116-l korral ning peaaegu poolel juhtudest paiknes ajaviibe lausungi keskel (44%) keskel (vt lisa 13)³¹. Võrreldes ajaväljendi ja verbi järjekorda viipekeelses

³⁰ Eesti viipekeele ajaliinide ruumilise paigutuse ja funktsiooni hindamisel olid aluseks teistes viipekeeltes kirjeldatud ajaliinid ja nende kasutusvaldkonnad. Uurimusest selgus, et eesti viipekeeles kasutatakse viit ajaliini (vt joonis 27): *A – deiktiline ajaliini* ruumilise paigutuse järgi asub olevikku väljendav piirkond keha lähedal (ees või kõrval), minevikku tähistav piirkond selja taga ja tulevikku väljendav piirkond viipeleja ees, veelgi kaugemal. *B – järgnevuse ajaliin* kulgeb viiperuumis vasakult paremale, st mineviku sündmusi tähistavad viiped paigastatakse liinil vasakule, tulevikus toimuvaid sündmusi tähistavad viiped aga paremale. *C – kasvamise ajaliin* kulgeb viipeleja dominantse küljel alt üles ning sellel moodustatakse kasvamist väljendavad viiped. *D – risti keha ees ajaliin* kulgeb viipeleja keha ees. *E – kellaaja ajaliini* trajektoori järgides väljendatakse aega kujuteldaval kellal.

³¹ Ajaviipe asendi analüüsimisel lähtuti järgmistest tunnustest: ajaviibe on lausungi alguses või lõpus, kui seda viibeldakse vastavalt kas kõige esimese või viimasena. Kui lausung algas näiteks viipega MINA ja sellele järgnes ajaviibe, siis märgiti ajaviibe asuvat lause keskel.

lausungis ja eestikeelses lähtelauses, selgus, et need langevad 46% kokku (võrreldi ainult ajaväljendit sisaldavaid eestikeelseid lauseid ning nende tõlkeid viipekeeles) (vt lisa 14).

Ajaviiped suunatud vestluses. Olevikust rääkides markeerisid neli osalejat viipe (PRAEGU - 15 korda, OLEVIK – üks kord) abil aja täpsemalt siis, kui lausungi teemaks oli praegune tegevus (töötamine - TÖÖTAMA PRAEGU või õppimine - PRAEGU ÕPPIMA) (vt lisa 15), kuid oma isiklikest andmetest rääkides (vanus, nimi, perekonnaseis) nad seda ei teinud. Üks ajaväljendita lausetest, millele tõlkimisel viipekeelde kasutati aja markeerimiseks ajaviibet, kirjeldas samuti isiku tegevust käesoleval hetkel (*Ma töötan õpetajana*).

Verbid, lõpetatuse markerid lausungites. Olevikulausete tõlkimisel kasutati lisaks mitmetele ajaviibetele ka verbiviibet ÄRA-MINEMA (25 korda) ja lõpetatuse markereid. Verb ÄRA-MINEMA (vt allpool joonis 18, vaskpoolne pilt) on ühekäeviibe, mille alguse- ja lõpukäekujud olid antud näidetes erinevad. Viipe moodustamise alguses oli käel L käevorm (pöial ja nimetissõrm avatud), viipe lõpus liikusid sõrm ja pöial kokku ning käel oli L[^] käekuju. Ekspertid selgitasid, et ülekantud tähenduses märgib see viibe inimese äraminemist. Sõrmede kokkuminek viipe lõpus märgib seda, et inimene läheb nii kaugemale, et teda pole silmapiiril enam näha. Viipe tähendusest tulenevalt käsitleti seda lõpetatusele viitavat semantilist komponenti sisaldavana. Lõpetatuse markerite abil väljendatakse seda, et lauses kirjeldatud sündmus või tegevus on lõppenud. Käesolevas töös loeti lõpetatuse markeriteks eesti viipekeele viipeid LÕPP ja VALMIS. Mõlemat kasutati oleviku väljendamisel ühel korral.

Olevikku markeerivate ajaväljendite seos ajaliinidega

Ajaviibete moodustamine võib olla seotud ajaliinide ruumilise jaotusega. Ajaliiniga seotuse all mõeldakse seda, et käe liikumise suund viipe moodustamisel või viipe moodustamiskoht järgivad ajaliini ruumilist jaotust (nt ajaliini olevikku väljendavas piirkonnas moodustatud viiped markeerivad olevikku). Alljärgnevas tabelis nr 1 on ülevaade olevikulausungites aja markeerimiseks kasutatud ajaliiniga seotud ajaviibetest (viipe ajaliiniga (mitte)seotuse hindamisel toetuti teiste viipekeelte näidetele ajaliiniga seotud viibetest).

Tabel 1. Olevikulausungites aja markeerimiseks kasutatud ajaliinidega seotud ajaviiped

ajaviibe	ajaliin (AL)	
	deiktiline AL	kellaaja (AL)
EDASPIDI	1	0
HILJEM 1	1	0
JUST	2	0
NÜÜD	3	0
PRAEGU	7	0
SEE	4	0
TULEVIK	2	0
TÄNA	9	0
ÖÖPÄEV	0	2
Σ	29	2

Olevikuaja täpsemaks markeerimiseks kasutati lausungites üheksat erinevat ajaviibet. Nende abil märgiti aeg 31-l korral, 29-l (94%) juhul järgiti viipe moodustamisel A ajaliini kulgu ja kahel (6%) korral kellaaja (edaspidi E) ajaliini ruumilist jaotust.

Neli tabelis märgitud ajaviibet **PRAEGU** (kasutati seitse korda), **NÜÜD** (kolm korda), **SEE** (neli korda) ja **TÄNA** (üheksa korda) olid analüüsitud lausungites kahekäeviiped, milles mõlemad käed on aktiivsed, kätel on B käekuju, peopesade suund on üles, sõrmede suund endast eemale, käed on kõrvuti, viiped moodustati neutraalruumis, liigutuse suunaga alla. Seega olid viiped käekuju-, liigutuse- ja kohakereemide poolest ühesugused. Moodustuskohta arvestades käsitleti neid viipeid A ajaliini ruumilist jaotust järgivate viibetena. Järgneval joonisel (nr 11) on kujutatud viibe **PRAEGU**.

Joonis 11. Sõna *praegu* tähenduse väljendamine eesti viipekeeles

PRAEGU
2 B / \wedge 1 | "1 / || / O / V

Eestikeelsete ajaväljendite *praegu*, *nüüd* ja *täna* tähendust selgitatakse Eesti kirjakeele seletussõnaraamatus järgmiselt: *praegu* - "kõnelemise hetkel või seda hetke hõlmaval lühemal või pikemal ajalõigul" (Eesti kirjakeele seletussõnaraamat 4. kd, 3. vihik, 1996); *nüüd* - "just käes- või kulumasolev ajahetk" (Eesti kirjakeele

seletussõnaraamat 3. kd, 4. vihik, 1994); *täna “kõnehetkel kulgev päev, ülekantud tähenduses lihtsalt käesolev aeg”* (Tiits, Valdre, Veskis, 2003). Seega võib öelda, et nende sõnade tähendus on sarnane. Võib oletada, et sarnase tähendusega on ka nende sõnade viipevasted. Kuna viibete tähendus oli lähedane, on ka mõistetav, miks oli nende väline vorm (kereemid) eesti viipekeeles ühesugune. Konkreetse tähenduse sai viibe kontekstis, kus see selgus viipeleja artikulatsioonist ja näoilimest.

Aja väljendamine ajaliinide abil olevikulausungites

Eesti keeles väljendatakse tegevuse algust, kestust ja lõppemist käänete abil (seestütlev, rajav jt). Järgnevalt võrreldakse aja väljendamist viie lause näitel, milles kirjeldatakse sama tegevuse toimumist eri kestusega ajaperioodide jooksul: *Ma vaatan televiisorit. Ma vaatan televiisorit päevast päeva; aastast aastasse; hommikust õhtuni; õhtust hommikuni.*

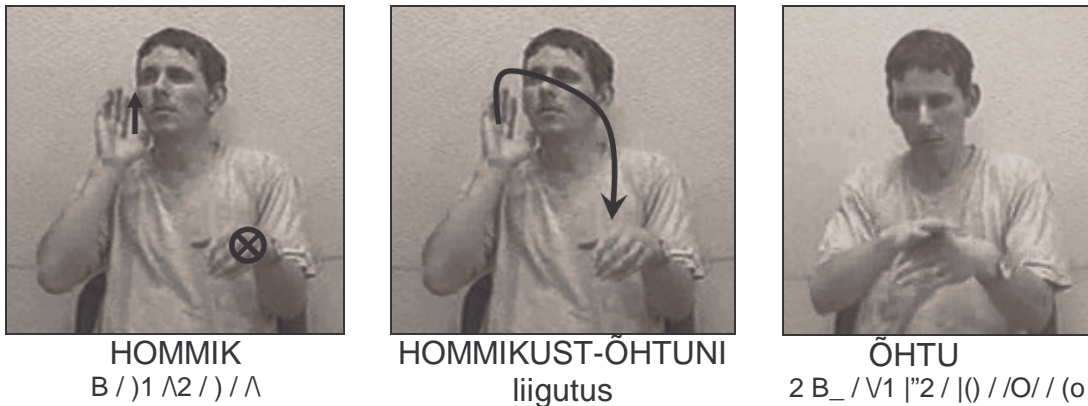
Lausetes kirjeldatud tegevust *televiisorit vaatama* oleks eesti viipekeeles võimalik väljendada viibetega TELEVIISOR ja VAATAMA, kuid niisugust konstruktsiooni kasutati ainult ühel korral. Tegevuse kirjeldamiseks kasutati veel kahte varianti. Mõlemal juhul tekkis ühildunud viibe e liitviibe. Esimesel juhul võib tinglikult öelda, et omavahel ühildusid nimisõna (TELEVIISOR) ja tegevus (VAATAMA). Liitviipe (TELEVIISOR-VAATAMA) käevorm tuli TELEVIISOR viipest ning kaasnevat liigutust võiks kirjeldada vaatamistegevusena (vastavat liitviibet kasutati 10-1 korral). Teisel juhul paigastati viibe TELEVIISOR viiperuumi kindlale kohale. Seejärel moodustati viibe HUVI, pilk oli suunatud kohale viiperuumis, kuhu oli eelnevalt paigastatud viibe TELEVIISOR. Tähenduse “*televiisorit vaatama*“ väljendamiseks kasutati mittekäelisi vahendeid: viltu kallutatud pea, kujutlege inimest toolil istumas, pea toetub rusikale ning pea ja keha edasi-tagasi liikumist (vaatamistegevuse väljendamiseks). Kuigi tavapärasest viibete ühildumise protsessi (käekuju ühest viipest, moodustuskoht ja liigutus teisest viipest) ei toimunud, käsitleti viibet HUVI kaasnenud mittekäeliste vahendite tõttu samuti liitviipena (19 juhul). Lisaks kasutati mittekäelisi vahendeid ka pragmaatilise tähenduse (tegevusest huvitatus, tüdimus jne) väljendamiseks.

Ajaperioodi³², milles on määratletud nii sündmuse algus kui lõpp (e k vastavalt seestütleva ja sisseütleva käändevormide abil edasiantav süntaktiline konstruktsioon), väljendamisel eesti viipekeeles kasutati nii leksikaalseid vahendeid kui ka ajaliine. Selgus,

³² Ajaperiood – sündmus, mille piirid on sõnastatud ajaväljenditega.

et ajaperioode *päevast päeva* ja *aastast aastasse* tajuti teataval määral tulevikule viitavatena. See väljendus nii ajaliinide kui leksikaalsete vahendite kasutamises. Väljendi *päevast päeva* tõlkimisel kasutati viibet PÄEV, mis paigastati järgnevuse (edaspidi B) ajaliinile, esimene ajaviibe natuke vasakule ja teine paremale. Arvestades, et B ajaliin kulgeb viiperuumis vasakult paremale, st mineviku sündmusi tähistavad viiped paigastatakse liinil vasakule, tulevikus toimuvaid sündmusi tähistavad viiped aga paremale, väljendati kirjeldatud viibete paigastusega, et kõnealune ajaperiood algab olevikus, kuid lõpeb hiljem tulevikus. *Aastast aastasse* ajaperioodi tähenduse väljendamiseks korrati ajaviibet AASTA (nt TELEVIISOR HUVI AASTA+++ TULEVIK TELEVIISOR-VAATAMA HUVI). Üks osalejatest lisas lausungile tulevikku väljendava ajaviipe TULEVIK.

Eesti keeles kasutatakse ajaperioodi märkimiseks ka seestütlevat ja rajavat käänat. Seestütlev käänne väljendab algusaega ja rajava käände abil antakse edasi ajalist piiri. Käesolevas uurimuses lähtuti sellest, et nimetatud käändevormidest koosnev süntaktiline konstruktsioon väljendab kindlate piiridega ajaperioodi. Uurimuses etteantud lauses sisaldusid väljendid *hommikust õhtuni* ja *õhtust hommikuni*, mille abil märgitakse ühe ööpäeva jooksul algavat ja lõppevat ajaperioodi. Väljendite tõlkimisel viipekeelde selgus, et nende puhul ei järgita ühesuguseid reegleid. *Hommikust õhtuni* väljendamisel eesti viipekeeles kasutati nii vastavat tähendust kandvaid ajaviipeid (HOMMIK, ÕHTU), st leksikaalseid vahendeid kui ka käe liikumist mööda E ajaliini (vt joonis 12). Esimesena moodustati viibe HOMMIK (vasakpoolne pilt), järgnes käe liikumine ajatrajektoril (käesolevas töös nimetatakse kellaaja ajaliiniks) ning lõpuks moodustati viibe ÕHTU (keskmisel pildil kujutatud ÕHTU viibe on kasutusel ka tähenduses "ÖÖ", vrd Toom, 1988). Kellaaja ajaliini nimetus tuleneb sellest, et liikumine kulges kujuteldava kella numbrilaual. Viibeldud väljend algas ühekäeviipena ja lõppes kahekäeviipena, milles üks käsi on passiivne. Terve väljend näeb transkribeeritult välja nii: $B /)1 \wedge 2 /) / \wedge <- D [B_ / \vee 1 \text{ } ^2 / |() / B_ / \text{ } ^1)2]$.

Joonis 12. Ajaperioodi *hommikust õhtuni* väljendamine eesti viipekeeles

Ajaperioodi *õhtust hommikuni* tõlkimisel markeeriti perioodi algus ja lõpp viibete ÕHTU ja HOMMIK abil. Viibete vahel sooritati liigutus, mida võiks eesti keelde tõlkida kui ÖÖ-LÄBI. Sõltuvalt osalejast kasuti neid vahendeid natuke erinevalt. Üks osaleja viiples ÕHTU, liikumine ajaliinil, mis sisaldab ühildumist viipega KUNI, järgnes viibe HOMMIK; kaks osalejat viiplesid ÖÖLÄBI HOMMIK; üks viiples ÕHTU ÖÖLÄBI HOMMIK ja üks osaleja ÕHTU ÖÖLÄBI (ühildus viipega KUNI) HOMMIK. Kuigi ka väljendi *õhtust hommikuni* puhul on tegemist ühe ööpäeva jooksul algava ja lõppeva perioodiga, selgus, et selle ajasuhete tõlkimine ei olnud sarnaselt väljendile *hommikust õhtuni* E ajaliini kasutades võimalik. Oletatavaid põhjuseid võiks nimetada kaks. Esiteks oli viibe ÕHTU olemuselt kinnine viibe (vt parempoolne pilt joonisel 12), st viipe lõpus liikusid käed kokku ning vastassuunas uuesti lahti liikumine oleks olnud vale. Teiseks polnud käte liikumine ajaliinil vastupidises suunas hästi teostatav. Kirjeldatud ajaväljendi tõlkimisel ilmnis seega valitud viipe (lekseemi) mõju lausungi konstruktsioonile.

Ajaperioodi, mis märgib ühest nädalapäevast teise nädalapäevani kestvat tegevust (*Ma ootan Jaani teisipäevast kuni reedeni*, e k seestütlevas ja rajavas käändes konstruktsioon), väljendamisel eesti viipekeeles kasutati kolme varianti. Esimene konstruktsioon koosnes ajaviibete (TEISIPÄEV, REEDE) paigastamisest ja liikumisest mööda B ajaliini (vt joonis 13).

Joonis 13. Ajaperioodi *teisipäevast reedeni* väljendamine järgnevuse ajaliinil

Ajaliini ruumilise jaotuse järgi asub minevikku väljendav piirkond viiperuumis viipelejust vasakul, tulevikku tähistav piirkond aga paremal. Ajaväljendi tõlkimisel markeeriti ajaliinil viibete abil kaks kohta, esimene neist vasakul (TEISIPÄEV) ja teine paremal (REEDE). Markeerimiste vahele jäi liikumine ajaliinil, mis kandis tähendust “*sellest ajast kuni selle ajani*“. Nädalapäevi tähistavate viibete kohtade valikul oli oluline nende omavaheline suhe. Kuivõrd *teisipäev* on ajalises järjestuses varasem kui *reedet*, on oluline, et ka teisipäeva tähistav viibe oleks ajaliinil enam vasakul kui *reedet* tähistav viibe.

Teise variandina kasutati nimetatud ajaperioodi väljendamisel ainult leksikaalseid vahendeid. Kaks osalejat viiplesid TEISIPÄEV KUNI REEDE. Eelnevalt kirjeldatud viibete paigastamist ajaliinile ja liikumist mööda ajaliini trajektoori ei kasutatud. Kolmanda võimalusena ühendati omavahel kaks eelpool kirjeldatud varianti. Üks osaleja viiples: TEISIPÄEV KUNI (ühildub liikumisega B ajaliinil vasakult paremale) REEDE. Seega oli ühe ja sama ajaperioodi väljendamiseks võimalik kasutada erinevaid ajaväljendusviise ning -vahendeid.

Sündmuse toimumisaega väljendatakse eesti keeles nii seesütleva (*Jaani sünnipäev on märtsis*) kui alalütleva käände (*Sel aastal töötan ma õpetajana*) abil. Vastavat ajavahemikku³³ kajastava konstruktsiooni (*märtsis, sel aastal*) tõlkimisel eesti viipekeelde kasutati leksikaalseid vahendeid ja ühel korral ka (sõrmega) osutamist olevikku tähistavale piirkonnale.

Ajaperioodi pikkust väljendati samuti verbiga. Lauses *Mari ja Jaan sõidavad lühikest aega* lõpeb verbiviibe järsult, mis väljendas, et ka kirjeldatud tegevus oli lühike või lõppes ootamatult (lisaks sellele kasutati lausungis ajaperioodi pikkuse täpsustamiseks viibet LÄHEDAL). Pikemat aega kestva tegevuse korral kestis ka verbi viiplemine pikemat

³³ Ajavahemik – piiritletud aeg, mida väljendatakse ajaväljendi või ühe ajaviipega.

aega kui tavaliselt ning verbi korrati (*Mari ja Jaan sõidavad pikka aega*). Ajaperioodi täpsustamiseks kasutati ka mittekäelisi vahendeid, sellisel juhul oli neil vahenditel modifitseeriv või täpsustav funktsioon. Näiteks kasutati tähenduse "sõitma pikka aega" täpsustamiseks mittekäelistest vahenditest silmade kissitamist ja avatud suud.

Kokkuvõtteks võib öelda, et oleviku väljendamisel kasuti nii leksikaalseid vahendeid kui ajaliine. Sama ajasuhete väljendamiseks oli mitu võimalust. Olevikule viitamisel võis aja markeerimine lausungist või vestlusest ka puududa. Vestluste käigus aega leksikaalsete ja mittekäeliste vahenditega ei rõhutatud, tähelepanu pöörati pigem sellele, kuidas sündmus toimub, mitte aga toimumisajale.

Mineviku väljendamine

Uurimuses kasutati 25-t mineviku ajavormi (liht-, täis-, enne- või üldminevikku) sisaldavat eestikeelset lauset (vt lisa 16). Neist kuus lauset olid ajaväljendita ja 18 ajaväljendiga (kaheksa piiritletud ja 10 piiritlemata ajaväljendit sisaldavad).

Leksikaalsed vahendid mineviku väljendamisel

Ajaviiped lausungites. Ajaväljendita minevikulausungite rühma moodustasid seitse lausungit. Sõltuvalt lausungi konstrueerimise aluseks olevast lähtelausest jagati need kahte allrühma. Kolme lausungi konstrueerimisel olid aluseks eestikeelsed kirjalikud minevikulaused. Neljal juhul oli lausungi moodustamise aluseks ajaväljendita olevikulause, minevikku väljendava viipekeelse lausungi pidid osalejad ise konstrueerima (esitati korraldus *Viipe lause nii, et tegevus toimus minevikus*).

Selgus, et kahe kirjalikult esitatud minevikulause tõlkimisel viipekeelde kasutati aja markeerimisel ajaviipeid. Need laused olid *Ma olen töötanud õpetajana* (AMMU ja PRAEGU, mõlemat ühel korral) ja *Mari on poodi läinud* (ühel korral viibe PRAEGU). Lause *Mari oleks läinud poodi, aga auto läks katki* tõlkimisel viipekeelde ajaviipeid ei kasutatud. Põhjuseks oli arvatavasti see, et lause tähendust väljendati teiste vahendite (pausi ja verbiviipe OLEKS) abil, nt lausungis m-a-r-i OLEKS ÄRA-MINEMA POOD // AGA KATKI.

Leksikaalseid vahendeid kasutati minevikuaja markeerimiseks ka siis, kui lausungi moodustamise aluseks oli olevikulause (vt lisa 17). Peamiselt märgiti aeg ajaviipe AMMU (kaheksa korda) abil. Üks osalejatest kasutas aja markeerimiseks lausungis koos kahte

ajaviibet: AMMU ja PRAEGU, nt m-a-r-i PRAEGU AMMU ÄRA-MINEMA POOD (*Mari läks poodi*) ja MINA PRAEGU AMMU KODU ÄRA-MINEMA (*Ma läksin koju*). Sellist ajaviibete valikut ja järjekorda (PRAEGU AMMU) on ilma täpsema uurimusega raske seletada. Siiski võib ühe põhjusena oletada lausungi konstrueerimise aluseks olnud olevikulause mõju. Üks osalejatest ei kasutanud olevikulause baasil minevikulausungi konstrueerimisel mitte ajaviipeid, vaid viiples verbiviipe kiiremini kui sama tähendust väljendavas olevikulauses.

Ajaväljendit sisaldavate lausete tõlkimisel viipekeelde, kasutati vastava tähendusega viipevasteid (vt lisa 18). Sõltuvalt eestikeelsest lausest lisati mõnikord ka ajaväljendi tähendust täpsustavaid, kuid mitte minevikku väljendavaid ajaviipeid. Näiteks kirjeldatakse minevikulauses *Loodame, et pühapäeva õhtuks olen ma selle töö lõpetanud* sündmust mingi hilisema vaatlushetke, st mineviku tuleviku seisukohalt. Osutus tulevikule (viibe TULEVIK) sisaldus ühel korral ka viipekeelses lausungis MINA LOOTMA KÕIK TULEVIK PÜHAPÄEV ÕHTU KIRJUTAMA VALMIS.

Lauses *Mari läks poodi kolm päeva tagasi* sisalduva ajasuhte väljendamisel kasutasid kõik osalejad tähenduse "kolm päeva" edasiandmise ajaviipe PÄEV ja arvsõrmeni KOLM ühildumise teel tekkinud liitviibet (vt joonis 14). Liitviipes asendati viipe PÄEV algvormi käekujukereem arvsõrmeni (KOLM) käekujuga, liitviibe säilitas viipe PÄEV liigutuse ja moodustuskoha. Liitviipe kasutamist lausungis illustreerib järgmine näide: KOLM-PÄEV TAGASI m-a-r-i POOD ÄRA-MINEMA.

Joonis 14. Tähenduse "kolm päeva" väljendamine liitviipe abil

KOLM-PÄEV algus

KOLM-PÄEV lõpp

M / |¹ ^2 / /O/ V [D / |¹ ^2 / /O/]

Ühes lauses ilmnes ka anafooriline ajale osutamine. Lause *Viimase aasta jooksul olen ma töötanud õpetajana* tõlkimisel viipekeelde moodustas osaleja viipe VIIMANE oma vasakul (mittedominantsel) käel, liigutusega küünarnukist allapoole (VIIMANE EELMINE

JOOKSUL osutus TÖÖ ÕPETAMA OLI TÖÖ). Lausungi järgneva viiplemiss käigus osutas osaleja sõrmega kohale, kus ta moodustas viipe VIIMANE. See liigutus tähendas kontekstis “*sel ajal, st viimasel*”.

Mineviku väljendamiseks kasutatud ajaviipeid analüüsid, selgus, et üksikud viiped võisid küll olla vormilt sarnased (st käekuju-, liigutus- ja kohakereemid olid ühesugused), kuid igal viipel oli oma spetsiifiline tähendus, mida väljendati liikumise ulatuse muutmise, artikulatsiooni, viipe juurde kuuluvate mittekäeliste vahendite ning kontekstiga. Sellised viiped olid antud näidetes AMMU, TAGASI, EELMINE, VAREM, MÖÖDUNUD ja NATUKE-AEGA-TAGASI (ühekäeviiped, peopesa suund oli enda poole, sõrmed olid suunatud üles, moodustuskohaks oli neutraalruum õla kohal ning liigutus suunaga selja taha).

Viibete AMMU ja VAREM abil markeeriti aeg ka neis lausungites, mille konstrueerimise aluseks olevates minevikulausetes ajaväljendit ei sisaldanud. Võib oletada, et mineviku märkimise põhjus just nende viibete abil oli tingitud viibete tähendusest. Nimetatud viibete eestikeelseid vasteid nimetatakse piiritlemata ajaväljenditeks, st nende abil ei väljendata sama selgelt piiritletud aega, kui piiritletud ajaväljenditega. Seega on mõistetav, et kui aega tähistavad väljendid lauses puudusid, eelistati kasutada minevikku ebamäärasemalt markeerivaid viipeid.

Ajaviibete abil markeeriti minevikuaeg 174-1 korral. Kõige sagedamini asus ajaviibe lausungi keskel (62%) (vt lisa 13). Verbi ja ajaväljendi järjekord eestikeelses ajaväljendit sisaldavas lähtelauses ja vastavates viipekeelsetes lausungites langes kokku 68%-1 (vt lisa 14).

Ajaviiped suunatud vestluses. Vestluse käigus rääkisid osalejad esmalt olevikus ja siis minevikus toimunud sündmustest. Minevikuaja markeerimiseks kasutati kolme varianti. Esiteks, kolm osalejat märkisid minevikuaja uue teema alguses (esimeses lausungis) viibete MINEVIK (neli korda), AMMU (üks kord) ja TAGASI (kaks korda) (vt lisa 15) abil. Teiseks variandiks oli mineviku markeerimine aega märkivate mittekäeliste vahendite abil. Üks osalejatest viiples uue teema alguses viipe SÜNDIMA koos keha tahapoole liikumise ning silmade kissitusega, mis andis viipele tähenduse “*sündisin*” ning väljendas ka seda, et järgnevalt kirjeldatud sündmused toimusid minevikus. Kolmas variant oli leksikaalse ja mittekäelise vahendi kombinatsioon. Üks osaleja moodustas viipe MINEVIK, samaaegselt kehaga tahapoole liikudes.

Minevikuaja markeerimisega teema alguses väljendati seda, et järgnevalt kirjeldatud sündmused toimusid minevikus. Seega tuli ka kõiki lausungeid eesti keelde tõlkides kasutada mõnda mineviku ajavormidest (täpne ajavorm sõltus kontekstist). Näiteks viiples üks osaleja lausungi HAKKAMA TÖÖ VIIPEKEELE ÕPETAJA. Jättes tähelepanuta minevikuaja eelneva markeerimise, võinuks lausungi tõlkida tulevikule viitavana, st *hakkama* tulevikuna *Ma hakkasin tööle viipekeeles õpetajana*. Kuid antud kontekstis tähendas see hoopis *Ma hakkasin tööle viipekeelesõpetajana*.

Verbid, lõpetatuse markerid lausungites. Minevikulausungites väljendati minevikku lisaks ajaviibetele ka verbide ning lõpetatuse markerite LÕPP ja VALMIS abil (nt TÖÖ VALMIS AMMU TULEMA MINA - *Ma tulin töölt*) (vt lisa 19). Lõpetatusele viitavat semantilist komponenti sisaldas ka viibe, mida võiks eesti keelde tõlkida kui OTSA-SAAMA (kasutati väljendamaks sündmuse või tegevuse lõppemist). Verbidest kasutati viipeid ÄRA-MINEMA ja OLI. Viimast võis ühes lausungis esineda ka mitu korda, nt AMMU OLI ÕPETAJA OLI TÖÖ OLI (*Ma töötasin õpetajana*).

Minevikku markeerivate ajaväljendite seos ajaliinidega

Lausungites mineviku markeerimiseks kasutatud ajaliinidega seotud viibete moodustamisel järgiti, kas A või risti keha ees (edaspidi D) kulgevat ajaliini. A ajaliini ruumilise jaotuse järgi paigutub minevikku tähistav piirkond viipeleja selja taha ning seega on minevikku väljendavate viibete moodustamisel sooritatav käe liikumise suund tahapoole. D ajaliini ruumilise jaotuse järgi asub minevikku tähistav piirkond viipeleja ees ning minevikku väljendavate viibete käe liikumise suund on enda poole. Alljärgnevasse tabelisse nr 2 on kantud kõik ajaliinidega seotud ajaviiped, mida minevikulausungites aja markeerimisel kasutati.

Tabel 2. Minevikulausungites aja markeerimiseks kasutatud ajaliinidega seotud ajaviiped

ajaviibe	ajaliin (AL)	
	deiktiline AL	risti keha ees AL
ALLES	2	0
AMMU	22	0
EELMINE	4	0
EILE 1	4	0
HILJEM 2	0	1
HILJUTI	0	2
JOOKSUL	4	0
JUST	24	0
MÖÖDUNUD	1	0
NATUKE-AEGA-TAGASI	16	0
PRAEGU	9	0
SIIANI	2	0
TAGASI	7	0
TULEVIK	1	0
VAREM 1	3	0
VAREM 2	0	5
Σ	99	8

Minevikulausungites markeeriti aeg 14-ne erineva ajaliiniga seotud ajaviipe abil. Neid kasutati kokku 107 korral, 99-l (93%) juhul järgiti viipe moodustamisel A ja kaheksal (7%) korral D ajaliini ruumilist jaotust. Selgus, et minevikku märgiti ka selliste viibete abil, millel esines mitu varianti. Ühe variandi moodustamine oli ajaliiniga seotud, teine variant aga mitte. Tähendust “*käesolevale päevale, tänasele päevale eelnenud päev*” (Raiet, 1991) märgitakse eesti keeles sõnaga *eile*. EVK-s kasutati vastava tähenduse väljendamisel kahte samatähenduslikku, aga eri vormiga ajaviibet. Uurimuses tähistati need vastavalt kui EILE 1 ja EILE 2 (vt joonis 15).

Joonis 15. Sõnaga *eile* edasiantava tähenduse väljendamine eesti viipekeeles

EILE 1

A. / |"1 |"2 /) D ->

EILE 2

A. / |"1 |"2 / [] / V

Joonisel kujutatud viipe EILE 1 moodustamisel järgiti A ajaliini ruumilist jaotust. Minevikule osutas viipe moodustamisel sooritatava käe liikumise suund (selja taha).

Parempoolsel pildil olev viibe EILE 2 kandis küll sama tähendust kui viibe EILE 1, kuid viibest endast ajatähendus kontekstiväliselt ei ilmnenu (st viibe moodustuskohast ega liigutuse suund ei osutanud minevikule).

Tähenduse "enne" (Raiet, 1991) väljendamisel kasutati viipekeeles kolme ajaviibet, mis olid samatähenduslikud, kuid vormi poolest erinevad. Viibe VAREM 1 (vt joonis 16) moodustati neutraalruumis õla kohal ja käe liikumise suunaga viipleja selja taha (ülesehituse poolest sarnaneb viipele AMMU). Viibe VAREM 2 moodustuskohaks oli neutraalruum viipleja keha ees ning viiplemisel järgiti D ajaliini. Viibeid VAREM 1 ja VAREM 2 kasutati aja markeerimiseks lausungites. Viibe VAREM 3 moodustamisel järgiti B ajaliini ning selle viibega markeeriti aeg suunatud vestluse käigus ühel korral.

Joonis 16. Täheenduse "enne" väljendamiseks kasutatud viiped

VAREM 1
B / |"1 ^2 //O// ->

VAREM 2
F|"1)2<- =F|"1(2->

VAREM 3
B /)1 „|2 / = / B / (1 „|2 / <

Suunatud vestluses kasutati mineviku markeerimiseks samuti ajaliinide ruumilist jaotust järgivaid ajaviibeid (nt MINEVIK - neli korda ja TAGASI- kaks korda). Lisaks kasutati minevikusündmuste kirjeldamisel viibeid SUURE(MA)KS-KASVAMA (vt joonis 17) ja KASVAMA KUNI, mis moodustati kasvamise (edaspidi C) ajaliinil (12 korda). C ajaliini ruumilist paigutust järgiti ka viibe RASEDUS (vt joonis 17) moodustamisel. Kasvamise ajaliin paigastati viipleja ette kõhule. Käed olid kõhu kohal, endast eemale suunatud liigutus märkis kõhu suuruse muutumist, kirjeldatud käte liikumisega väljendati, et naise kõht muutub raseduse kulgedes suuremaks.

Joonis 17. Viibete moodustamine järgides kasvamise ajaliini

Ilmnes, et ajaliinil moodustamisega oli võimalik anda ajatähendus ka viipele, mis kontekstiväliselt aega ei väljenda. Näiteks viibe PÄRILIKKUS moodustatuna A ajaliinil ning käe liikumise suunaga tahapoole kandis tähendust ”sugupõlvi tagasi”. Moodustades viipe OTSA-SAAMA nii, et käte liikumise suund oli endast ettepoole (järgib A ajaliini trajektoori), anti viipele tähendus ”lõpeb tulevikus”.

Aja väljendamine viiperuumi ja ajaliinide abil minevikulausungites

Sündmuse toimumisaega väljendatakse eesti keeles alalütleva käände abil. Vastava ajavahemiku väljendamisel eesti viipekeeles kasutati leksikaalseid vahendeid, nt *eelmisel aastal* väljendamiseks ajaviipeid EELMINE ja AMMU.

Ajavahemiku, mida eesti keeles väljendatakse liitlausena, tõlkimisel viipekeelde kasutati lisaks leksikaalsetele vahenditele ka liikumist viiperuumi eri piirkondade vahel. Uurimuses esitati üksteisele järgnevalt kaks lauset: *Hommikul töötasin toas, siis läksin õue* (HOMMIK TUBA TÖÖTAMA VALMIS // ÄRA-MINEMA ÕU PUHKAMA) ja *Ma töötasin õues ja tulin alles õhtul tuppa* (OLI ÕU TÖÖTAMA ÕHTU PÄÄSEMA TUBA). Esimese lause tõlkimisel määrati viiperuumis kindlaks kaks piirkonda. Toas toimuvat tegevust tähistavad viiped moodustati viiperuumis vasakul, õues toimuvat tegevust tähistavad viiped paremal. Väljendades tegevust “toast õue minemine“ oli viipe ÄRA-MINEMA suund viiperuumis vasakult paremale (vt joonis 18 vasakpoolne pilt).

Esimese lausungi viiplemisel määratud piirkonnad kehtisid ka järgnevas lausungis, kui EVK-de tõlgiti lause *Ma töötasin õues ja tulin alles õhtul tuppa*. Väljendades tegevust ”õuest tuppa minemine“ oli käte liikumise suund verbi PÄÄSEMA viiplemisel paremalt vasakule (vt parempoolne pilt joonisel 18).

Joonis 18. Liikumine eri viiperuumi piirkondade vahel

ÄRA-MINEMA (õue)
L / „1 „2 //O// > [L^ / „1 „2 //O/]

PÄÄSEMA-TUBA
J / V1 (2 / =

Viiperuumist tulenevaid võimalusi (paigastamist ja liikumist viiperuumis) kasutati ka selliste ajasuhete väljendamisel, kui sündmushetk eelnes minevikulisele vaatlushetkele (e k enneminevik). Uurimuses kasutati lauset *Mari oli just poodi läinud, kui Jaan tuli*. Viipekeelses lausungis järgiti sündmuste järjekorda. Järgnevad on kaks näidet selle lause tõlkimisest viipekeelde. Esimesel juhul viiples osaleja lausungi MARI ÄRA-MINEMA JUST HILJUTI j-a-a-n TEADMA TULEMA NÄED-SIIS-JUST-LÄKS-ÄRA (vt joonis 19).

Joonis 19. Viiperuumi kasutamine lause *Mari oli just poodi läinud, kui Jaan tuli* tõlkimisel

(MARI) ÄRA-MINEMA
L / „1 „2 //O// > [L^ / „1 „2 //O/]

(j-a-a-n) TULEMA
A^ | "1 „2 //O/V<

„*Mari äraminemist*” väljendati ÄRA-MINEMA viipega, käe liigutuse suund viipe moodustamisel oli viiperuumis vasakule (vt vasakpoolne pilt joonis 19). „*Jaani tulekut*” väljendati käe (käel oli A^ käevorm) liikumise suunaga viiperuumist paremalt poolt ülevalt keskele, viipleja ette (vt parempoolne pilt joonisel 19). Teise võimaliku variandina kasutati küll eelpool kirjeldatule sarnast viiperuumi paigutust ja liikumist eri piirkondade vahel,

kuid lisaks ka inimesi (kontekstis Jaani ja Mari) märkivaid klassifikaatoreid³⁴, mille abil väljendati inimeste „üksteisest möödakõndimist” (MARI POOD ÄRA-MINEMA j-a-a-n TULEMA in-KL in-KL) (vt joonis 20).

Joonis 20. Viiperuumi kasutamine lause *Mari oli just poodi läinud, kui Jaan tuli* tõlkimisel

(MARI) ÄRA-MINEMA
L / „1 „2 / /O/ / < [L^ / „1 „2
/ /O/]

(j-a-a-n) TULEMA
A^ | „1 (2 / /O/ V<

in-KLA in-KLA

Kolmandal pildil märgitud numbrid viitavad käte liikumise järjekorrale.

Tähtaega väljendatakse eesti keeles alaleütleva käände abil. Selgus, et vastava ajasuhete tõlkimisel eesti viipekeeles kasutati leksikaalseid vahendeid, ajaliine ja viibete paigastamist viiperuumi. Tähtsuse väljendamisega oli oluline ajaviipe paigastamiseks valitud koht viiperuumis. Lause *Koosolek lükati reedelt esmaspäevale* tõlkimisel väljendati sündmuse toimumisaja muutust ja uut toimumisaega ajaliini abil. Ilmnes kaks varianti. Esimesel juhul viiples osaleja A ajaliini kasutades KOOSOLEK REEDE LÜKKAMA paigastus ESMASPÄEV. Ajaliinile paigastati nädalapäevi tähistavad viiped REEDE ja ESMASPÄEV. Kuna päevade ajalisel järjestuses eelnes *reedes esmaspäevale*, arvestati seda ka viibete ajaliinile paigastamisel. A ajaliini ruumilise jaotuse järgi asub olevikku väljendav piirkond viipele ees, tulevikku väljendav piirkond aga sellest edasi, mistõttu paigastati REEDE-t tähistav viibe kehale lähemale ning ESMASPÄEV-a tähistav viibe moodustati ajaliini tulevikku väljendavas piirkonnas (vt joonis 21). Kahe viipe vahele jäi käe liikumine mööda ajaliini, mille abil märgiti sündmuse „liigutamist” reedelt esmaspäevale, st tulevikku. Käsi liikus mööda ajaliinil endast eemale tulevikku väljendava piirkonna suunas. Kohas, kus lõppes verbiviibe, moodustati viibe ESMASPÄEV. Viipe moodustamine kohas, kus lõppes verbiviibe, väljendaski tähtaega ning sellist konstruktsiooni sisaldav lause tulnuks tõlkida eesti keelde alalütlevat käänat kasutades.

³⁴ Klassifikaator - väljendab referendi kuulumist kindlasse ühiste tunnustega gruppi.

Joonis 21. (Üle viima) reedelt esmaspäevale väljendamine eesti viipekeeles

Teine variant sama ajasuhte väljendamiseks oli B ajaliini ruumilise jaotuse kasutamine. Üks osalejatest viiples lause järgmiselt: REEDE PIDI KOOSOLEK pearaputus (EI) ÜLE-VIIMA ESMASPÄEV. Seejuures järgiti nädalapäevi tähistavate viibete paigastamisel ajaliinile nende ajalist järgnevust, REEDE-t tähistav ajaviibe moodustati ajaliinil enda ees, ESMASPÄEV-a tähistav viibe aga liinil paremal (tuleviku suunas). Kahe viipe paigastamise vahele jäi käe liikumine ajaliinil. Sarnaselt esimesele variandile moodustati ajaviibe ESMASPÄEV kohas, kus lõppes verbi viiplemine. Vastava moodustuskoha valikuga väljendati tähtaega (e k alalütlevat käände abil väljendatud konstruktsiooni).

Lause, milles kirjeldatud tegevuste toimumisjärjekord erineb sõnajärjest, tõlkimine viipekeelde valmistas raskusi. Üks osalejatest tõlkis lause *Enne, kui ma töölt tulin, käisin ma poes* viipekeelde toetudes eestikeelse lause konstruktsioonile järgmiselt: TÖÖ-TULEMA ENNE MINEMA POOD KÄIMA POOD. Ülejäänud neljale osalejale oli lähtelause raskesti mõistetav. Näiteks mõistis üks osalejatest lauses kirjeldatud sündmuste järjekorda vastupidiselt. Tema viibeldud lausingi MINA OLIN POOD KÄIMA VALMIS // MINEMA TÖÖ, võiks eesti keelde tõlkida järgmiselt *Kui ma olin poes ära käinud, läksin ma tööle*.

Kokkuvõtteks võib öelda, et kui olevikule osutati ka ilma ajaväljendita, siis mineviku puhul seda võimalust ei ilmnenu. Minevikuaja väljendamiseks kasutati leksikaalseid vahendeid ja ajaliine. Suunatud vestluses markeeriti minevikuaega ka mittekäeliste vahenditega (liikumine tahapoole, kissis silmad). Vestluse alguses markeeritud aeg kehtis kuni seda (nt uue ajaviipe) abil uuesti selgesti märgistati.

Tuleviku väljendamine

Eesti keeles puudub tegusõna grammatiline tulevikuvorm. Tulevikule on võimalik osutada nt olevikulausele lisatud ajamääruse või tulevikule viitava konteksti abil, kasutatakse ka mitmeid grammatilisi konstruktsioone. Tulevikulausete rühma jaotamisel võeti aluseks see, kas tulevikule viitab üksnes grammatiline konstruktsioon või grammatiline konstruktsioon koos ajaväljendiga. Uurimuses kasutati 27-t tulevikule viitavat lauset, neist kaheksa ajaväljendita ja 19 ajaväljendiga (piiritletud ajaväljendiga 12 ja piiritlemata ajaväljendiga seitse) (vt lisa 20).

Leksikaalsed vahendid tuleviku väljendamisel

Ajaviiped lausungites. Nende lausete tõlkimisel, milles viidati tulevikule ainult mingi grammatilise konstruktsiooni, mitte aga ajaväljendi abil, kasutati EVK-s tuleviku markeerimiseks ajaviipeid TULEVIK ja PRAEGU ning verbiviibet KAVATSEMA. Tulevikulausungite hulgas oli neli sellist konstruktsiooni, mille tõlkimisel oli aluseks eestikeelne olevikulause (vt lisa 17) (esitati korraldus *Viiple lause nii, et tegevus toimub tulevikus*). Neis lausungites markeeriti aeg, väljendamaks sündmuse toimumist tulevikus, samuti viibete TULEVIK ja KAVATSEMA abil. Mõlemat kasutati kuuel korral. Viipeid TULEVIK (11 korda) ning KAVATSEMA (ühel korral) kasutati tulevikuaja markeerimiseks ka *suunatud vestluses* (vt lisa 15).

Suunatud vestluses ilmnes ka võimalus tuleviku markeerimiseks aega märkivate mittekäeliste vahendite abil, st tulevikuaega saab markeerida keha liikumisega ettepoole. Üks osaleja rääkis vaheldumisi olevikus ja tulevikus toimuvatest sündmustest, seejuures liikus ta vastavalt kehaga kas ettepoole (tulevikust rääkides) või keskjoonele tagasi (olevikust rääkides).

Ajaväljendit sisaldavate tulevikulausete tõlkimisel viipekeelde kasutati samatähenduslikke viipevasteid (vt lisa 21). Ühel korral markeeriti aeg lauses ka teistkordselt, selleks kasutati anafoorilist osutamist. Lause *Koosolek viiakse üle neljapäevale* (KOOSOLEK EDASILÜKKAMA NELJAPÄEV osutus) tõlkimisel moodustas osaleja viipe EDASILÜKKAMA järgides A ajaliini (käe liikumise suunaga), kohas, kus lõppes verbiviibe moodustas ta viipe NELJAPÄEV (*"neljapäevale"*) ning lausungi lõpus osutas sõrmega ajaviipega eelnevalt markeeritud kohale.

Tuleviku markeerimisel kasutatud 157-st ajaviipest asusid lausungi keskel 84 (54%) (vt lisa 13). Ajaväljendi ja verbi järjekorra võrdluse näitas, et viipekeelse lausungi ja tulevikulause süntaktiline konstruktsioon langes kokku 60% juhtudest (vt lisa 14).

Verbid, lõpetatuse markerid lausungites. Tuleviku väljendamisel kasutati samuti lõpetatuse markereid VALMIS (30 korda), LÕPP (10 korda), kuid teistes viipekeeltes kirjeldatavat tuleviku markerile (*WILL*, *#WILL*) sarnast markerit eesti viipekeeles ei ilmnenud (vt lisa 22).

Tulevikku märkivate ajaväljendite seos ajaliinidega

Tuleviklausungites kasutati aja markeerimiseks ajaviipeid, mille puhul ilmnes seos mõne ajaliini ruumilise jaotusega. Täpsem ülevaade sellistest viibetest on märgitud tabelis nr 3.

Tabel 3. Tulevikulausungites aja markeerimiseks kasutatud ajaliinidega seotud ajaviiped

ajaviibe	ajaliin (AL)		
	deiktiline AL	risti keha ees AL	kellaaja AL
EDASI	2	0	0
EDASPIDI	1	0	0
HILJEM 1	4	0	0
HILJEM 2	0	9	0
HILJEM 3	0	0	4
HOMME 1	10	0	0
JÄRGMINE	5	0	0
NÜÜD	3	0	0
OTSETEED	6	0	0
PRAEGU	1	0	0
SEE	5	0	0
TERVE-PÄEV	0	0	1
TULEVIK	13	0	0
VAREM	5	0	0
Σ	55	9	5

Tulevikuaaja markeerimiseks kasutati lausungites kokku 14-t ajaliiniga seotud ajaviibet, mida kasutati 69-l korral. Neist 55-l (80%) juhul järgiti viipe moodustamisel A ajaliini, üheksal juhul (13%) D ajaliini ja viiel korral (7%) E ajaliini ruumilist jaotust. Selgus, et eesti viipekeeles kasutati tuleviku aja markeerimiseks ka samatähenduslikke, aga erineva vormiga ajaviipeid. Näiteks väljendatakse tähendust ”*pärastpoole, edaspidi tulevikus*” (Eesti kirjakeele seletussõnaraamat 3. vihik 45, 1991) eesti keeles sõnaga *hiljem*. Vastava tähenduse väljendamiseks viipekeeles kasutati kolme ajaviibet (vt joonis 22). Seejuures igäühe moodustamisel järgiti eri ajaliini ruumilist jaotust.

Joonis 22. Sõnaga *hiljem* edasiantava tähenduse väljendamine eesti viipekeeles

HILJEM 1
F. / |'1 (2 / /O/ <-

HILJEM 2
B / |'1 (2 / |x / D / V1)2 / <-

HILJEM 3
F. / ^1 ^2 / |x / B / V1)2 / <V

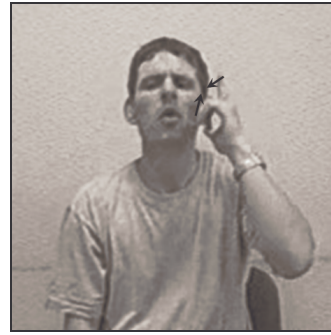
Viipe HILJEM 1 (vasakpoolne pilt joonisel nr 22) tähistatud moodustamisel toetuti A ajaliini ruumilisele jaotusele, st et viipe moodustamisel sooritatud liigutus oli suunaga ajaliini tulevikku väljendava piirkonna poole. Viipe HILJEM 2 moodustamisel järgiti B ajaliini ruumilist jaotust. Ajaviibe HILJEM 3 (vt parempoolne pilt joonisel 22) väljendas aega kujuteldaval kellal ning moodustati E ajaliini trajektoori järgides. HILJEM 3 oli kahekäeviibe, mille moodustuskohaks oli mittedominantne vasak käsi, st vasak käsi oli paigal ja liigutus sooritati parema käega. Parema käe asend viipe moodustamise alguses märkis keskpäeva, sooritatud liigutus oli kaarjas, suunaga paremale (kujuteldaval kellal keskpäevast edasi). Viibet kasutati vaid lauset *Koosolek viidi üle pärastlõunale* (“sündmus toimub lõunast hiljem“) tõlkides.

Tähenduse “*käesolevale, tänasele päevale järgneval päeval*“ (Eesti kirjakeele seletussõnaraamat 3. vihik 45, 1991), st sõna *homme* väljendamiseks kasutati samuti kahte sama tähenduse, kuid erineva vormiga ajaviibet. Neid tähistati vastavalt HOMME 1 ja HOMME 2 (tabelis pole) (vt joonis 23). Mõlema viipe moodustuskohaks oli põsk, kuid käevormi- ja liigutuskereemid olid erinevad. Vasakpoolsel pildil kujutatud viibe HOMME 1 moodustati käe liikumise suunaga ettepoole (st „tuleviku“ suunas) ning A ajaliini kulgu järgides. Viipe HOMME 2 (parempoolne pilt) moodustamisel käe liigutuse suund ühegi ajaliini ruumilist jaotust ei järginud.

Joonis. 23. Sõnaga *homme* edasiantava tähenduse väljendamine eesti viipekeeles

HOMME 1
A. / |"1 |"2 /) D <-

HOMME 2
L / |"1 |"2 /) E

Tähenduse "*terveks päevaks*" (e k saavas käändes konstruktsioon, millega väljendatakse perioodi kestust) väljendamisel ilmnis kaks võimalust. Üks osalejatest kasutas liitviibet TERVE-PÄEV (vt joonis 24), millesse olid ühildatud tähendused "*terve*" ja "*päev*". Viibeldes liikus parem käsi ringikujuliselt mööda kujuteldava kella numbrilauda, vasak käsi oli paigal. Tähendust "*terve päev*" väljendas see, et käega tehti terve ring kujuteldava kella numbrilaual. Tekkinud liitviibet käsitleti E ajaliini järgivana. Teised neli osalejat sama tähenduse väljendamiseks liitviipeid ega ajaliini ei kasutanud, vaid viiplesid ajaväljendi: TERVE PÄEV (kummagi viipe moodustamine pole ajaliiniga seotud).

Joonis 24. Tähenduse "*terve päev*" väljendamine

TERVE-PÄEV
B / (1 V2 //O/ C [D / |"1 V2 //O/]

Tähenduse "*terveks aastaks*" väljendamisel EVK-s kasutati eesti viipekeeles viipeid TERVE ja AASTA, mitte aga ühildunud viipeid ja ajaliini.

Aja väljendamine ajaliinide abil tulevikulausungites

Sündmuse või tegevuse tulevikulisuse väljendamiseks kasutati ajaliine ka nii, et käte liikumisega mööda ajaliini trajektoori moodustati viibe, mis kontekstiväliselt aega ei väljenda. Seejuures järgiti kindlaid põhimõtteid. Aluseks võeti A ajaliini ruumiline jaotus (kui olevikku väljendav piirkond asub viipeleja ees, siis tulevikku väljendav piirkond veelgi kaugemal). Viipe moodustamisel liikusid käed mööda ajaliini trajektoori tulevikku väljendava piirkonna suunas ning moodustamise lõppkoht viiperuumis markeeris teatud hetke tulevikus. Samas kohas järgnevalt moodustatud viibetele kaasnes tähendus ”*sellet hetkel tulevikus*”.

Kirjeldatud kujul kasutas ajaliini üks osalejatest. Alljärgnevad kaks näidet pärinevadki tema poolt viibeldud lausungitest. Lause *Elu saab olema raske* (MINA MÕTLEMA VÕIB-OLLA ELU MÕTLEMA TULEVIKUS MINEMA-ALLAMÄGE RASKE) tõlkimisel moodustas osaleja viipe TULEVIK käe liikumise suunaga mööda A ajaliini. Viibe lõppes viiperuumis viipeleja ees. Samas kohas moodustas ta viiped MINEMA-ALLAMÄGE ja RASKE. Esitatud lause kontekstis tähendas see “*mingil hetkel tulevikus muutub raskemaks*”. Samasugune ajaliini kasutus ilmnes ka lause *Mul saab see töö lõpetatud* (MINA PRAEGU TÄIENDAMA KOKKU OTSA-SAAMA VARSTI LÕPPEMA) tõlkimisel. Liikumisega mööda A ajaliini tulevikku väljendava piirkonna suunas moodustas ta viipe OTSA-SAAMA. Samas kohas viiperuumis, kus lõppes viipe OTSA-SAAMA moodustamine, viiples ta VARSTI ja LÕPPEMA. Kirjeldatud ajaliini kasutus andis lausele tähenduse ”*mingil hetkel tulevikus lõpeb*”. Ülejäänud neli osalejat kasutasid nende kahe lause tõlkimisel eesti viipekeelde erinevaid viipeid. Näiteks lause *Elu saab olema raske* tõlkimisel kasutasid kaks osalejat viibet TULEMA (3 korda) (TULEMA ELU RASKE TULEMA). Lause *Mul saab see töö lõpetatud* tõlkimisel väljendas üks osalejatest tulevikuaega konstruktsiooni VARSTI VALMIS abil (PRAEGU VARSTI VALMIS VARSTI VALMIS).

Lause *Läheb külmemaks, öö on saabumas* (e k jääma verbi olevikuvorm ja *olema* verbi olevikuvorm + *saabuma* verbi mas-vorm) tõlkimisel kasutasid neli osalejat liitviibet, mille võiks eesti keelde tõlkida kui KÜLM(EM)AKS-MUUTUMA. Liitviibes ühendati tähendused ”*külmemaks*” ja ”*muutuma*”. Tekkinud liitviibe viibeldi aeglasemalt ja rõhutatumalt, kui verb MUUTUMA tavaliselt viibeldaks.

Selliste eestikeelsete lähtelausete tõlkimisel viipekeelde, milles väljendati tulevikku nn *hakkama* tuleviku abil, kasutati kahte võimalust. Esimene variant oli leida sobiv

viipevaste eestikeelsele sõnale *hakkama* (ALGAMA – seitsmel korral), nt lauses *Ma hakkam koju minema* (MINA ALGAMA KODU ÄRA-MINEMA ÄRA-MINEMA). Teise võimalusena kasutati lausete tõlkimisel leksikaalseid vahendeid (viipeid NÜÜD, VARSTI ja KOHE), nt lausete *Ma hakkam kohe koju minema* (NÜÜD VARSTI KOHE ÄRA-MINEMA KODU MINEMA paigastus) ja *Ma hakkam varsti koju minema* tõlkimisel (VARSTI MINA KODU ÄRA-MINEMA). Tulevikuajale viitamiseks kasutati ka viibet KAVATSEMA, nt lause *Ma hakkam koju minema* (MINA TEGEMA ETTEVALMISTAMA KAVATSEMA KODU ÄRA-MINEMA KODU ÄRA-MINEMA) tõlkimisel.

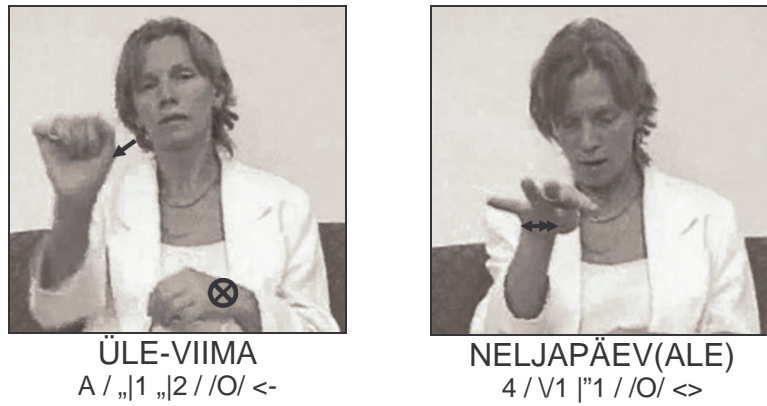
Lauses *Selle töö saan ma kahe päevaga valmis* väljendatakse tulevikku *saama* verbi olevikuvormiga. Lause tõlkimisel EVK-de kasutati kahel korral idioomi³⁵, mille tähendus eesti keeles võiks olla ”*saan hakkama*”. Eksperdid selgitasid, et idioomiga kaasneva suuliigutuse ja artikulatsiooni (suuga artikuleeritakse APP) tõttu nimetatakse seda APP idioomiks. Idioomiviipe kasutamist lausungis iseloomustab järgmine näide: osutus SEE TÖÖ KAKS-PÄEV idioom (APP) VALMIS.

Lause *Kirjalik töö tuleb homseks valmis teha* (e k *tulema* verbi olevikuvorm) tõlkimisel EVK-de kasutati lõpetatuse markerit VALMIS, nt KIRJALIK PABER-TÖÖ HOMME VALMIS HOMME VALMIS. Tähendust ”*tuleb (valmis) teha*” väljendati ühel korral ka viipega PEAB, nt lausungis KIRJUTAMA TÖÖ PEAB HOMME VALMIS VALMIS. Üks osaleja lisas lausungisse KIRJUTAMA TEKST VALMIS HOMME VAJA põhjenduse, et töö peab olema lõpetatud, sest seda on homseks vaja (HOMME VAJA).

Eesti keeles väljendatakse tähtaega ka alaleütleva käände abil. Uurimuses sisaldunud eestikeelse lause *Koosolek viiakse üle neljapäevale* tõlkimisel EVK-de kasutati kahte ajaliini. Esimesel juhul kasutati vastava tähenduse väljendamiseks A ajaliini (vt joonis 25). Parema käsi liikus enda ees viiperuumis ettepoole. Kohas, kus lõppes viibe ÜLE-VIIMA, moodustati ajaviibe NELJAPÄEV.

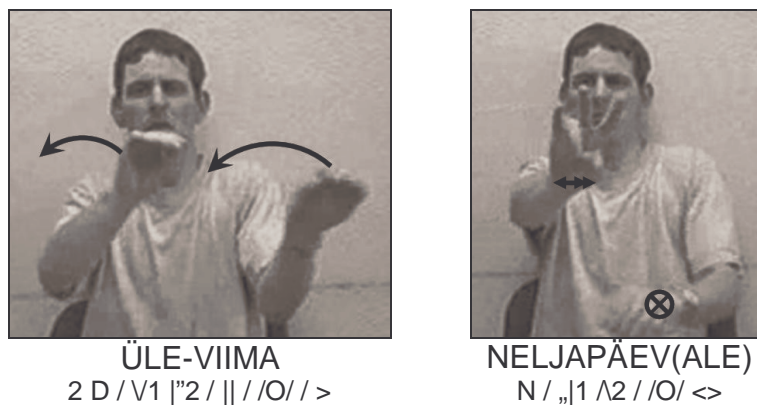
³⁵ Idioom – „(---) tähenduslikult kokkusulanud liikmetega püsiühend, mille kogutähendus ei tulene ühendit moodustavate sõnade tähenduse summast” (Erelt jt, 1997). Viipekeelsele idioomile on sageli raske leida sõnalist vastet, seepärast kirjeldatakse neid pigem tähenduse ja funktsiooni järgi, st kus saab kasutada.

Joonis 25. Ajasuhte üle viima neljapäevale väljendamine eesti viipekeeles

Teisel juhul kasutati sama lause tõlkimisel järgnevuse ajaliini (vt joonis 26). Verbiviibe moodustati liikumisega mööda ajaliini vasakult paremale. Kohas, kus lõppes verbiviibe, moodustati viibe **NELJAPÄEV**. Mõlemas lausungis väljendati tähtaega ajaviipe moodustamisega kohas, kus lõppes verbi **ÜLE-VIIMA** viiplemine, ning lausungid tulnuks eesti keelde tõlkida alaleütleva käände vormi kasutades.

Joonis 26. Ajasuhte üle viima neljapäevale väljendamine eesti viipekeeles

Lause *Ma jään sugulaste juurde terveks aastaks* (e k saava käände vormis süntaktiline konstruktsioon) (**MINA JÄÄMA SUGULANE AASTA JÄÄMA+++**) tõlkimisel viipekeelde korrati lausungi lõpus viibet **JÄÄMA**. Viipe kordamisega märgiti perioodi pikkust ning väljendati tähendust *”jääma-pikaks ajaks”*. Lausungi alguses moodustati viibe **JÄÄMA** ühe käega, lausungi lõpus aga kahe käega. Võib oletada, et viipe kahe käega moodustamise kaudu taheti viipega väljendatavat tähendust *”jääma-pikaks ajaks”* veelgi enam rõhutada.

Kokkuvõtteks. Tulevikuajale ilma aega markeerimata viidata ei saanud, aja märkimiseks kasutati leksikaalseid vahendeid ja ajaliine. Ebamäärase tulevikuaja markeerimisel kasutati ka kindlat verbiviibet. Suunatud vestluses kasutati tuleviku markeerimiseks nii leksikaalseid kui mittekäelisi vahendeid (kehaga ettepoole liikumist).

Eesti viipekeele ajasuhete väljendamise seaduspärasusi

Toetudes eelpool kirjeldatud tulemuste analüüsile, võiks eesti viipekeelest välja tuua järgmised ajaväljendamise seaduspärasused:

1. Kui lausungis või seotud tekstis aega ei markeerita, tähendab see, et kirjeldatud sündmus või tegevus toimub olevikus. Olevikuaeg markeeritakse, kui räägitakse viiplitmise ajal toimuvast konkreetsest sündmusest või tegevusest.
2. Täpsemalt määratlemata mineviku ja tuleviku väljendamiseks kasutatakse viipeid AMMU, KAVATSEMA ja TULEVIK.
3. Minevikku saab väljendada verbiviipe liikumise kiiruse muutmisega. Olevikus toimuvat tegevust tähistav verb viibeldakse aeglasemalt, kui minevikus toimunud tegevust märkiv viibe.
4. Tuleviku väljendamisel kasutatakse viibet ALGAMA või idioomi APP.
5. Sündmuse või tegevuse lõpetatuse märkimiseks kasutatakse vastavaid markereid (LÕPP, VALMIS). Oluline pole, kas tegemist on oleviku, mineviku või tuleviku väljendamisega.
6. Sama ajalise tähenduse väljendamiseks on mitu võimalust. Näiteks saab tähendust "terve päev" väljendada nii leksikaalsete vahendite kui ajaliini abil.
7. Aja väljendamisel kasutatakse eesti viipekeeles viit ajaliini. Igal ajaliinil on oma kasutusvaldkond.
 - (a) deiktiline ajaliin: liini ruumiline paigutus on aluseks ajaliiniga seotud ajaviibete moodustamisel; käte liikumisega mööda ajaliini trajektoori antakse ajatähendus viibetele, millel seda kontekstiväliselt pole; käte liikumisega tulevikku väljendava piirkonna suunas väljendatakse tulevikku,
 - (b) järgnevuse ajaliin: väljendatakse sündmuse toimumisaja muutumist või sündmuse lõppemist tulevikus,
 - (c) kasvamise ajaliin: väljendatakse inimese kasvamise protsessi,

- (d) risti keha ees ajaliin: ruumiline jaotus on aluseks ajaviibete VAREM, HILJUTI ja HILJEM 2 moodustamisel,
- (e) kellaaja ajaliin: ööpäeva jooksul algavate ja lõppevate ajaperioodide märkimine.
8. Mittekäelistel vahenditel on neli kasutusvaldkonda: (a) aja markeerimine, (b) ajasuhete täpsustamine, (c) pragmaatilise tähenduse väljendamine, (d) keelelise teabe edastamine.
 9. Ühes lausungis võib kasutada mitut aja markeerimise vahendit.
 10. Üks ja sama ajaväljendusvahend (nt ajaviibe) võib lausungis esineda mitu korda.
 11. Aega markeeriv ajaviibe asub enamasti lausungi keskel.
 12. Seotud tekstis markeeritakse aeg teksti alguses. Märgitud aeg kehtib kuni aja järgmise markeerimiseni.
 13. Korduvat ja kestvat tegevust väljendatakse verbiviipe kordamisega ning viipe pikema hoiuga. Lühiajalist tegevust väljendatakse katkestatud viipleemisega.
 14. Ajahetkel eri kohtades toimuvaid sündmusi tähistavad viiped paigastatakse viiperuumi erinevatesse piirkondadesse. Ruumipaigutus kehtib kuni räägitakse vastav teemal.

Arutelu

Viipekeelte uurimused on näidanud, et visuaalsetes keeltes kasutatakse aja väljendamisel suulistest keeltest erinevaid viise ja vahendeid. Käesolevas töös püüti välja selgitada, millised on võimalused aja väljendamiseks eesti viipekeeles. Tulemuste analüüsil toetuti teistes viipekeeltes läbiviidud aja väljendamise uurimustele.

Uurimuses osales seitse inimest, neist kaks kuuljat ekspertrühmas ja viis kurti töörühmas. Kõik kurdid osalejad valdasid viipekeelt. Kaks osalejat olid päritolukurdid ning kolmel oli viipekeel esmakeeleks.

Töörühmas osalejatele esitati kaks ülesannet. Esiteks, eestikeelsete aega väljendavate lähtelausete (74 lauset) tõlkimine eesti viipekeelde ja teiseks suunatud vestlus teemal „Minu elulugu”.

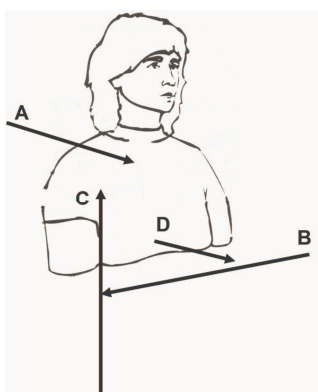
Andmete analüüsil selgus, et suuri erinevusi lausungite tõlkimisel ei ilmnenu. Teatud erinevusi oli üksnes mõne lausungi viipleemisel. Ilmnes, et enamasti tõlkisid Tallinna Kurtide Kooli lõpetanud osalejad laused kasutades sarnaseid konstruktsioone (nt

sama ajaliini), Porkuni Kurtide Kooli lõpetanud inimesed tõlkimisel ühesuguseid konstruktsioone ei kasutanud.

Töös esitati neli hüpoteesi. Neist esimene, *leksikaalsete, grammatiliste ja mittekäeliste ajaväljendusvahendite valikuid ning ajaliinide kasutamist mõjutab see, kas tegemist on seotud teksti või üksiklausungiga*, leidis osaliselt kinnitust. Leksikaalsete ja grammatiliste vahendite ning ajaliinide kasutamise osas lausungites ja suunatud vestluses erinevusi ei ilmnenu. Mittekäeliste vahendite kasutamine oli erinev. Lausungites oli mittekäelistel vahenditel eelkõige ajasuhet täpsustav funktsioon, kuid kasutati ka ajaviipe juurde kuuluvaid või aega märkivaid mittekäelisi vahendeid. Suunatud vestluses väljendati mittekäeliste vahenditega mitte niivõrd ajasuhet, kui vestluse teemaga seotud emotsioone ja suhtumist (pragmaatilist tähendust).

Teine hüpotees, *eesti viipekeeles aja väljendamiseks kasutatavad ajaliinid on pigem sarnased kui erinevad teistes viipekeeltes kirjeldatud ajaliinidega, kuid nende ruumiline paigutus ja funktsioon ei kattu*, leidis samuti kinnitust. Eesti viipekeeles kasutusel olnud viiest ajaliinist (vt joonis 27) kattusid ruumilise paigutuse poolest teistes viipekeeltes kirjeldatutega deiktiline, järgnevuse ja kasvamise ajaliin. Funktsiooni poolest kattus täielikult ainult kasvamise ajaliin. Deiktilisel ajaliinil oli eesti viipekeeles rohkem kasutusvaldkondi kui teistes viipekeeltes, järgnevuse ajaliinil oli eesti viipekeeles teistsugune funktsioon. Risti keha ees kulgevat ja kellaaja ajaliini teistes viipekeeltes sellisel kujul (st ruumilise paigutuse ja funktsiooniga) ei ilmnenu.

Joonis 27. Ajaliinid eesti viipekeeles

- A deiktiline ajaliin
- B järgnevuse ajaliin
- C kasvamise ajaliin
- D risti keha ees kulgev ajaliin
- jooniselt puudub kellaaja ajaliin (E)

(joonise baasiks olev inimese kujutis Boyes Braem 1995:69)

Osaliselt leidis kinnitust kolmas hüpotees, et *eesti viipekeeles ajaliinidega seotud ajaviibete moodustamisel peetakse kinni kindlast ruumilisest paigutusest, mis sarnaneb*

teistes viipekeeltes kirjeldatule. Teistes viipekeeltes kirjeldati ajaliiniga seotud viibetena vaid neid viipeid, mis järgisid deiktilise ajaliini ruumilist paigutust. Eesti viipekeeles järgiti ajaliinidega seotud ajaviibete moodustamisel küll kõige enam deiktilise ajaliini jaotust, kuid lisaks sellele olid kasutusel ajaviiped, mille moodustamisel järgiti ka teisi (risti keha ees kulgevat, kellaaja ja järgnevuse) ajaliine.

Ilmnes, et kui ajaviipe eestikeelseks vasteks on määrsõna (*ammu, täna, kuu, päev* jms), siis oli viipe moodustamine ajaliiniga seotud. Kui sõnavasteks oli aega väljendav mõõdu- (*aasta, kuu, päev, tund* jms) või ajanimisõna (*hommik, õhtu, esmaspäev* jne), siis ei järgitud viipe moodustamisel ühegi ajaliini ruumilist jaotust. Ajaliiniga mitteseotud ajaviibete alla kuuluvad ka arvsõrmendi ja ajaviipe ühildumisel tekkinud liitviiped.

Kinnitust leidis ka neljas hüpotees, et *ajasuhete väljendamisel lähtelausete näitel järgitakse viipekeelses lauses pigem eestikeelse lause struktuuri.* Viibeldud 255-st lausungist oli 168 (66%) neid, milles viipekeelse lausungi ja eestikeelse lause ajaväljendi ja verbi süntaktiline konstruktsioon langesid kokku. Seega olid ajaväljendi ja verbi omavahelise paigutuse järgi viipekeelsed lausungid ja eestikeelsed laused ligikaudu 2/3 juhtudest sarnased.

Uurimuses saadud tulemuste põhjal võib väita, et eesti viipekeeles on võimalik väljendada samu ajalisi suhteid kui eesti keeles, kuid viisid- ja vahendid tulenevad viipekeele struktuurist. Eesti viipekeeles aja väljendamiseks kasutatud viisid- ja vahendid sarnanesid teistest viipekeeltes kirjeldatutele. Suurimad erinevused ilmnisid vaid ajaliinide kasutamises.

Uurimuse käigus tekkis hulgaliselt küsimusi, millele see töö otseselt vastust ei anna, sest see polnud käesoleva töö eesmärgiks. Mõned uurimist vajavad valdkonnad on järgmised. Käesolevast tööst selgus, et ajaväljend võib asuda lausungis nii alguses, keskel kui lõpus. Seejuures ei täpsustunud, milline on viipekeeles lausungis õigem ajaväljendi ja verbi järjekord, st kas enne määratletakse tegevuse toimumisaeg ja siis tegevus või vastupidi. Ajaväljendi koht lauses vajaks uurimist. Aega väljendati ka ühildunud viibete e liitviibete abil, kuid seaduspärasused, mille alusel toimub liitviibete moodustamine, siin ei selgunud. Viipekeeltes väljendatakse aega aspekti abil, seetõttu vajaks uurimist ka aspekt eesti viipekeeles. Mittekäelistel vahenditel ilmnis mitu funktsiooni, vajalik oleks nende täpsem kirjeldamine. Käesolevas töös uuriti, kuidas kurdid saavad aru eestikeelsetest lausetest ja väljendavad neid eesti viipekeeles, kuid selle kohta, kuidas kurdid end eesti keeles väljendavad, teadaolevalt uurimus puudub.

Toetudes uurimuse läbiviimisest saadud kogemustele, võiks edaspidiste uurimuste tarbeks teha järgmisi ettepanekuid. Esiteks, tuleks arvestada uurija viipekeeles oskusega. Ideaaljuhul peaks viipekeelt uurima kurt, viipekeelt emakeelena valdav inimene, äärmisel juhul väga hea viipekeeles oskusega kuulja. Teiseks, soovides saada teadmisi loomuliku viipekeeles kohta, peaks ka kogu esitatav uurimismaterjal olema viipekeelne. Ka käesoleva uurimuse käigus saadud tulemuste puhul tuleb võtta arvesse, et kuna lausete tõlkimine eeldas osalejalt väga head eesti keeles oskust, ei pruugi saadud tulemused alati väljendada mitte loomuliku viipekeeles, vaid viibeldud eesti keeles kasutust. Viipekeelse materjali esitamisel võib saada teised tulemused. Seega pole mõttekas järgmistes uurimustes käesolevas töös kasutatud meetodikat ja uurimismaterjale üks-üheselt üle võtta.

Positiivselt tuleks aga hinnata saadud kogemust viipekeeles uurimuse läbiviimise osas ja tehtud tööd eesti viipekeeles ajaväljendusviiside ja vahendite kirjeldamisel ning süstematiseerimisel. Viimasest annavad ülevaade ka käesoleva töö juurde kuuluvale CD-ROM-ile salvestatud näitelauseid.

Kasutatud kirjandus

- Бетхере, Д. (2002). *Грамматическая структура латышского жестого языка глухих*. Тарту: Тартуский Университет. Факультет образования. Отделение специальной педагогики.
- Bellugi, U., & Klima, E. (1982). From gesture to sign: deixis in a visual-gestural language. In R. Jarvella, & W. Klein (Eds.), *Speech, place, & action. Studies in deixis and related topics* (pp. 297-313). Chichester, New York, Brisbane, Toronto, Singapore: Wiley & Sons.
- Boyes Braem, P. (1995). *Einführung in die Gebärdensprache und ihre Erforschung*. Hamburg: Signum-Verlag.
- Boyes, B.B., & Kolb, A. (1990). An Introduction to Sign Language Research. In S. Prillwitz, & T. Vollhaber (Eds.). *Sign Language Research and Application. Proceedings of the International Congress. Hamburg March 23-25, 1990* (pp. 97-113). Signum Press.
- Brennan, M. (1983). Marking time in British sign language. In J. Kyle, & B. Woll (Eds.). *Language in Sign* (pp. 10-31). London: Croom Helm.
- Crystal, D. (1997). *The Cambridge Encyclopedia of Language* (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Eesti kirjakeele seletussõnaraamat 3. vihik 45, fosgeen-hüdroliiis*. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut, 1991.
- Eesti kirjakeele seletussõnaraamat 3. kd L-N, 4. vihik, müstiline-nüüstama*. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut, 1994.
- Eesti kirjakeele seletussõnaraamat 4. kd O-R 3. vihik, plastiline-põgusus*. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut, 1996.
- Emmorey, K. (2001). Space on Hand: The Exploitation of Signing Space to Illustrate Abstract Thought. In M. Gattis (Ed.), *Spatial Schemas and Abstract Thought* (pp. 147-174). MIT Press.
- Emmorey, K. (2002). *Language, Cognition and the Brain: Insights From Sign Language Research*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Engberg-Pedersen, E. (1993). *Space in Danish Sign Language. The Semantics and Morphosyntax of the Use of Space in a Visual Language*. International Studies on Sign Language and Communication of the Deaf, vol. 19. Hamburg: Signum-Verlag.
- Engberg-Pedersen, E. (1998). Space and time. In J. Allwood, & P. Gärdenfors (Eds.), *Cognitive semantics: meaning and cognition* (pp. 131-152). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- Engberg-Pedersen, E. (2002). Grammatical relations in Danish Sign Language: topic and subject. In A. Pajunen (Ed.) *Mimesis, sign, and the evolution of language*, 5-40. Publications in General Linguistics 3. Turku, Finland: University of Turku
Külastatud 31.01.2005, aadressil <http://www.cphling.dk/pers/eep/DSL-gram.rel.pdf>.
- Erelt, M. (koost.). (2003). *Emakeele Seltsi Aastaraamat. Eesti keele uurimise analüüs. 48 2002*. Eesti Teaduste Akadeemia, Emakeele Selts. Tallinn: Emakeele Selts. Tallinn: Pakett.
- Erelt, M., Kasik, R., Metslang, H., Rajandi, H., Ross, K., Saari, H., Tael, K., Vare, S. (1993). *Eesti keele grammatika. 2., Süntaks*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Erelt, M., Kasik, R., Metslang, H., Rajandi, H., Ross, K., Saari, H., Tael, K., Vare, S. (1995). *Eesti keele grammatika. 1., Morfoloogia, sõnamoodustus*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.
- Erelt, M., Erelt, T., Ross, K. (1997). *Eesti keele käsiraamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Evans, V. (2003). *The structure of time: language, meaning, and temporal cognition*. Amsterdam. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Fromkin, V., Rodman, R., & Hyams, N. (2003). *An introduction to language* (7th ed.). Boston: Thomson Heinle.
- Karlep, K. (1998). *Psühholingvistika ja emakeeleõpetus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Karlep, K. (2003). *Kõnearendus. Emakeele abiõpe II*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Karlsson, F. (2002). *Üldkeeleteadus*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Keller, J. (1998). *Aspekte der Raumnutzung in der Deutschen Gebärdensprache*. Hamburg: Signum-Verlag.
- Kivisild, K., Toom, R. (1990). *Eesti kristlikud viiped*. Stockholm, Tartu.
- Klima, E., & Bellugi, U (1979). *The signs of language*. Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press.
- Kyle, J. (1990). The Deaf Community Culture, Custom and Tradition. In S. Prillwitz, & T. Vollhaber (Eds.). *Sign Language Research and Application. Proceedings of the International Congress. Hamburg March 23-25, 1990* (pp.175-185). Signum Press.
- Kyle, J.G., & Woll, B. (1995). *Sign language: the study of deaf people and their language*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Laiapea, V. (1992a). Mis on viipekeel? *Akadeemia*, 10, 2098-2139.

- Laiapea, V. (1992b). News from Estonia. In *Signpost* 5: 2, 73-74.
- Laiapea, V. (1993). Mõnedest motiveeritud viipetüüpidest eesti viipekeeles. Toimet. K. Karlep jt, *Töid defektoloogia alalt: Hälviklaste korrigeerimise psühholoogilis-pedagoogilised küsimused*. Tartu Ülikooli toimetised 963 (lk 53-60). Tartu: Tartu Ülikool.
- Laiapea, V. (2001). Kuulja märkmeid kurtidest, viipekeeltest ja nende iseolemisest. *Akadeemia*, 12, 2603-2623.
- Laiapea, V. (2003). Kurtidest lastest, nende keeltest, keelte õppimisest ja õpetamisest. *Akadeemia*, 9, 1888-1913.
- Laiapea, V., Miljan, M., Sutrop, U., Toom, R. (2003). *Eesti viipekeel*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Malmkjaer, K. (2001). *The linguistics Encyclopedia*. London, New York: Routledge.
- Miljan, M. (2000). *The noun phrase in Estonian Sign Language from the typological perspective*. B.A. Thesis. Tallinn: Estonian Institute of Humanities.
- Miljan, M. (2001). Adjectival Modification in Estonian and Estonian Sign Language. In *Estonian Typological Studies V. Tartu, Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu*, 18, 169-188.
- Miljan, M. (2002). *Number in Estonian Sign Language*. M.A. Thesis. Tallinn: Estonian Institute of Humanities.
- Miljan, M. (2003). Number in Estonian Sign Language. In *Trames*, 7(57/52), 3, 293-223.
- Paales, L. (2002). Isiku- ja kohamärgid Eesti kurtide märgipärimuses. Toimet. J. Oras, M. Hiemäe, K. Labi. *Lemmeleht. Pro folkloristica IX*. (lk 154-167) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum
- Paales, L. (2004). Isikumärkide süsteemist eesti viipekeeles. *Keel ja Kirjandus* 47: 3, 201-208.
- Paavel, V., Toom, R. (1991). Kurtide enesemääramine ja keeled. *Akadeemia*, 3, 616-629.
- Pajusalu, R. (1999). *Deiktikud eesti keeles*. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Pajusalu, R., Tragel, I., Veismann, A., Vija, M. (2004). *Tuumsõnade semantikat ja pragmaatikat*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Pereiro, C. C., Soneira, F. A. (2004). The expression of time in Spanish Sign Language (LSE). In *Sign Language & Linguistics* 7:1, 63-82.
- Püvi, E. (2006). *Eesti viipekeele keroloogiasüsteemi kirjeldus*. Tartu: Tartu Ülikool. Haridusteaduskond. Eripedagoogika osakond. Bakalaureusetöö.

- Radden, G. (2003). The Metaphor TIME AS SPACE across Languages. Interkulturelle Kommunikation, Spracherwerb und Sprachvermittlung - das Leben mit mehreren Sprachen. In N. Baumgarten, C. Böttger, M. Markus, & J. Probst (Eds.), *Festschrift für Juliane House zum 60. Geburtstag. Zeitschrift für Interkulturellen Fremdsprachenunterricht*, 8(2/3) (pp. 226-239). Kõlastatud 02.09.2004, aadressil <http://www.ualberta.ca/~german/ejournal/Radden.pdf>.
- Raiet, E. (peatoimet.). (1991). *Eesti kirjakeele seletussõnaraamat 1. kd A-J, 2. vihik, bakhid – fosfororgaaniline*. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.
- Rissanen, T. (1985). *Viittomakielen perusrakenne*. Publications of University of Helsinki. Department of General Linguistics, no. 12.
- Schermer, T., & Koolhof, C. (1990). The Reality of Time Lines. Aspects of Tense in SLN. In S. Prillwitz, & T. Wollhaber (Eds.), *Current Trends in European Sign Language Research. Proceedings of the Third European Congress on Sign Language Research. Hamburg July 26-29, 1989* (pp. 295-305). Signum Press.
- Selvik, K-A. (2006). *Spatial Paths Representing Time. A Cognitive Analysis of Temporal Expressions in Norwegian Sign Language*. Dissertation submitted for the degree of Philosophiae Doctor (Ph.D). Department of Linguistics and Scandinavian Studies. Faculty of Humanities. University of Oslo.
- Siple, P. (1997). Universals, Generalizability and the Acquisition of Signed Languages. In M. Marschark et al. (Eds.), *Relations of language and thought: the view from sign language and deaf children* (pp. 24-61). New York: Oxford University Press.
- Sutrop, U. (2000). Estonian Sign Language. In B. F. Grimes (Ed.), *Ethnologue: Volume 1. Languages of the World 14th ed. Dallas, Texas: Summer Institute of Linguistics, Inc., sub. Estonia* (p. 663).
- Sutton-Spence, R., & Woll, B. (2003). *The Linguistics of British Sign Language. An Introduction*. United Kingdom: Cambridge University Press.
- Stokoe, C. W. (2001). *Language in hands: why sign came before speech*. Washington DC : Gallaudet University Press.
- Tiits, M., Valdre, T., Veskis, L. (peatoimet.) (2003). *Eesti kirjakeele seletussõnaraamat 6. kd 3. vihik, tundma-unelus*. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.
- Toom, R. (1988). *Kõnelevad käed. Eesti viipekeelesõnastik*. Tallinn: Tartu Riiklik Ülikool. Eesti NSV Kurtide Ühing.
- Toom, R. (1990). *Abimaterjale eesti viipekeelesõnastiku omandamiseks*. Tartu: Tartu Ülikool. Eesti Kurtide Ühing, Tartu.
- Toom, R. (1994). Estonian Sign Language Yesterday, Today, Tomorrow. In J. C. Erting et al. (Eds.), *The Deaf Way: Perspectives from the International Conference on Deaf Culture* (pp. 379-381). Washington DC: Gallaudet University Press.

- Toom, R. (2002). Kurtide keeleline variatiivsus kommunikatsioonis. *Eripedagoogika. Logopeedia ja emakeel 3* (lk. 25-32). Eesti Eripedagoogide Liit.
- Toom, R., Hollman, L. (2004). Eesti viipekeeles sõnaraamatud: kristlike viibete areng. *Toimiv keel II*. (lk. 309-319). Tallinn: TPÜ kirjastus
- Toom, R., Trükmann, M., Hollman, L. Eesti viipekeeles transkriptsioonist. *Eesti rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 2*. (Käsikiri on esitatud avaldamiseks 2006).
- Traugott, C. E. (1978). On the Expression of Spatio-Temporal Relations in Language. In J. H. Greenberg (Ed.), *Universals of Human Language, volume 3: Word Structure* (pp. 389-400). Stanford, California: Stanford University Press.
- Trükmann, M. (2005). Viiperuum ja selle kasutamine viipekeeles grammatikas. Koost. R. Toom, *Eripedagoogika, märts 2005. Kuulmislangu* (lk. 95-101). Eesti Eripedagoogide Liit.
- Tulving, E. (2002). *Mälu*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Vainik, E. (1995). *Eesti keeles väliskohakäänete semantika: kognitiivse grammatika vaatenurgast*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia. Eesti Keele Instituut.
- Valli, C., & Lucas, C. (2000). *Linguistics of American Sign Language: An Introduction* (3rd ed.). Washington DC: Clerc Books. Gallaudet University Press.
- Veismann, A. (1997). *Leksikaalne ajadeiksis eesti keeles*. Tartu: Tartu Ülikool. Filosoofiateaduskond. Eesti keeles õppetool. Bakalaureusetöö.
- Veismann, A. (2000). *Aega väljendavad ruumimetafoorid. Teoreetiline mudel ja rakendus eesti keeles*. Tartu: Tartu Ülikool. Filosoofiateaduskond. Eesti keeles õppetool. Magistritöö.
- Wrobel, R. U. (2001). Referenz in Gebärdensprachen: Raum und Person. *Forschungsberichte des Instituts für Phonetik und Sprachliche Kommunikation der Universität München (FIPKM)*, 37, 25-50. Külastatud 17.08.2005, aadressil http://www.phonetik.uni-muenchen.de/FIPKM/vol37/hamp_wrobel.pdf.
- Õim, H. (1974). *Semantika*. Tallinn: Valgus
- Õim, H. (2000). Keeleuurimine ja keeleteooria läbi aegade. *Oma keel, 1*, 1406-6599. 7-17.

Lisad

Tabel 4. Ajaliinide tunnused ja kasutusvaldkonnad

ajaliin	tunnused	kasutusvaldkond	viipekeeled					
			ASL	BSL	LSE	DSL	DSGS	SLN
deiktiline (<i>deictic</i>)	viipeja dominantsel küljel, kehaga risti kulgev liigutus; jaguneb kolmeks piirkonnaks: olevikku väljendav piirkond asub keha ees, keha lähedal, minevikku väljendav piirkond selja taga ja tulevikku väljendav piirkond keha ees.	seotud aja väljendamiseks kasutatavate leksikaalsete vahendite moodustamisega: olevikku väljendavad viiped moodustatakse keha ees, minevikku väljendavad käe liikumise suunaga selja taha ja tulevikku väljendavad käe liikumise suunaga ette.	+	+	+	+	+	+
järgnevuse (<i>sequence</i>)	viipeja ees, kehaga paralleelselt kulgev liigutus	kasutatakse väljendamaks jätkuvust; kestvust; sündmuse või oleku säilimist pika aja jooksul	+	+	+	+		+
anafooriline (<i>anaphoric</i>)	viipeja mittedominantsel küljel diagonaalis üle viiperuumi kulgev liigutus	kasutatakse jutustamisel, väljendamaks järgnevust ja jätkuvust; liinil moodustatakse kalendrilisi ühikuid tähistavad üksused	+	+		+		
kasvamise	viipeja dominantsel küljel alt üles (või ülevalt alla) kulgev liigutus	kasutatakse väljendamaks objektide muutumist aja jooksul; kasvamist		+			+	+
kalendriplaani (<i>calendar plane</i>)	kehaga paralleelne kahedimensionaalne vertikaalne tasapind viipeja ees,	liinil moodustatakse kalendrilisi ühikuid tähistavad üksused; kasutatakse kirjeldamiseks aasta-, kuu- või nädalaplaani	+			+		
keha ees	keha ees risti kulgev liigutus	ajaliinil moodustatakse viiped "enne", "pärast"						+
näo ees	näo ees, ülevalt alla kulgev liigutus	kasutatakse nädalaplaani koostamisel						+
segatud	keha ees risti kulgev liigutus; on segu deiktilisest, anafoorilisest ja järgnevuse ajaliinist; võib käsitleda deiktilise ajaliini tulevikku väljendava piirkonnana	kasutatakse kui viidatav hetk on olevikus ja tahetakse märkida "aega konkreetsest hetkest edasi"				+		
Σ			4	4	2	5	2	5

ASL- ameerika viipekeel, BSL- briti viipekeel, LSE- hispaania viipekeel, DTS – taani viipekeel, DSGS - saksa-šveitsi viipekeel, NGT – hollandi viipekeel

Ankeet töögrupis osalejale

A. Isiklikud andmed (märkige sobiv vastusevariant x-ga või lisage küsitu)

1. Te olete 1) mees
 2) naine
2. Te olete 1) sünnipärane kurt
 2) kurdistunud esimese 3. eluaasta jooksul
3. Kui vana Te olete? _____
4. Kus omandasite põhi- ja keskkhariduse?

		Porkuni Kurtide Kool	Tallinna Kurtide Kool	Tartu Hiie Kool	Tallinna Kaugõppe Erikeskkool
1.	põhiharidus				
2.	keskkharidus				

5. Kui olete omandanud (või omandamas) ka kutse – või kõrghariduse, siis kus?
 1) kutseharidus _____
 2) kõrgkool _____

B. Päritolu (märkige sobiv vastusevariant x-ga)

1. Teie vanemad on:

		kurt	kuulja
1.	ema		
2.	Isa		

2. Kuidas Te oma emaga suhtlete?

	kommunikatsioonivorm	alati	harva	mitte kunagi
	viipekeeles			
	kirjutan			
	loen suult			
	viibeldud kõnes			
	üksikute viibete abil			

3. Kuidas Te oma isaga suhtlete?

	kommunikatsioonivorm	alati	harva	mitte kunagi
	viipekeeles			
	kirjutan			
	loen suult			
	viibeldud kõnes			
	üksikute viibete abil			

- Olete Te nõus uurimuses osalema?

- 1) jah
 2) ei

Suur tänu vastamast!

Tabel 5. Ülevaade töögrupis osalejate taustast

	sugu	vanus	kurdistumise aeg	vanemad				haridustase			
				isa		ema		põhiharidus	keskharidus	kutseharidus	kõrgharidus
				kurt	kuulja	kurt	kuulja				
1.	naine	44	sünnipärane		+		+	Porkuni Kurtide Kool	Tallinna Kaugõppe Erikeskkool	Tallinna Tootmiskoondis „Ühendus”	
2.	mees	27	sünnipärane	+		+		Porkuni Kurtide Kool			
3.	mees	29	esimese 3. e a jooksul		+		+	Porkuni Kurtide Kool	Tallinna Kurtide Kool		Tallinna Tehnikaülikool (õpib)
4.	naine	22	sünnipärane		+		+	Tallinna Kurtide Kool	Tallinna Kurtide Kool		Tallinna Ülikool (õpib)
5.	mees	25	sünnipärane	+		+		Porkuni Kurtide Kool	Tallinna Kurtide Kool		Tallinna Ülikool

Tabel 6. Uurimuses kasutatud laused: olevik

grammatiline aeg	grammatiline aeg koos ajaväljendiga
O1 Mari läheb poodi.	O10 Mari läheb täna poodi.
O2 Ma lähen koju	O11 Just nüüd töotan ma õpetajana.
O3 Ma tulen töölt.	O12 Sel aastal töotan ma õpetajana.
O4 Ma töotan õpetajana.	O13 Praegu ootan ma Jaani.
O5 Ma vaatan televiisorit.	O14 Ma ootan Jaani harva.
O6 Ma ootan Jaani.	O15 Ma ootan tihti Jaani.
O7 Mari ja Jaan sõidavad maale.	O16 Ma ootan Jaani iga päev.
O8 Mari ja Jaan sõidavad pikka aega.	O17 Ma ootan Jaani teisipäevast reedeni.
O9 Mari ja Jaan sõidavad lühikest aega.	O18 Ma vaatan televiisorit päevast päeva.
	O19 Ma vaatan televiisorit aastast aastasse.*
	O20 Ma vaatan televiisorit hommikust õhtuni.
	O21 Ma vaatan televiisorit õhtust hommikuni.
	O22 Jaani sünnipäev on märtsis.*

* Erelt, M., Erelt, T., Ross, K. (1997) *Eesti keele käsiraamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus järgi

Tabel 7. Uurimuses kasutatud laused: minevik

ajavorm	grammatiline aeg	grammatiline aeg koos ajaväljendiga
lihtminevik	M1. <i>Mari läheb poodi.</i> M2. <i>Ma lähen koju.</i> M3. <i>Ma tulen töölt</i> M4. <i>Ma töötan õpetajana.</i>	M5. Ma alles tulin töölt. M6. Hiljuti töötasin ma õpetajana. M7. Mari läks eile poodi. M8. Mari läks poodi kolm päeva tagasi. M9. Mari läks veidi aega tagasi poodi. M10. Ma tulin töölt ammu aega tagasi. M11. Möödunud aastal töötasin ma õpetajana. M12. Hommikul töötasin toas, siis läksin õue. M13. Ma töötasin õues ja tulin alles õhtul tuppa. M14. Koosolek lükati reedelt esmaspäevale. * M15. Enne, kui ma töölt tulin, käisin ma poes.
täisminevik	M16. Mari on poodi läinud. M17. Ma olen töötanud õpetajana.	M18. Mari on just poodi läinud. M19. Mari on ammu poodi läinud. M20. Viimase aasta jooksul olen ma töötanud õpetajana. M21. Loodame, et pühapäeva õhtuks olen ma selle töö lõpetanud.*
enneminevik		M22. Mari oli just poodi läinud, kui Jaan tuli.
üldminevik	M23. Mari oleks läinud poodi, aga auto läks katki.	M24. Mari oleks läinud varem poodi, aga auto läks katki. M25. Olgu see töö sul pühapäeva õhtuks lõpetatud.*

* Ereht, M., Ereht, T., Ross, K. (1997) *Eesti keele käsiraamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus järgi

* Ereht, M., Kasik, R., Metslang, H., Rajandi, H., Ross, K., Saari, H., Tael, K., Vare, S. (1995) *Eesti keele grammatika. 1., Morfoloogia, sõnamoodustus*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut järgi

M1–M4 minevikulausungite moodustamise aluseks olid olevikulaused.

Tabel 8. Uurimuses kasutatud laused: tulevik

	gram. konstruktsioon	gram. konstruktsioon koos ajaväljendiga
teatud kontekstis tulevikule osutavad laused	T1 <i>Mari läheb poodi.</i> T2 <i>Ma lähen koju.</i> T3 <i>Ma tulen töölt</i> T4 <i>Ma töötan õpetajana.</i>	T5 Koosolek viiakse üle neljapäevale. T6 Koosolek viiakse üle pärastlõunale.
põhiverbi olevikuvorm + tulevikule viitav ajamäärus		T7 Pärast tööd tulen ma koju. T8 Edaspidi tulen ma bussiga töölt koju. T9 Ma tulen töölt varem koju. T10 Ma tulen töölt hiljem koju. T11 Mari läheb otseteed poodi. T12 Järgmisel nädalal läheb Mari poodi. T13 Homme läheb Mari poodi. T14 Mari ja Jaan sõidavad sel aastal maale. T15 Mari ja Jaan sõidavad reedel maale.*
olema verbi olevikuvorm+ põhiverbi mas-vorm		T16 Läheb külmemaks, öö on saabumas.*
saama verbi olevikuvorm + põhiverbi tud-partitsiip	T17 Mul saab see töö lõpetatud.*	
saama verbi olevikuvorm+ põhiverbi ma-tegevusnimi	T18 Elu saab olema raske.*	
nn. hakkama tulevik	T19 Ma hakkam koju minema.	T20 Ma hakkam kohe koju minema. T21 Ma hakkam varsti koju minema.
täissihitis	T22 Juku ostab endale uued riided.*	
jääma verbi olevikuvorm		T16 <i>Läheb külmemaks, öö on saabumas.*</i> T23 Ma jään sugulaste juurde terveks päevaks. T24 Ma jään sugulaste juurde terveks aastaks. T25 Töö lõpetamine jääb maikuusse.*
saama verbi olevikuvorm		T26 Selle töö saan ma kahe päevaga valmis.*
tulema verbi olevikuvorm		T27 Kirjalik töö tuleb homseks valmis teha.*

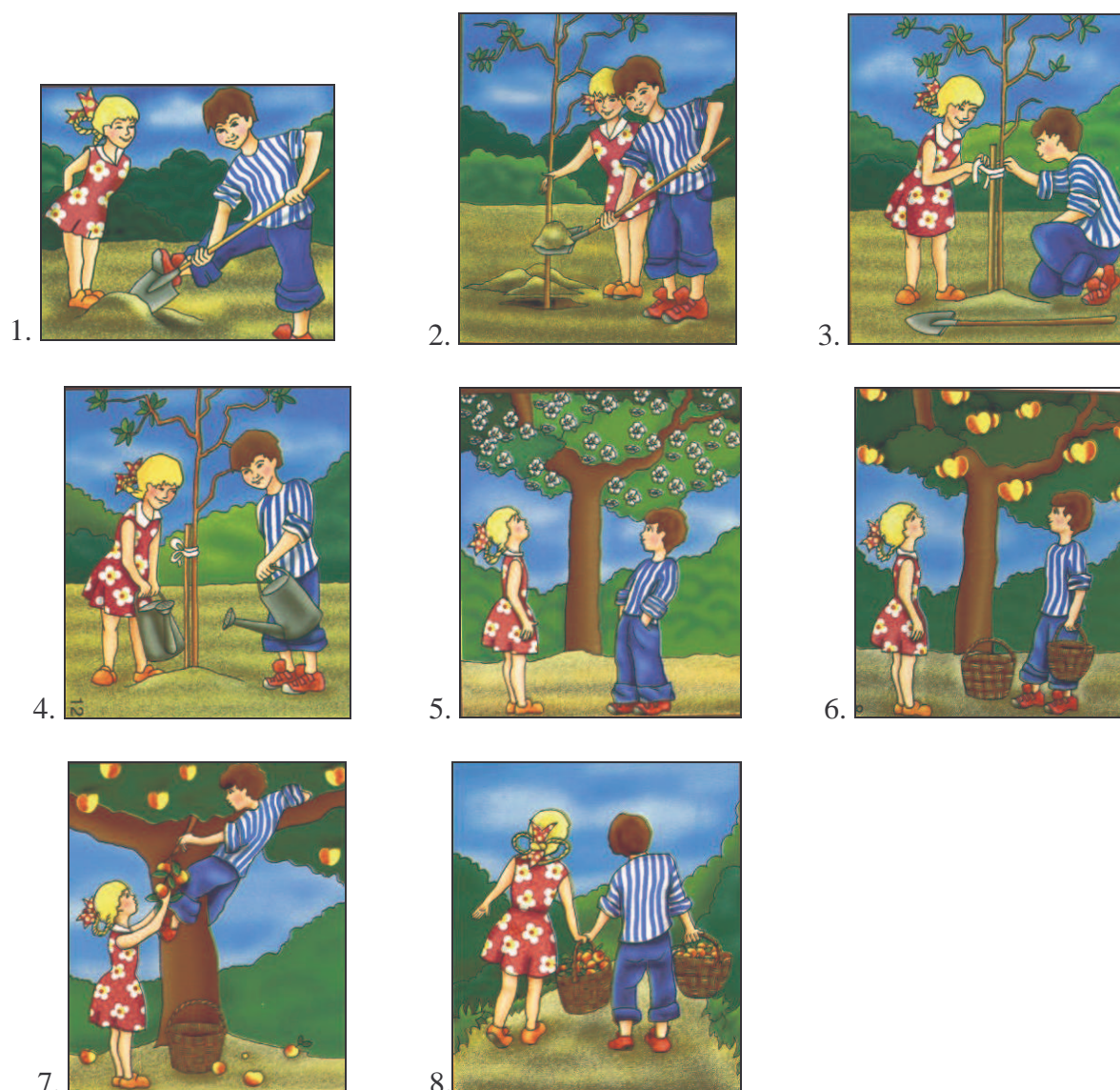
* Ereht, M., Ereht, T., Ross, K. (1997) *Eesti keele käsiraamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus järgi

T1–T5 tulevikulausungite moodustamise aluseks olid olevikulaused.

Tabel 9. Aega väljendavad käanded eesti keeles

käände nimetus	tunnus	funktsioon	laused
sisseütlev ja seestütlev	-sse	sihtaeg algusaeg	Ma vaatan televiisorit päevast päeva. Ma vaatan televiisorit aastast aastasse. Töö lõpetamine jääb maikuusse.
seesütlev	-s	toimumisaeg	Jaani sünnipäev on märtsis.
seestütlev ja rajav	-st	algusaeg ajaline piir	Ma ootan Jaani teisipäevast reedeni. Ma vaatan televiisorit hommikust õhtuni. Ma vaatan televiisorit õhtust hommikuni.
alaleütlev alaltütlev	-le, -lle -lt	tähtaeg separatiivse tähendusega aeg	Koosolek lükati reedelt esmaspäevale. Koosolek viiakse üle neljapäevale. Koosolek viiakse üle pärastlõunale.
alalütlev	-l	toimumisaeg	Sel aastal töötan ma õpetajana. Möödunud aastal töötasin ma õpetajana. Hommikul töötasin toas, siis läksin õue. Ma töötasin õues ja tulin alles õhtul tuppa. Mari ja Jaan sõidavad sel aastal maale. Mari ja Jaan sõidavad reedel maale. Järgmisel nädalal läheb Mari poodi.
saav	-ks	tähtaeg, kestvus	Ma jään sugulaste juurde terveks päevaks. Ma jään sugulaste juurde terveks aastaks. Kirjalik töö tuleb homseks valmis teha. Loodame, et pühapäeva õhtuks olen ma selle töö lõpetanud. Olgu see töö sul pühapäeva õhtuks lõpetatud.
kaasütlev	-ga	aeg	Selle töö saan ma kahe päevaga valmis.

Joonis 28. Pildi ja lause sobitamisel kasutatud pildiseeria koos juurdekuuluvate lausetega

1. Poiss ja tüdruk valmistuvad puu istutamiseks.
Poiss ja tüdruk tahavad istutada puud.
2. Poiss ja tüdruk istutavad puud.
Poiss ja tüdruk ajavad augu mulda täis.
3. Poiss ja tüdruk tahavad puule tuge anda.
Poiss ja tüdruk ei taha, et puu ümber kukuks.
4. Poiss ja tüdruk ei taha, et puu ära kuivaks.
5. Poiss ja tüdruk ootavad sügist.
Poiss ja tüdruk unistavad puu otsa kasvavatest õuntest.
6. Poiss ja tüdruk mõtlevad, kuidas oleks lihtsam õunu puu otsast kätte saada
7. Poiss ja tüdruk tahavad korvi õunu täis korjata.
8. Poiss ja tüdruk viivad õunad koju.
Poiss ja tüdruk asuvad koduteele.

Laused grammatilise konstruktsiooni mõistmise kontrollimiseks

Kirjalik töö tuleb homseks valmis teha.	<i>Mis ajaks tuleb töö valmis teha?</i>
Selle töö saan ma kahe päevaga valmis.	<i>Kui kiiresti ma töö valmis saan?</i>
Olgu see töö sul pühapäeva õhtuks lõpetatud.	<i>Mis ajaks peab töö lõpetatud olema?</i>
Koosolek lükati reedelt esmaspäevale.	<i>Millal koosolek toimub? Millal koosolek toimuma pidi?</i>
Mari oleks läinud poodi, aga auto läks katki.	<i>Miks Mari poodi ei läinud?</i>
Enne kui ma töölt tulin, käisin ma poes.	<i>Mida ma enne töölt tulekut tegin?</i>

Eesti viipekeele transkriptsioonisüsteem

Esimesed katsed luua eesti viipekeele viibete transkriptsioonisüsteemi³⁶ pärinevad 1990ndatest, mil viipekeele uurimisega tegeles kaks töögruppi - Porkuni Kurtide Koolis töötav Viipekeele Keskus Vahur Laiapea juhendamisel (1991-1992) ja Tartu Ülikoolis (TÜ) tegutsev keelelaboratoorium Regina Toome juhendamisel (1989-1990). Kahe grupi poolt koostatuna kujunes kaks erinevat eesti viipekeele viibetes kasutatavate käevormide tabelit ja viibete ülesmärkimise süsteemi.

TÜ keelelaboratooriumi transkriptsioonisüsteemi loomisel ja arendamisel võeti aluseks Brennani (1990) kereemide (käevorm, koht ja liigutus) tähistamise sümbolid ja Rissase (1985) viiperuumi piirkondade jaotus (vt joonis 1). Viibete analüüsimisel arvestati ka peopesa ja sõrmede orientatsiooni ning käte omavahelist suhet. Viibete ülesmärkimine toimus kolme valemi abil (ühekäeviipe jaoks; kahekäeviipe jaoks, kus mõlemad käed on aktiivsed ja kahekäeviipe jaoks, kus passiivne käsi on viipe sooritamise kohaks), milles kasutati kereemide kirjeldamiseks loodud sümboleid. Nimetatud transkriptsioonisüsteem laiaulatuslikku kasutust ei leidnud. Sümbolid ja valemid võeti kasutusele ainult keelelaboratooriumi töös ning õppe-eesmärgil EVK-le õpetamisel TÜ-s.

Käesoleva transkriptsioonisüsteemi koostamisel toetuti TÜ keelelaboratooriumi varasematele töödele. Varem kasutatusel olnud kereemide sümbolitele leiti alternatiivid, mida on võimalik kombineerida arvuti klaviatuuril olevatest märkidest. Olemasolevaid sümbolite kasutamise reegleid ja valemide täiendati BSL-i transkriptsioonil kehtivatele reeglitele toetudes. Transkriptsioonil kasutatakse kirjastiili *Arial*.

Käekujukereemid ja nende sümbolid

Käekujukereeme on 38 (joonis 29). Käevormid 39-41 on antud süsteemis esitatud allokeeridena³⁷, st need küll esinevad EVK-s, kuid nad ei oma tähendust eristavat funktsiooni. Tähistuste loomise aluseks olid EVK sõrmenntähestik ja arvsõrmenndid. Punkt (.) numbri või sõrmenndi järel tähistab pöidla eemaldumist labakäest ning punkt (.) sõrmenndi ees pöidla lähenemist labakäele, koolon (:) sõrmede kõverdumist, väike o (o) pöidla ja kõverdunud sõrmede seost, katus (^) pöidla ja sirgete sõrmede seost ning alakriips (⏟) sõrmede täisnurkset kõverdamist labakäe suhtes, ilma ühenduseta pöidlaga.

Sõrmede liikumist viipe moodustamisel tähistatakse käekujuga koos: tärn (*) käekuju sümboli järel tähistab sõrmede edasi-tagasi liikumist, laineline kriips (~) sõrmede kõverdamist, trellid (#) sõrmede sirgelt kokku liikumist ja suur u (U) sõrmede avanemist, laineline kriips koos trellidega (~ #) märgi ees tähistab sõrmede kõverdumist ja sulgumist.

³⁶Transkriptsioonisüsteemi kirjeldus toetub: Toom, R., Trükmann, M., Hollman, L. Eesti viipekeele transkriptsioonist. *Eesti rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 2*. Käsikiri on esitatud avaldamiseks 2006.

³⁷ Kui verbaalsetes keeltes avalduvad foneemid häälikvariantidena e allofoonidena, siis viipekeeltes sama nähtuse tähistamiseks kasutatakse terminit allokeer.

Joonis 29. Võimalikud eesti viipekeeles käekujukereemid ja nende tähistused 2005. a

nr.	käekuju	sümbol	nr.	käekuju	sümbol	nr.	käekuju	sümbol
1.		A	13.		V:	25.		Ö_
2.		A.	14.		M	26.		4
3.		A^	15.		3	27.		5
4.		Ao	16.		3o	28.		5:
5.		J	17.		3^	29.		E
6.		J:	18.		O	30.		B
7.		L	19.		I	32.		B_
8.		L:	20.		Y	33.		S
9.		L_	21.		Q	34.		F.
10.		L^	22.		R	35.		D
11.		K	23.		N	36.		K:
12.		V	24.		Ö	37.		K.
						38.		Λ
39.		Aa	40.		Bb	41.		.B

Peopesa ja sõrmede orientatsiooni tähistused

Peale käekujukereemi märgitakse peopesa ja sõrmede orientatsioon (vt tabel 10).

Tabel 10. Peopesa ja sõrmede orientatsiooni tähistused

sümbol	orientatsioon	näited
peopesa orientatsioon		
∧1	üles	ELAMA
∨1	alla	MAA, PUHAS (domineeriva käe orientatsioon)
∣"1	enda poole	TAHTMA, EMA
„ 1	endast eemale	VIIMA, HOMMIK
(1	paremale	OLEMA
)1	vasakule	TEE (parema käe orientatsioon)
sõrmede orientatsioon		
∧2	üles	EMA, HOMMIK
∨2	alla	TAGASIHOIDLIK
∣"2	enda poole	SÖÖMA
„ 2	endast eemale	ÕPETAMA
)2	paremale	PIDU (parema käe orientatsioon)
(2	vasakule	PIDU (vasaku käe orientatsioon)

Kohakereemide tähistused

Kolmandana märgitakse valemis viipe moodustuskoht. Eristatakse 26-t erinevat viipemoodustuskohta ning neid tähistatakse tabelis nr 11 märgitud sümbolitega.

Tabel 11. Kohakereemide tähistused

sümbol	viipe moodustuskoht	näited
/O/	neutraalruum	KOOL
O	nägu	NEEGER
O^	pealagi	(kuninga) KROON
O-	laup	PALAV
O'	meelekoht	MÖTLEMA
(o)	silm	SININE, ILM
o	nina ots	JUST
o<	nina külg	JUUNI
o_	nina all	MEES
U	lõug	ISA
U_	lõua all	OKTOOBER
)	põsk	PUNANE
)*	kõrv	KUULMA
Y	kael	KASK
y<	kaela külg	LIHA
[]	rindkere	TEATER
]	vasak rind / külg	ARMASTAMA
[parem rind / külg	FIRMA
-	õlg	VÕIMLEMA
\=/	kõht	MAGU
\	puus	DIREKTOR
?	reis	KOER
	õlavars	POLIKLIINIK, ARST
=	küünarvars	MILITS
	käelaba	PUHAS
s	käe selg	VALGE
k	käe külg	PRUUN

Liigutuskereemide tähistused

Neljandana märgitakse käte liikumine (vt tabel 12). Sõrmede liikumine märgitakse koos käekujukereemi sümboliga (tähistust vt eespool). Kuna nii sõrmede kui käte liikumise puhul kasutatakse samu sümboleid, on eriti juhul kui viipe moodustamisel liiguvad mõlemad (nii käed kui sõrmed), oluline tähistuse järjekorrast kinni pidada.

Tabel 12. Liigutuskereemide tähistamiseks kasutatavad sümboolid

sümbol	liigutus	näited
Λ	üles	HOMMIK
V	alla	EMA
N	üles-alla	LAUPÄEV
>	paremale	PALAV
<	vasakule	ISA
Z	küljelt küljele	SININE
->	enda poole	MULLE (ANDMA)
<-	endast eemale	VIIMA
-> <-	enda poole ja endast eemale	KIIKUMA
(o	sisenev	ÖÖ
> <	pöörduv	OLEKS, KÜLM
%	eralduv	ERI, LAHUTUS, KUUSK
~	vahelduv	DETSEMBER, MÕNIKORD
+	ristuv	ÕNNETUS, HAAVATUD
()	ühenduv, haarav	VÕTMA, KINNI
X	kontakt	KOOS
C	ringikujuline	AASTA, AEG, PUNANE
W	käänduv, keeramine, pööramine	PEREKOND, KORTER, KÜLA
G	painutus	VÄÄNAMA, KUMMARDAMA
U	avanev	PÜHAPÄEV
E	sulguv	TALLINN
/\	pudenev	LIIV, RAHA
*	väristamine	KARTMA
D	kaarjas	HILJEM, MÄGI
S	looklev	MERI, TEE, RALLI
.-	katkestatud liigutus	VIHM

Sümbolid märkimaks käte omavahelist suhet kahekäeviibetes

Kahekäeviibete puhul on oluline märkida ka käte omavaheline suhe. Seda ei käsitleta eraldiseisva kereemina. Kui viipe moodustuskohaks on mittedominantne käsi, siis märgitakse käte omavaheline suhe ära viipe kohakereemi tähise järel tabelis 13 toodud sümbolite abil.

Tabel 13. Käte omavaheline suhe kahekäeviibetes

sümbol	käte suhe	Näited
	kõrvuti	NAABER, KAASLANE, DETSEMBER
=	üks käsi teise kohal	ÕHTU
^	üks käsi teise taga	JÄRJEKORD
()	ühenduses	KIIRABI
(o	üks käsi teise sees	TUBA
x	omavahel kontaktis	TÖLK
+	risti	KALA

Sümbolite kasutamise reeglid ja valemid

Viibete ülesmärgimisel sümbolite abil järgitakse kindlat järjestust. Erinevate tunnuste tähistused märgitakse järjekorras: käekuju / peopesa orientatsioon, sõrmede orientatsioon /

koht / liigutus, viiperuumi piirkond [lõplik käekuju / lõplik soorituskoht]. Kui käekuju või viipe moodustuskoht viipe moodustamise käigus muutub, märgitakse lõplik käekuju ja koht, kus viipe sooritamine lõpeb, ära nurksulgudes.

Kahekäeviibete puhul märgitakse alati esimesena aktiivne käsi. Tavaliselt on selleks parem käsi. Kui kahekäeviibete puhul pole eraldi märgitud koha sümbolit, siis on viipe sooritamise kohaks (nn manuaalne lokatsioon) teisena märgitud käevorm. Manuaalse lokatsiooni korral näitab liigutus domineeriva käe liikumist.

Kereemide ülesmärgimisel on aluseks alljärgnevad valemid ning eelpool märgitud sümbolid: (K tähistab kohta, KK käekuju, SO sõrmede orientatsiooni, PO peopesa orientatsiooni, L liigutust ja S käte suhet).

- (a) Ühekäeviibe, kus käekuju või moodustuskoht muutub: KK / PO SO / K / L [KK / PO SO / K]
- (b) Ühekäeviibe, kus käekuju või moodustuskoht ei muutu: KK / PO SO / K / L
- (c) Kahekäeviibe, mõlemad käed on aktiivsed: 2 KK / PO SO / S / K / L []
- (d) Kahekäeviibe, passiivne käsi on viipe moodustamise kohaks: KK / PO SO / S / KK / PO SO / L []

Juhul kui viipes sooritatakse samaaegselt mitme liigutuse kombinatsioon (nt EILE – kaarjas liigutus endast eemale) märgitakse ära mõlemad liigutused, kusjuures liigutuste tähistuste järjekord ei ole määrav.

Viipekeelte semantika, morfoloogia ja süntaksi kirjeldamise põhimõtted

Viipekeele semantika ja grammatilise ülesehituse kirjeldamisel järgitakse järgmisi põhimõtteid:

1. Viipe tähenduse märkimiseks kasutatakse algvormis ja suurte tähtedega kirjutatud eestikeelset vastet (MAGAMA).
2. Kui viipele pole võimalik leida ühesõnalist eestikeelset vastet, kasutatakse selle tähenduse väljendamiseks mitut omavahel sidekriipsuga ühendatud sõna. Sidekriips viitab sellele, et tegemist on ühe viipega (EI-MEELDIMA). Sama põhimõtte kehtib ka liitviibete märkimisel.
3. Verbi kordamise tähistamisel, märgitakse kas korduva liigutusega väljendatud tegevuse tähendus (OOTAMA-KAUA-AEGA) või rõhutatakse liigutuse kordamist, lisades selle eestikeelsele vastele +++ (KOPUTAMA+++).
4. Sõrmen datud sõna kirjutatakse omavahel sidekriipsudega ühendatud väikeste tähtedega, nt k-o-e-r.
5. Sõrmen dviipeid tähistatakse sümboliga # viibet tähistava sõna alguses.
6. Viipega kaasnev pea liikumine või näoilme kirjeldus kirjutatakse viibet tähistava sõna kohale. Joon märgib seda, millal sõna või lause ütlemise ajal vastav mittekäeline komponent ilmnes.

_____kissis silmad

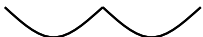

UNISTMA

Vajadusel võib kasutada ka lühendeid, mis viitavad teatud tüüpi lausete juurde kuuluvale miimikale ja kehakeelele. Näiteks:

- (a) küs – küsilause näoilmele ja pea liikumisele, mis võivad erinevate küsimuste puhul olla järgmised: *kas-küsimused* või *küsimärgi viipega markeeritud küsimused* – kulmud tõstetud, silmad suured, keha ja pea ettepoole kallutatud; õlad võivad olla tõstetud; *avatud küsimused* (ingl. k wh-küsimused) – kulmud kortsus, pea kallutatud, keha võib olla ettepoole kaldus, õlad võivad olla tõstetud; *retoorilised küsimused* - kulmud tõstetud, pea võib olla kallutatud või raputatakse kergelt;
- (b) ei – eitava lausega kaasnev külmunud näoilme või silmade kõõritus, pearaputus küljelt küljele;

- (c) n – neutraalne näoilme, kulmud tõstetud, pea kallutatud, jutustavale lausele omased mittekäelised elemendid;
 - (d) kl – käsklause, otsene silmside sellega, kellele lause suunatud, tardunud miimika;
 - (e) tl – tingimuslause, kulmud tõstetud, pea kaldus, võimalikud on nii väike paus, kui silmside vahetus
 - (f) pn – peanoogutus; kk – kulmukergitus; kr – kulmukortsutus
7. Osutamise märkimisel kasutatakse kahte võimalust. Esiteks antakse edasi osutamist sisaldava lausungi tähendus ning see pannakse kirja teisi reegleid arvestades (**SINA ARMASTAMA TEDA**). Teiseks, osutatavat viibet tähistatakse sõnaga *osutus* ning osutatava piirkonna märkimisel kasutatakse viiperuumi piirkondade numbreid. Juhul, kui osutust märgitakse lähtuvalt sellest, missugust grammatilist tähendust osutus kannab (osutus isikule), kannab osutus alaindeksit - vastavalt osutus₁, 2, 3 (**ARMASTAMA osutus₂**).
 8. Viipekeelse lausungi osi seovad omavahel pausid. Pausi lauses märgitakse kahe kaldkriipsuga (//).
 9. Klassifikaatorit märgitakse lühendiga **KLA**. Vajadusel võib eristada ka inimese klassifikaatorit (in-**KLA**). Proformi märgitakse lühendiga **PRO**.
Viibete fikseerimisel piltidena, kasutatakse ülaltoodud liikumiste markeerimisel järgmisi joonetüüpe (joonis 30)

Joonis 30. Liigutuste märkimisel pildile kasutatavad nooletüübid

	markeerib neutraalse iseloomuga liikumist noolega näidatud suunas
	järkjärguline liikumine
	aeglane liikumine
	kiire liikumine
	liikumise (järsk) lõpp
	sõrmede edasi-tagasi liikumine
	käsi ei liigu
	käed on omavahel ühenduses

Nende nooletüüpide abil vastavalt vajadusele võimalik märkida eri liikumissuundi ning kujundada mitmesuguseid nooli (vt joonis 31). Noole värvil ei ole tähendust eristavat funktsiooni, tumeda tausta korral võib vajadusel kasutada ka valget värvi nooli.

Joonis 31. Näiteid liigutuste markeerimiseks kasutatavatest joonetüüpidest

		
aeglane üles-alla sikk-sakk vasakult paremale	ringliigutus	kiire kaarjas liigutus

Tabel 14. Olevikulausete jaotus ajaväljendiga ja ajaväljendita lauseteks
ajaväljendita laused

- O1 Mari läheb poodi.
- O2 Ma lähen koju.
- O3 Ma tulen töölt.
- O4 Ma töötan õpetajana.
- O5 Ma vaatan televiisorit.
- O6 Ma ootan Jaani.
- O7 Mari ja Jaan sõidavad maale.
- O8 Mari ja Jaan sõidavad pikka aega.
- O9 Mari ja Jaan sõidavad lühikest aega.

piiritletud ajaväljendiga laused

- O10 Mari läheb täna poodi.
- O12 Sel aastal töötan ma õpetajana.
- O15 Ma ootan tihti Jaani.
- O16 Ma ootan Jaani iga päev.
- O17 Ma ootan Jaani teisipäevast reedeni.
- O18 Ma vaatan televiisorit päevast päeva.
- O19 Ma vaatan televiisorit aastast aastasse
- O20 Ma vaatan televiisorit hommikust õhtuni.
- O21 Ma vaatan televiisorit õhtust hommikuni.
- O22 Jaani sünnipäev on märtsis.

piiritlemata ajaväljendiga laused

- O11 Just nüüd töötan ma õpetajana.
- O13 Praegu ootan ma Jaani.
- O14 Ma ootan Jaani harva.
- O15 Ma ootan tihti Jaani.

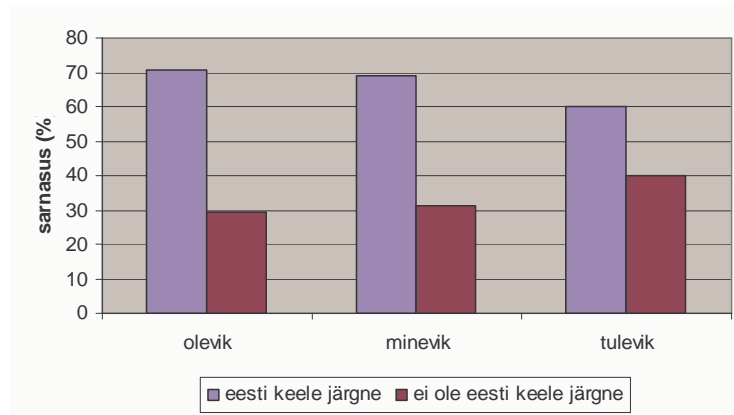
Tabel 15. Olevikulausungites eesti keele ajaväljendite väljendamisel kasutatud viiped

	piiritletud ajaväljendid										piiritlemata ajaväljendid				Σ
	täna	see aasta	(iga) päev	märtsis	päevast päeva	aastast aastasse	tunnist tundi	teisipäevast reedeni	hommikust õhtuni	õhtust hommikuni	just nüüd	praegu	harva	tihhti	
AASTA	0	5	0	0	0	7	0	0	0	0	0	0	0	0	12
EDASPIDI	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1
HARVA	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7	0	7
HILJEM 1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
HOMMIK	0	0	0	0	1	0	0	0	6	5	0	0	0	0	12
IGA-PÄEV	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
JUST	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	2
KUU	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5
NÜÜD	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	3
PIDEVALT	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	4
PRAEGU	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	5	0	0	7
PÄEV	0	0	4	0	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	9
REEDE	0	0	0	0	0	0	0	6	0	0	0	0	0	0	6
SEE	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4
TEISIPÄEV	0	0	0	0	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0	5
TERVE	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
TULEVIK	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	2
TUND	0	0	0	0	0	0	6	0	0	0	0	0	0	0	6
TÄNA	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	9
ÕHTU	0	0	0	0	1	0	0	0	6	3	0	0	0	0	10
ÖÖPÄEV	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
ÖÖ-LÄBI	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	3
ÖÖ-LÄBI-KUNI	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0

Tabel 16. Ajaväljendi koht lausungis

		ajaviipe koht lausungis					
		alguses		keskel		lõpus	
			%		%		%
olevik	116	32	28	51	44	33	28
minevik	174	52	30	108	62	14	8
tulevik	157	33	21	84	54	40	25
Σ	447	117	26	243	54	87	20

Joonis 32. Eestikeelsete lausete ja viipekeelsete lausungite võrdlus (%)

Tabel 17. Suunatud vestluses aja väljendamiseks kasutatud viiped

ajaviibe	Σ	ajaviipe koht lauses			ajaliin	
		algus	kesk	lõpp	deiktiline	järgnevuse
olevik						
AASTA	1	0	1	0	0	0
EDASI	2	1	0	1	2	0
KUNI	2	0	2	0	2	0
OLEVIK	2	2	0	0	2	0
PRAEGU	12	7	5	0	12	0
SUVI	2	0	2	0	0	0
VARSTI	1	0	1	0	0	0
VIIMANE	1	0	1	0	0	0
minevik						
AASTA	11	1	10	0	0	0
AMMU	1	1	0	0	1	0
EDASI	3	0	0	1	0	1
KAVATSEMA	1	0	1	0	0	0
KUNI	3	0	2	1	3	0
LÕPP	8	0	4	4	0	0
MINEVIK	4	1	3	0	4	0
NÜÜD	1	1	0	0	1	0
OLI	2	0	1	1	0	0
OTSA-SAAMA	2	0	2	0	0	0
PERIOOD	3	0	2	1	3	0
PIDEVALT	1	0	1	0	1	0
PRAEGU	2	1	0	1	2	0
PÄRILIKKUS	1	0	1	0	1	0
TAGASI	2	0	2	0	2	0
VALMIS	8	0	5	3	0	0
VAREM 3	1	0	1	0	0	1
tulevik						
EDASI	1	0	1	0	1	0
KAVATSEMA	1	0	1	0	0	0
TULEVIK	11	7	3	1	11	0
KUNI	1	0	1	0	1	0
PRAEGU	1	1	0	0	1	0
LÕPP	4	0	4	0	0	0
VALMIS	1	0	0	1	0	0

Tabel 18. Minevikulausete jaotus ajaväljendiga ja ajaväljendita lauseteks
ajaväljendita laused

- M1 *Mari läks poodi.*
 M2 *Ma läksin koju.*
 M3 *Ma tulin töölt*
 M4 *Ma töötasin õpetajana.*
 M16 Mari on poodi läinud.
 M17 Ma olen töötanud õpetajana.
 M23 Mari oleks läinud poodi, aga auto läks katki.
- piiritletud ajaväljendiga laused**
- M7 Mari läks eile poodi.
 M8 Mari läks poodi kolm päeva tagasi.
 M11 Möödunud aastal töötasin ma õpetajana.
 M12 Hommikul töötasin toas, siis läksin õue.
 M14 Koosolek lükati reedelt esmaspäevale
 M20 Viimase aasta jooksul olen ma töötanud õpetajana.
 M21 Loodame, et pühapäeva õhtuks olen ma selle töö lõpetanud.
 M25 Olgu see töö sul pühapäeva õhtuks lõpetatud.
- piiritlemata ajaväljendiga laused**
- M5 Ma alles tulin töölt.
 M6 Hiljuti töötasin ma õpetajana.
 M9 Mari läks veidi aega tagasi poodi.
 M10 Ma tulin töölt ammu aega tagasi.
 M14 Ma töötasin õues ja tulin alles õhtul tuppa.
 M15 Enne kui ma töölt tulin, käisin ma poes.
 M18 Mari on just poodi läinud.
 M19 Mari on ammu poodi läinud.
 M22 Mari oli just poodi läinud, kui Jaan tuli.
 M24 Mari oleks läinud varem poodi, aga auto läks katki.

Tabel 19. Olevik-, mineviku- ja tulevikuaega väljendavate lausungite võrdlus

		ajaviiped									ajaviipe kordamine	koht		
		TULEVIK	EDASI	EDASPIDI	HILJEM	VARSTI	AMMU	VAREM 1	JUST	PRAEGU		alguses	keskel	lõpus
Mari läheb poodi	O1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0
Ma lähen koju	O2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ma tulen töölt.	O3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ma töötan õpetajana.	O4	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0
		0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	2	0
Mari läks poodi.	M1	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	2	0
Ma läksin koju	M2	0	0	0	0	0	2	0	0	1	0	0	2	0
Ma tulin töölt.	M3	0	0	0	0	0	2	1	1	0	0	1	2	1
Ma töötasin õpetajana.	M4	0	0	0	0	0	3	1	0	0	1	2	2	0
		0	0	0	0	0	8	2	1	2	1	3	8	1
Mari läheb poodi.	T1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Ma lähen koju.	T2	1	0	0	0	2	0	0	0	0	0	2	1	0
Ma tulen töölt.	T3	1	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	2	1
Ma töötan õpetajana.	T4	4	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	5	1
		6	1	1	1	4	0	0	0	0	0	2	9	2

jätkub

Tabel 19. Oleviku-, mineviku- ja tulevikuaega väljendavate lausungite võrdlus (järg)

ALGAMA	verbiviiped			verbiviipe liigutus			lõpetatuse marker	
	KAVATSEMA	ÄRA-MINEMA	OLI	kordus	kiire	aeglane	VALMIS	LÕPP
0	0	6	0	0	0	0	0	0
0	0	4	0	0	0	0	0	0
0	0	1	0	0	0	0	1	1
1	0	0	0	0	0	0	0	0
1	0	11	0	0	0	0	1	1
0	0	2	0	0	1	0	3	0
0	0	3	5	0	1	0	1	0
0	0	0	1	0	1	0	1	1
0	0	0	6	0	0	0	0	0
0	0	5	12	0	3	0	5	1
0	1	6	0	0	0	0	0	0
0	1	5	0	0	0	0	0	0
0	1	1	0	0	0	0	1	0
0	3	0	0	0	0	0	0	0
0	6	12	0	0	0	0	1	0

Tabel 20. Minevikulausungites eesti keele ajaväljendite väljendamisel kasutatud viiped

	piiritletud ajaväljendid									piiritlemata ajaväljendid						Σ	
	ette	kolm päeva tagasi	veidi aega tagasi	ammu aega tagasi	möödunud aastal	hommikul	reedelt esmaspäevale	viimase aasta jooksul	puhapäeva õhtuks	hiljuti	just	varem	ammu	alles	alles õhtul		enne
AASTA	0	0	0	0	7	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	10
ALLES	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1	0	3
AMMU	0	0	0	7	0	0	0	0	0	0	0	6	0	0	0	0	13
EELMINE	0	0	0	0	3	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	4
EILE 1	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4
EILE 2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
ENNE	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
ESMASPÄEV	0	0	0	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5
HILJEM 2	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
HILJUTI	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2	0	0	0	1	0	5
HOMMIK	0	0	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5
JOOKSUL	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	4
JUBA	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	5
JUST	0	0	4	0	0	0	0	0	0	7	6	0	0	5	2	0	24
MÖÖDUNUD	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
NATUKE	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
NATUKE-AEGA-TAGASI	0	0	5	1	0	0	0	0	0	4	2	0	0	0	1	0	13
PISUT	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
PRAEGU	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0	1	1	1	0	7
PÄEV	0	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5
PÜHAPÄEV	0	0	0	0	0	0	0	0	9	0	0	0	0	0	0	0	9
REEDE	0	0	0	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5
SIIANI	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	2
TAGASI	0	5	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7
TULEVIK	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
VAREM 1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	5	0	0	0	0	6
VARSTI	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
VIIMANE	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	4
ÕHTU	0	0	0	0	0	0	0	0	9	0	0	0	0	0	2	0	11

Tabel 21. Mineviku ajavormide väljendamine

	verbiviiped			lõpetatuse markerid		verbi liikumine			
	OLI	OLEKS	OTSA- SAAMA	ÄRA- MINEMA	VALMIS	LÕPP	korduv	kiire	paus
lihtminevik (11 lausungit)	16	0	0	18	20	3	1	2	0
täisminevik (6)	5	0	4	20	5	2	1	0	0
enneminevik (1)	0	0	0	5	0	0	0	0	2
üldminevik (3)	0	5	2	8	3	0	0	0	3
olevikulause baasil (4)	12	0	0	8	5	1	0	3	0
Σ	33	5	6	59	33	6	2	5	5

Tabel 22. Tulevikulausete jaotus ajaväljendiga ja ajaväljendita lauseteks
ajaväljendita laused

- T1 *Mari läheb poodi.*
- T2 *Ma lähen koju.*
- T3 *Ma tulen töölt*
- T4 *Ma töötan õpetajana.*

- T17 *Mul saab see töö lõpetatud.*
- T18 *Elu saab olema raske.*
- T19 *Ma hakkam koju minema.*
- T22 *Juku ostab endale uued riided.*

piiritletud ajaväljendiga laused

- T5 *Koosolek viiakse üle neljapäevale.*
- T6 *Koosolek viiakse üle pärastlõunale.*
- T12 *Järgmisel nädalal läheb Mari poodi.*
- T13 *Homme läheb Mari poodi.*
- T14 *Mari ja Jaan sõidavad sel aastal maale.*
- T15 *Mari ja Jaan sõidavad reedel maale.*
- T16 *Läheb külmemaks, öö on saabumas.*
- T23 *Ma jään sugulaste juurde terveks päevaks.*
- T24 *Ma jään sugulaste juurde terveks aastaks.*
- T25 *Töö lõpetamine jääb maikuisse.*
- T27 *Kirjalik töö tuleb homseks valmis teha.*
- T26 *Selle töö saan ma kahe päevaga valmis.*

piiritlemata ajaväljendiga laused

- T20 *Ma hakkam kohe koju minema.*
- T21 *Ma hakkam varsti koju minema.*
- T7 *Pärast tööd tulen ma koju.*
- T8 *Edaspidi tulen ma bussiga töölt koju.*
- T9 *Ma tulen töölt varem koju.*
- T10 *Ma tulen töölt hiljem koju.*
- T11 *Mari läheb otseteed poodi.*

Tabel 24. Tulevikulausete tõlkimisel kasutatud verbiviiped ja lõpetatuse markerid

	verbiviiped			verbi liikumine						lõpetatuse markerid		
	ALGAMA	KAVATSEMA	OTSA-SAAMA	korduv	kiirem	aeglane	rõhutatud	pikem hoid	paus	VALMIS	LÕPP	IDIOOM
teatud kontekstis tulevikule osutav	0	2	0	2	2	1	0	0	0	0	0	0
olevikuvorm + ajaväljend	0	1	0	1	1	0	1	0	0	7	3	0
<i>olema</i> olevikuvorm põhiverbi mas-vorm	0	0	0	0	0	5	1	0	0	0	0	0
<i>saama</i> olevikuvorm + tud-partitsiip	0	0	2	0	0	1	0	0	0	6	3	0
<i>saama</i> olevikuvorm põhiverbi ma-tegevusnimi	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
<i>hakkama</i> tulevik	9	2	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0
täissihitis	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0
<i>jääb</i> olevikuvorm	0	0	3	0	0	0	3	2	0	1	4	0
<i>saab</i> olevikuvorm	0	0	1	0	1	0	0	0	0	7	0	2
<i>tuleb</i> olevikuvorm	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8	0	0
<i>läheb</i> olevikuvorm	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0
olevikulause baasil	0	6	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0
Σ	9	11	6	5	7	9	6	2	1	30	10	2

Curriculum Vitae

I. Üldandmed

Ees- ja perekonnanimi: Monika Trükmann

Sünniaeg ja koht: 05.07.1976, Tartu

Kodakondsus: Eesti

Perekonnaseis: abielus

Aadress, telefon, e-mail: Kurista 22, Jõgevamaa, 48331, Eesti, 55674815,
monika.trykmann@mail.ee

Haridus:

Tartu Ülikool, Eripedagoogika osakond, magistriõpe, 2002 -

Tartu Ülikool, Eripedagoogika osakond, bakalaureuseõpe, hälvikupedagoog, 2002

Tartu Meditsiinikool, 1995

Jõgeva I Keskkool, 1994

Keelteoskus: inglise keel (kõnes ja kirjas), saksa keel (kõnes), vene keel (kõnes)

Töökogemus:

Tartu lastepäevakodu „Sass”, logopeed 2002-2004

MTÜ Caritas Estonia, kasvataja, 2001-2002

SA TÜK Psühhiaatriaigla, sotsiaaltöötaja, 1999-2001

II. Teaduslik ja arendustegevus

Publikatsioonide loetelu:

Toom, R., Trükmann, M., Hollman, L. Eesti viipekeele transkriptsioonist. *Eesti rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 2.* (käsikiri on esitatud avaldamiseks 2006).

Toom, R., Trükmann, M. (2005). Eesti viipekeele õpetamisest ja õppimisest. *Haridus*, 8, 18-21

Trükmann, M. (2005). Viiperuum ja selle kasutamine viipekeele grammatikas. Koost. R. Toom, *Eripedagoogika, märts 2005, kuulmislangus* (lk. 95-101). Eesti Eripedagoogide Liit.

Trükmann, M. (2003). Õpingutõlk kurtide õppimisvõimaluste avardajana. Toimet. K. Karlep, E. Krull, *Haridus Kõigile 2003 konverentsimaterjalid* (lk 191-197). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Püvi, E., Trükmann, M. (2002). Evaluation of Sign Language and Professional Skills of Educational Interpreters. *Conference and Workshop on Assistive Technologies for Vision and Hearing Impairment, Granada Spain 6th-9th. August 2002, conference reprints.*

Toom, R., Trükmann, M. (2000). Õpingutõlk ja kurtide hariduslik integratsioon. *Haridus ja sotsiaalne tegelikkus* (lk 230-235). Tartu.

Allkiri:

Kuupäev: